

T.C.
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KARAIŞALI YÖRESİ HALK VETERİNER HEKİMLİĞİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME

TEZ YAZAN
Büşra KÖYLÜ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Begüm KURT

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Sevin ARSLAN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ (Çukurova Üniversitesi)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERSİN / NİSAN 2020

ONAY**T.C****ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ****SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ' NE**

201711029 numaralı öğrencimiz olan **Büşra KÖYLÜ** tarafından hazırlanan “**Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliği Üzerine Bir İnceleme**” başlıklı bu tez çalışması jüri üyelerimiz tarafından oy birliği ile **Türk Dili ve Edebiyatı** Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

(Enstitü Müdürlüğünde Evrak Aslı İmzalıdır.)

Üniv. İçi asıl üye - Tez Danışmanı - Jüri Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Begüm KURT

(Enstitü Müdürlüğünde Evrak Aslı İmzalıdır.)

Üniv. İçi – Jüri asıl Üyesi: Prof. Dr. Sevin ARSLAN

(Enstitü Müdürlüğünde Evrak Aslı İmzalıdır.)

Üniv. Dışı - Jüri asıl Üyesi: Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ
(Çukurova Üniversitesi)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

(Enstitü Müdürlüğünde Evrak Aslı İmzalıdır.)

07 / 04 / 2020

Doç. Dr. Murat KOÇ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’ndaki hükümlere tabidir.

İTHAF

Sevgili Büyükkanneme...

ETİK BEYANI

Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,

Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

07/04/2020

Büşra KÖYLÜ

TEŞEKKÜR

Hayatımın her alanında özellikle eğitim sürecinde destekleriyle bana inanan ve yanımda olan annem, babam, kız kardeşim ve tüm aile üyelerime, hem lisans hem yüksek lisans dönemlerimde bilgi ve deneyimlerini paylaşan, her sorunumda arkadaş gibi davranan Çağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü hocalarıma, Çukurova Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dr. Öğr. Üyesi Sinan KANDIR hocama ve tezimin oluşum aşamasında yapıcı eleştirilerde bulunan Osman GÖÇER'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Üniversite yıllarında aynı bölümde okurken tanışıp can dostluğu yaptığımız Gamze Yüksel'e, tüm sıkıntılarında yanımda olan ve yol gösteren Enes Baz'a, fikir ve deneyimlerini paylaşan İbrahim Halil Köprüz'e, umutsuzluğa kapıldığım her an bana ışık tutan İrem Ceren Çakır'a ve daima varlıklarıyla güç veren, çıktığım her yolda yanımda olan tüm dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Tezimin saha araştırmasında maddi ve manevi emek veren Karaisalı Belediyesi personellerine ve ilçe halkına yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim.

Kapısını her çaldığımda beni tebessüm ve sakinlik içinde karşılayan, tez çalışmam süresince yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Begüm KURT'a değerli katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

KARAIŞALI YÖRESİ HALK VETERİNER HEKİMLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Büşra KÖYLÜ

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Begüm KURT

Nisan 2020, 117 sayfa

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliği Üzerine Bir İnceleme isimli bu çalışma Karaisalı ilçe merkezi ve köylerinde gerçekleştirilen alan çalışmalarıyla, hayvan yetiştiricilerince uygulanan geleneksel veterinerlik yöntem ve uygulamalarının tespitine yönelik olarak hazırlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın; konusu, amacı, önemi, yöntem ve sınırlılıkları belirtilmiştir. Ayrıca çalışma alanı ile ilgili fikir sahibi olabilmek için alanının tarihi, coğrafi, demografik, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı hakkında genel bilgilere de yer verilmiştir. Üçüncü bölüm halk veteriner hekimliğine dair kuramsal açıklamalar, halk veterinerliği tanımı, tarihçesi ve kullanılan tedavi yöntemlerine ayrılmıştır. Dördüncü bölümde Karaisalı yöresinden tespit edilen uygulama ve pratiklerin Türkiye sahası uygulamaları içerisindeki yerini belirleyebilmek için çeşitli yörelerden örnekler verilmiş ve karşılaştırmalı bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Hastalıklar ve tedavi yöntemleri; Türkiye sahası ve Karaisalı yöresi halk veteriner hekimliği olarak ayrı başlıklar halinde verilmiştir. Kaynak kişileri tespit ederken bölgenin gerek merkez gerek uzak mesafe kısımlarında bulunan, özellikle geçim kaynağı hayvancılık olan kişiler üzerinde durulmuştur. Yüz yüze yapılan görüşmelerde tez çalışmasının sınırları dâhilinde hayvan hastalıklarının teşhis, tedavi ve süreçleri aktarılmıştır. Kaynak kişilere yöneltilecek sorular önceden hazırlanmış, görüşme esnasında ses kayıt cihazı ve kamera kullanılmıştır. Sözlü kaynaklardan elde edilen verilerin güvenilir ve geçerli bilgiler olmaları için çok sayıda kaynak kişiyle görüşülmüştür.

Çalışmanın sonuç bölümünde Karaisalı halk kültüründe yer alan halk veterinerliği, günümüze kadar varlığını sürdürmüş yöntem ve pratikleri derlenerek bir

araya getirilmiştir. Elde edilen veriler geçmişİ çok eskilere dayanan ve günümüze ulaştırılması başarılı olan halk veterinerlik bilgi sisteminin sahip olduğu fonksiyonları ve halk yaşamındaki değeri göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Halk bilgisi, halk veterinerliği, hayvan sağlığı, tedavi yöntemleri, Karaisalı.

ABSTRACT**AN ANALYSIS OF THE FOLK VETERINARY MEDICINE OF THE
KARAIŞALI REGION****Büşra KÖYLÜ****Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature****Consultant: Dr. Begüm KURT****April 2020, 117 pages**

This study, titled Diseases and Treatment Methods in Karaisalı Region Public Veterinary Medicine, was prepared for the determination of traditional veterinary methods and practices applied by animal breeders with field studies carried out in Karaisalı district centers and villages.

In the first part of the study, the subject, purpose, importance, scope and limitations of the research are specified. In addition, general information about the historical, geographical, demographic, economic and socio-cultural structure of the field is given in order to have an idea about the field of study. The second part is divided into theoretical explanations about public veterinary medicine, definition of public veterinary medicine, history and treatment methods used. In the third part, examples from various regions were given in order to determine the place of the applications and practices identified from Karaisalı region within the Turkish field applications and a comparative perspective was tried to be created. Diseases and Treatment Methods are given as separate titles as Turkey field and Karaisalı region public veterinary medicine. When identifying the source persons, it was focused on the people who lived in both the central and the long-distance parts of the region, especially the people whose source of livelihood was livestock. In face-to-face interviews, the diagnosis and treatment processes of animal diseases within the limits of the thesis study were discussed. Questions to be addressed to the source persons were prepared in advance and a voice recorder and camera were used during the interview. A large number of sources have been interviewed to ensure that the data obtained from oral sources are reliable and valid.

In the concluding part of this study, methods and practices belonging to Karaisalı folk culture and folkloric public veterinary medicine which have survived to the present day were compiled and brought together. The data obtained are important in terms of showing the functions and value in public life of the public Veterinary Information System, which dates back far and has been successfully delivered to the present day.

Keywords: Folk knowledge, folk veterinary, animal health, treatment methods, Karaisalı.

ÖN SÖZ

Halkbilimi, bir milletin yarattığı kültürel ürünlerin tamamını inceleyen bilim dalıdır. Halkbiliminin inceleme alanlarından biri geleneksel veterinerlik uygulamalarıdır. Bu açıdan halk veteriner hekimliği Türk folklorunun önemli unsurlarından biridir. Veteriner olmadığı ya da veteriner hekime ulaşamayan zamanlarda halk, kendi bilgisi dahilinde hayvanları tedavi etmeye çalışmaktadır. Folklorik veteriner hekimliği nosyonu bu vb. durumlardan ortaya çıkmıştır.

Kırsal kesimlerde hayat sürdürenlerin geçim kaynakları tarım ve hayvancılığa dayalı olduğundan her türlü hayvan hastalıklarında insanlar veteriner hekimlerinin olmadığı dönemlerde geleneksel yöntemlere başvurmaktadırlar. Bu hastalıkların tedavi, yöntem ve süreçleri ile belirlenmiş olan bir ocağa bağlı olduğu görülmektedir. Bu ocaklı aileler genellikle farklı hastalıklara bakmaktadır. Uzun yıllar boyunca geleneksel halk veterinerliği işini meslek haline getiren ocaklı aileler bu türden iyileştiriciliği ya anne babadan el verme ya da hayvan yetiştiriciliğın vermiş olduğu deneyimlerden elde edilmiştir. Karaisalı halk veteriner hekimliğinde en çok karşılan uygulamalar bitki kökenli emlerle yapılan tedavi yöntemleridir. Bitki kökenli emler dışında maden, hayvan, din ve büyü ile gerçekleştirilen uygulamaların da tedavi yöntemleri olarak kullanıldığı görülmektedir. Çalışma dahilinde hayvanların akla dayalı, dinlik, sihir ve büyü, bitkisel nitelikler taşıyan uygulamalarla sağaltılması yolunda kullanılan materyallerin anlam ve işlevleri hakkında değerlendirmeler yapılmış ve tablo ile gösterilmiştir.

Yapılan çalışma Karaisalı halk kültürünün zengin bir kültürel birikimine sahip olduğunu göstermektedir. Yıllar boyu kullanılmış ve geçerliliğini kaybetmemiş bu yöntemler, halkın bilgi hazinesinin derinliğini ve zenginliğini sergilemektedir. Çalışmamızın Anadolu halk veterinerliği çalışmalarına ve Karaisalı hususunda yapılacak olan diğer çalışmalara kaynaklık etmesini ümit etmekteyiz.

İÇİNDEKİLER

KAPAK	i
ONAY	ii
İTHAF	iii
ETİK BEYANI	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
ÖN SÖZ	x
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xiv
TABLolar LİSTESİ	xv
EKLER LİSTESİ	xvi

BÖLÜM I

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi	2
1.4. Kuramsal Çerçeve	2
1.5. Yöntem	2
1.5.1. Sınırlılıklar	3

BÖLÜM II

2. ARAŞTIRMANIN BÖLÜMLERİ

2.1. Araştırma Alanı İle İlgili Genel Bilgiler	4
2.1.1. Araştırma Alanının Tarihi	4
2.1.2. Araştırma Alanının Coğrafi Özellikleri	5
2.1.3. Araştırma Alanının Nüfusu ve Ekonomik Yapısı	6
2.1.4. Araştırma Alanının Sosyo-Kültürel Yapısı	7
2.2. Konuyla İlgili Yapılmış Çalışmalar	8
2.2.1. Kitaplar	8
2.2.2. Tezler	8

BÖLÜM III

3. HALK VETERİNER HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

3.1. Türk Toplum Yaşantısında Hayvancılığın Önemi	11
3.2. Halk Veteriner Hekimliğine Genel Bir Bakış	14
3.2.1. Halk Veteriner Hekimliği Tarihçesi	16
3.2.2. Halk Veteriner Hekimliği Tedavi Yöntemleri	18
3.2.2.1. Sihir, Büyü ve Dine Dayalı Tedavi Yöntemleri.....	18
3.2.2.2. Akla Dayalı Tedavi Yöntemleri.....	19
3.2.2.3. Maden Kökenli Emlerle Yapılan Tedavi Yöntemleri.....	20
3.2.2.4. Bitki Kökenli Emlerle Yapılan Tedavi Yöntemleri	20

BÖLÜM IV

4. KARAİSALI HALK VETERİNER HEKİMLİĞİNDE HASTALIKLAR VE UYGULAMALAR

4.1. Hayvanların Beslenmeleri	23
4.2. Dış Hastalıklar.....	25
4.2.1. Boynuz ve Ayak Bölgesi Kırığı	25
4.2.2. Tüylüce.....	27
4.2.3. Göze Perde- Boz İnmesi.....	28
4.2.4. Deri ve Cilt Hastalıkları	31
4.2.4.1. Siğil.....	31
4.2.4.2. Temre	32
4.2.5. Ağız ve Çene Bölgesi Hastalıkları	33
4.2.5.1. Domuzbaşı	33
4.2.6. Göğüs, Karın ve Sırt Bölgesi Hastalıkları.....	34
4.2.6.1. Kaya yanarsağı – Karayel	34
4.2.6.2. Keçi Ciğer Ağrısı	35
4.2.6.3. Fıtık.....	36
4.2.6.4. İdrar Tutukluğu	36
4.3. İç Hastalıklar	37
4.3.1. İshal.....	37
4.3.2. Kabızlık.....	40
4.3.3. Sancı.....	41

4.3.4. Deneleme/Teneleme.....	44
4.3.5. Eski/Etkima	46
4.4. Salgın Hastalıklar	46
4.4.1. Kuduz	47
4.4.2. Şap.....	49
4.4.3. Şarbon	52
4.4.4. Sarılık	54
4.4.5. Delibaş.....	55
4.5. Doğum ve Jinekoloji	56
4.5.1. Plasentanın (Etene) Dışarı Atılamaması	58
4.5.2. Kısırlık.....	59
4.5.3. Kısırlaştırma (Kastrasyon)	60
4.6. Paraziter Hastalıklar	61
4.6.1. Bitlenme	62
4.6.2. Uyuz	63
4.7. Dış Etkenler.....	65
4.7.1. Yılan veya Akrep Sokması.....	65
4.7.2. Kurt Isırması.....	66
4.7.3. Zehirlenmeler	68
4.7.4. Nazar	70

BÖLÜM V

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç.....	74
5.2. Öneriler	76

6. KAYNAKÇA.....

7. EKLER

8. ÖZGEÇMİŞ

KISALTMALAR

K.	: Kaynak kişi
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
S	: Sayı
YY	: yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Karaisalı İlçesi Belediye Sınırları İle İlçe Sınırlarındaki Büyük ve Küçükbaş Hayvan Varlığı	23
Tablo 2. Karaisalı Halk Veteriner Hekimliğinde Hayvan Hastalıkları ve Kullanılan Malzemeler	76

EKLER LİSTESİ

7.1. Etik Kurulu Onay Belgesi.....	86
7.2. Tez Etik Kurul Onay E-Posta	89
7.3. Fotoğraflar	92

BÖLÜM I

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliği Üzerine Bir İnceleme adlı çalışmanın konusu, geleneksel anlayışa bağlı olarak Türk toplumunun uzun yılların süzgecinden geçirip günümüze ulaştırdığı bilgi sistemi olan halk veterinerliğinin bir parçasını oluşturan Adana ili Karaisalı ilçesinde uygulanan yöntem ve tekniklerin folklorik açıdan incelenmesidir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Halk veteriner hekimliği Anadolu sahasında hâlihazırda uygulamalarla devam etmekte, bu şekilde günümüzde de varlık ve önemini korumaktadır. Bu noktada çalışmanın temel amacı sözlü kültür ögesi olan halk veteriner hekimliği uygulamalarının Karaisalı yöresindeki varlığının tespit ve değerlendirmesinin yapılmasıdır.

Coğrafi konum olarak Karaisalı'nın dağ ve ova arasına kurulu olması, dışarıya kapalı bir yapı oluşturmaya neden olmuş, bu durum kendi içinde kültürünü muhafaza etmiş bir yöre halini almasında etken olmuştur. Yöre halkının geçimini çok eski dönemlerden itibaren hayvancılık ve tarım ile sağlaması sebebiyle bölgede görülen yoğun hayvancılık faaliyetleri araştırmamızın amacını oluştururken halk veterinerliğine dair malzemeleri odak noktasına almaya itmiştir. Böylece Karaisalı halkı arasında hayvancılıkla ilgilenen, çobanlık yapan veya hayvancılık geçmişi bulunan kişilerle görüşülerek, tedavi yöntemlerinde kullandıkları bitkisel, hayvansal ve madensel maddelerden yararlanılarak folklorik kökenli uygulamaların ortaya çıkartılması ve halk kültürüne katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışma için yapılan literatür taramalarında bu konu ile ilgili müstakil bir çalışma yapılmadığı saptanmıştır. Bu bakımdan önem taşıdığını düşündüğümüz çalışmanın daha sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağını umuyoruz.

1.3. Araştırmanın Önemi

Her milletin bilgi birikimi, kültürü, sahip olduğu maddi ve manevi unsurları bulunmaktadır. Uygulama şekilleri ata mirasına bağlı olan bu kültür öğelerinin kaybolmadan kaydedilmesi işi zorunlu bir görevdir. Toplumumuzun yaşam tecrübelerinden oluşan bu değerler arasında halk veterinerliği de yer almaktadır. Halk veteriner hekimliği, halk kültürünün doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalarında yer almaktadır. Bundan dolayı somut olmayan kültürel miraslar listesinde yer alması çalışmamızın önemini artırmaktadır.

Kırsal kesimlerde ekonomik yaşam büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Tarihi süreç içerisinde tabiatla daima iç içe olan Türk toplumunun yaşam kaynaklarının odağında bulunan hayvanlara özel bir önem atfettiği açıkça görülmektedir. Alanyazın taraması ile mevcut çalışmalar incelendiğinde halk veteriner hekimliği uygulamalarına yeterince yer verilmediği, ayrıntılı bir çalışmadan bahsedilmediği görülmektedir. Konuyla ilgili kaynakların yetersizliği sebebiyle sözlü kültüre özgü bir değer olarak belirlenen yöntem ve tekniklerin kaybolmadan kayıt altına alınması amaçlanmıştır. Karaisalı yöresi zengin bir halk kültürüne sahiptir. Fakat Karaisalı'ya dair yapılmış halk kültürü çalışmalarında halk veterinerliği ile ilgili herhangi bir bölüme yer verilmemiştir. Çalışma sahamız olan Karaisalı'da hala konargöçer hayatın varlığı ve yöre halkının geçimini hayvancılıkla sağlaması yönünden halk veterinerliği araştırması önem taşımaktadır.

1.4. Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın konusu halk veterinerliğini kapsamaktadır. Çalışmada Karaisalı yöresi halk veteriner hekimliği uygulamaları ve tedavi yöntemleri halk kültürü açısından değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında halk bilgisi ve halk veterinerliği arasındaki bağın ortaya konulması, halk bilimi açısından önemini değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1.5. Yöntem

Bu araştırma Adana iline bağlı Karaisalı ilçesi geleneksel halk veteriner hekimliği uygulamalarının tespiti bağlamında alan araştırması yapılarak hazırlanmıştır. Araştırmamızda bölge halkının kültür ürünlerine dair yazılı ve sözlü bilgi kaynaklarının vermiş olduğu bilgilere yer almıştır. Bu noktada çalışmamızın en önemli kaynağını

sözlü bilgi kaynakları oluşturmaktadır. Sözlü kaynakları belirlerken yöreyi iyi tanıyan, eğitim seviyesi düşük veya az öğrenim görmüş, daha çok yaşlı kişilerin olmasına dikkat edilmiştir. Derleme yapılırken ses kayıt cihazı, fotoğraf makinası gibi teknik malzemeler kullanılarak konuşma ve görüntülerden oluşan veriler en doğal ve güvenilir şekliyle kayıt altına alınmıştır.

Esasında halk biliminin konusu dâhilinde olan halk veteriner hekimliği, halk bilimciler dışında veterinerlik fakültesine bağlı araştırmacılar tarafından da incelenmiş ve bu sebeple çalışmamız her iki alanda da yapılmış çalışmalar temel alınarak oluşturulmuştur. Bu sebeple tezin ana materyalinde veterinerlik fakültesinin yaptığı çalışmalardan da yararlanılarak hayvan hastalıkları tasnif edilmiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle Karaisalı ilçesinin genel durumu ve halk veterinerliği konusunda literatür taramaları yapılmıştır. Ardından alan çalışmasında kaynak kişilere sorulacak sorular hazırlanmış ve kılavuz kişilere ulaşılarak kaynak kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemine dayanan çalışmada yönlendirmiş görüşme, yarı- yapılandırılmış görüşme ve gözlem teknikleri kullanılmıştır.

Merriam'a göre nitel çalışmalarda, görüşmeler daha az yapılandırılmış olup açık uçlu sorulardan oluşmalıdır. Daha az yapılandırılmış görüşmeler katılımcının algıladığı dünyayı kendi düşünceleriyle anlatmasını sağlar. Bu tarz görüşmelerde ya her soru esnek cümlelerden oluşmalı, ya da görüşme farklı yapılandırılmış tekniklerde hazırlanmalıdır (Merriam, 2015, s. 88).

Yazılı kaynaklardan yararlanma aşamasında süreli ve süresiz yayınlardan, YÖK Dokümantasyon Merkezi'nden, Milli Kütüphane'den, Karaisalı İlçe Kütüphanesi'nden, Çukurova Üniversitesi Kütüphanesi, Adana İl Halk Kütüphanesi, Çağ Üniversitesi Kütüphanesi ve elektronik ortamda bulunan kaynaklardan yararlanılmıştır.

1.5.1. Sınırlılıklar

Araştırma evreni Adana ili Karaisalı ilçe merkezi ve bağlı köyleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında halk veteriner hekimlerinin hayvan hastalıklarında kullanmış olduğu tedavi, yöntem, süreç ve emler belirlenerek yazılı ortama aktarılmıştır. Çalışmamızın süresi yüksek lisans tez süresiyle sınırlıdır.

BÖLÜM II

2. ARAŞTIRMANIN BÖLÜMLERİ

2.1. Araştırma Alanı İle İlgili Genel Bilgiler

Araştırma alanımız olan Adana İli Karaisalı İlçesi hakkında genel bilgilere yer verdiğimiz bu bölümdeki bilgilerin düzenlenmesinde Karaisalı Kaymakamlığı ve Karaisalı Belediyesi kayıtlarında yer alan çalışmalardan, TÜİK verilerinden, Çukurova Kalkınma Ajansı ve Karaisalı Belediyesi destekli yapılmış “Karaisalı Kırsalında Kalkınma Planlamasına Esas Potansiyel Dinamiklerin Belirlenmesi ve Stratejik Yol Haritası Çıkartılması Çalışması” isimli çalışmadan ve Adana ile ilgili süreli yayınlardan yararlanılmıştır.

2.1.1. Araştırma Alanının Tarihi

Karaisalı'nın tarihi bulgularına bakıldığında Roma medeniyeti izlerinden başlayarak çeşitli beyliklere ait pek çok kalıntıya rastlamak mümkündür. Yazılı kaynaklara göre “Karaisalı'nın tarihi M.Ö. 2000 Hititlerle başlayıp, Asurlara, Kilikyalılara, Perslere ve Romalılara kadar gelmektedir bu dönemdeki adı kaynaklarda “Midilli” olarak geçmektedir. M.S. Doğu Romalılar (Bizans)'ın hâkimiyetindedir. Türklerin Anadolu'ya gelişinden bir müddet sonra Çukurova yöresinde yerleşimleri olduysa da Ermenilerin ve Moğolların saldırıları sonucu XIV. yy. ortalarına kadar köklü bir Türk hâkimiyeti olmamıştır. 1350 yılında Oğuzların Üçok kolundan olan Ramazanoğulları Çukurova'ya yerleşmişlerdir” (Güneş, 2010, s. 31).

Ramazanoğulları; Anadolu toprakları Türklere açılınca, Horasan'dan gelen Türkmen aşiretlerinden bazıları Çukurova'ya yerleşmiş, bunlardan Bozoklu Han'ın oğlu Yüreğir Bey, Ermenilerden hayvan otlatmak için toprak kiralamıştı. Bu ilişki söylenceye göre, Yüreğir Bey'in kızının Ermeni Sarayından istenmesiyle düşmanlığa dönüşmüş ve Yüreğir Bey Ermenileri kılıçtan geçirerek yöreye egemen olmuştur. Değişik kaynaklara bakılırsa, Yüreğir Bey'in Kusun, Varsak, Karaisa, Kuştemür, Özer, Gündüz ve Ramazan adlarında beyleri ya da oğulları vardı. Bunlardan Ramazan Bey'i, Memlûk Sultanı 1353te Dulkadiroğlu Karaca Bey'in yerine Türkmen Emirliği'ne getirdi. Böylece 1517'ye dek Çukurova'da egemenliğini sürdüren Ramazanoğulları dönemi başlamış oldu (Yurt Ansiklopedisi 1, 1981, s. 26-27).

Karaisalı ilçesi ismini, 19. yüzyılda Adana ve yöresinde hakim olan Ramazan Bey'in yakını Karaisa'dan almaktadır. Ramazan Bey, yönettiği yerleri yakınları arasında dağıtırken Karaisa Bey'e de Kızıldağ ve civarını vermiştir. 1600'lü yılların sonlarına doğruysa, Aydın yöresinden gelen Bozdağ Aşireti'nin üyeleri Çukurova'ya yayılmaya başladılar. Derebeyler arasındaki bu mücadelede, Ramazanoğulları'nın Karaisalı'daki etkisi azalarak Bozdağ Aşireti'nden Menemenciler'in yöreye hakim olduğunu görüyoruz. Bu dönemde, Karaisalı'nın isminin Ceceli olarak değiştiğini izliyoruz (Uygur, 2010, s. 219).

Fırka-ı İslahiye ordularının Çukurova'ya gelmesine kadar, Karaisalı'yı Menemenciler yönetti. Menemenci ailesi başta olmak üzere tüm Karaisalı halkı, Kurtuluş Savaşı sırasında da çok büyük kahramanlıklar gösterdiler ve Atatürk'ün takdirini aldılar. 2007 yılında alınan bir kararla Karaisalı İlçesi Adana Büyükşehir Belediyesi mücavir alanı içerisinde alınarak merkez ilçe haline getirilmiştir (Uygur, 2010).

2.1.2. Araştırma Alanının Coğrafi Özellikleri

Karaisalı, Adana'nın kuzeyinde yer almaktadır. Coğrafi konumu yönüyle büyük bir bölümü dağlık ve ormanlık alanlardan oluşmaktadır. İlçe sınırları içerisinde Çatalan Baraj Gölü, Nergizlik Barajı, Yerköprü piknik alanı, Kapıkaya Kanyonu, Kızıldağ Yaylası ve Alman Köprüsü bulunmaktadır.

1835 yılında belediye olan Karaisalı ilçesi 1.526 Km²'lik bir yüz ölçümüne sahiptir. Deniz seviyesinden 250 metre yüksek olan ilçenin Adana'ya olan uzaklığı 52 km'dir (Karaisalı Kırsalında Kalkınma Planlamasına Esas Potansiyel Dinamiklerin Belirlenmesi ve Stratejik Yol Haritası Çıkartılması Çalışması, 2015, s. 16).

Adana ilinin kuzeybatısında yer alan Karaisalı deniz seviyesinden 241 m yüksekliktedir. Bölge çok yağışlı ılık bir kış ve sıcak kurak bir yaz mevsimi ile birlikte nemli ve yarı nemli subtropikal (Temmuz-Ağustos ayında tropikal) Akdeniz iklim kuşağında bulunmaktadır (Türkeş, 1996). Uzun yıllar ortalamalarına göre yıllık ortalama sıcaklık Karaisalı'da 18.4 0C'dir. Aylık en yüksek sıcaklık ortalaması Ağustos ayında 39.10C olarak gerçekleşmiştir. 1990-2001 yılları arasında en yüksek sıcaklık 23.7.1998 tarihinde 44.2 0C olarak saptanmıştır. Aynı yıllar arasında en düşük sıcaklık ise 27.01.1997 tarihinde - 2.7 0C olarak gerçekleşmiştir. Karaisalı merkezde yağış genellikle sağanak yağış şeklindedir. Yılın bazı bölümlerinin kurak geçtiği hemen hiç

yağışın kaydedilmediği aylar olduğu görülmektedir. Karaisalı'nın 1990-2002 yılları arasında yıllık yağış toplamı 694.4 mm'dir. Oransal nem yılın hemen bütün aylarında yüksektir. Bölgede nemin yüksek olmasının bir nedeni de güneybatı yönünden esen Akdeniz üzerinden gelen meltem rüzgârıdır. Hakim rüzgar yönü ise yazın güneybatı, kışın ise güneydoğudur (Bozdoğan, 2002, s. 15).

2.1.3. Araştırma Alanının Nüfusu ve Ekonomik Yapısı

Karaisalı, Adana'ya bağlı bir ilçedir. Nüfusu 22308'dir (karaisalı.gov.tr/mahalli-idareler). Toplam 62 mahalleden oluşan ilçenin nüfusu 1965 ile 1985 yılları arasında büyük bir hızla artmış ve ilçe 1985 yılında en yoğun nüfusa (60.601 kişi) ulaşmıştır. İlçenin bu yüksek nüfusunun sebepleri arasında o dönemde daha geniş bir coğrafyanın idari olarak ilçeye bağlı oluşu da bulunmaktadır. Ancak, ilçe 1985 yılından itibaren çok daha hızlı bir biçimde göç vermeye başlamış ve 2008 yılına kadar büyük bir hızla nüfus kaybetmiştir. 2008 yılından itibaren nüfusu yavaşlayan bir hızla azalmaya devam eden ilçenin 2014 ADNKS kayıtlarına göre nüfusu 21.682'dir. İlçede yaşayan nüfusun yapısı analiz edildiğinde yerleşik nüfusun %94,8'i ilçe nüfusuna kayıtlı bireylerden, %5,2'si ise nüfus kayıtları diğer illere kayıtlı bireylerden oluşmaktadır. Nüfusu diğer illere kayıtlı bireylerin % 50'si Mersin, Osmaniye, Kahramanmaraş ve Van nüfusuna kayıtlıdır (Karaisalı Kırsalında Kalkınma Planlamasına Esas Potansiyel Dinamiklerin Belirlenmesi ve Stratejik Yol Haritası Çıkarılması Çalışması, 2015, s. 16).

İlçede 1980'li yıllara kadar nüfus artışı azken bu yıldan sonra artış göstermiş ancak son yıllarda tekrardan düşüş görülmektedir. Nüfustaki düşmenin en önemli sebebi sosyo-ekonomik yapının bozulmasıdır. İlçede erkek nüfusunun büyük bir bölümü çalışırken kadının nüfusun iş aramadığı görülür. Bunun sebebi de hala gelenekçi yapının bölgedeki hâkimiyetindendir. Bu gelenekçi yapı kadınlar arasında eğitim seviyesinin düşük olmasına neden olmuştur (Göçer, 2014, s. 4).

Karaisalı sınırları içerisinde halkın geçim kaynakları tarımsal ve hayvansal üretim üzerinedir. Tarımsal üretimde, buğday, pamuk, mısır, arpa, nohut, fasulye, nohut, yer fıstığı, ayçiçeği gibi tarla bitkileri, salçalık biber, soğan, domates, patlıcan, marul, ıspanak, baklagiller, lahana, turp, tere gibi sebzeler yetiştirilmektedir. Şeftali, narenciye, kiraz, nar, kayısı, armut, ayva, incir, Bağdat hurması, erik, gibi meyveler yetiştirilmektedir (Bozdoğan, 2002, s.36). Tarla bitkileri içinde yöreye özgü salçalık biber üretimi de oldukça yaygındır. Irmak ve nehir vadilerinde, sulu tarımın

yapılabildiği alanlarda yetiştirilmektedir. Hayvansal faaliyetlerde, sığır, koyun, keçi yetiştiriciliği, yumurtalık köy tavuğu, etlik piliç yetiştiriciliği ve arıcılık önemli bir ekonomik gelir sağlamaktadır.

Arazi şartlarına uyum göstermesi ve alanın doğal yapısına göre hareket yeteneğinin oldukça iyi olması kıl keçisinin beslenme oranını arttırmaktadır. Küçükbaş hayvancılık yalnızca ekonomik fayda sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Büyük baş hayvancılıkta ise aile hem hayvansal ihtiyacını karşılamakta hem de ekonomik fayda sağlamaktadır. Hayvancılığı geliştirmek amacıyla Tarım ve Köy Hizmetleri'nin bazı projeleri İlçe Müdürlüğü ve Kaymakamlık tarafından uygulanmaktadır. Süt sığırcılığı, arıcılık ve tavukçuluk ile ilgili destekleme projeleri yapılmaktadır (Bozdoğan, 2002, s. 38-39).

Orman işçiliği bölgede olan diğer bir ekonomik faaliyettir. İlçe sınırlarında yer alan bazı köylerin temel geçim kaynağı orman işçiliğidir. Bölgede son yıllarda faaliyet gösteren taş ocakları ve maden ocakları bölge ekonomisine katkı sağlayan diğer ekonomik faaliyetlerdir. 2010-2012 yılları içinde bölgede Çakıt Çayı üzerinde iki önemli hidro elektrik santrali kurulmuş ve sınırlı da olsa bölge ekonomisine katkıda bulunmaktadır. İlçede sanayi gelişmeyen ekonomik faaliyetlerdendir. Bunun da en önemli sebebi, ilçenin ulaşım bakımından elverişli konumda olmamasındandır. İlçede iki zeytinyağı fabrikası bulunmaktadır (Göçer, 2014, s. 5).

2.1.4. Araştırma Alanının Sosyo-Kültürel Yapısı

Karaisalı'nın merkezinden uzaklaştıkça dağlık kesimde geleneksel yaşamın hâkimiyetini koruduğu gözlenmektedir. Halk doğal yapıyı tahrip etmeden yaşamını sürdürmektedir. Bölgede gelenek ve göreneklerin varlığını bulmak, hızla değişen dünya düzeninden uzakta kendine has taşıdığı geçmişin kültürel mirasının izleri ile karşılaşmak mümkündür. Bölgede çeşitli ziyaret yerleri ve tarihi yapılar bulunmaktadır.

İlçe insanı yazın yaylalara çıkmaktadır. İlçe sınırları içinde Yerköprü mesire yeri ve Kızıldağ yaylası eşsiz güzellikteki yerlerdir. Adana'yı Anadolu'ya bağlayan ve Hacıkir (Kıralan) köyünden geçen tren hattı üzerinde bulunan tarihi Alman Köprüsü de (Demiryolu köprüsü - Almanlar tarafından yapılmış olduğu için bu isimle anılır- 210 m uzunluk, 99 m yükseklik) görülmeye değer güzelliklerindendir (Kök, 2006, s. 7).

2.2. Konuyla İlgili Yapılmış Çalışmalar

Halk veterinerliği ile ilgili yapılmış çalışmalara bakıldığında müstakil araştırmaların yetersizliği göze çarpmaktadır. Bununla birlikte konu ile ilgili olarak geçmişten günümüze birtakım çalışmalar göze çarpmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Türk kültür tarihinin en değerli eserlerinden biri olan Divan-ü Lügati't Türk'te Türklerde halk hekimliği ve veterinerliği ile ilgili bilgiler karşımıza çıkmaktadır.

Hayvan hastalık ve tedavileri üzerine yazılmış eserlerin genel adı baytarnâme adı altında at ve atçılık üzerine, daha da özeli at hastalık ve tedavileri üzerine yazılmış eserler için kullanılmıştır (Eliacık, 2013, s.8). Veteriner hekimliği tarihçileri tarafından 1950'li yıllarda baytarnâme incelemeleriyle başlatılan veteriner hekimlik folkloruna ait çalışmalara bakıldığında sadece atçılık, at hastalıkları ve bakımının ele alınması sebebiyle çalışmamızın içinde yer almamıştır.

2.2.1. Kitaplar

Konuyla ilgili yapılmış çalışmalara bakıldığında Ali Abbas Çınar tarafından yapılan *Türk Halk Hekimliği ve Veterinerliği Üzerine Kısa Bir Bibliyografya Denemesi* adlı çalışma konuyla ilgili ilk bibliyografya denemesi olarak önem taşımaktadır. Mustafa Salman'ın derlediği Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği adıyla 1948 yılında yayınlanan çalışması Türkiye'de halk veterinerliği ile ilgili yapılmış ilk çalışma olmuştur. Araştırma Balıkesir ili Savaştepe bucağı Karacalar köyü kapsamındadır. İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü halk hekimliği ve tedavi yöntemlerine, ikinci bölümü ise halk veterinerliğine ayrılmıştır.

2.2.2. Tezler

Dinçer (1967) *Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar* isimli doktora tezinde hayvan hastalıklarını incelemiştir. Araştırma, Türkiye'nin pek çok bölgesinden bilgiler edinerek hazırlanmış bir saha çalışmasına dayanmaktadır. Hayvan hastalıkları ve tedavilerini dış hastalıklar, iç hastalıklar, salgın hastalıklar, paraziter hastalıklar, doğum bilgisi ve jinekoloji olarak ele alınmıştır. Anadolu insanının hayvancılığa verdiği önem ve veteriner folklorunda kullanılan metotlarla konunun geleneksel bağlamda değeri ortaya konmuştur.

Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Aşkın Yaşar danışmanlığında 2011 yılında

yayımlanan Çağrı Çağlar Sinmez'in *Bozlak Kültüründe Folklorik Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırma* adlı doktora tezi ise oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Orta Anadolu Bozlak kültüründe varlığını koruyan folklorik veteriner hekimliği uygulamalarının tespitine yönelik bir alan araştırmasıdır.

Yüksel'in (2012) *Aşağı Fırat Havzasında Veteriner Hekimliği Folkloru Üzerine Araştırmalar* adlı doktora çalışması ise hayvan hastalıkları, tedavi ve korunma üzerine lokal bir çalışma olmuştur. Eser, Ferruh Dinçer'in farklı yayınlarında yer alan veteriner hekimliği folkloru için önerdiği tasnif çalışması esas alınarak hazırlanmıştır.

Kardaş (2019) ise *Muş'ta Halk Veterinerliği ve Geleneksel Tedavi Yöntemleri* isimli çalışmasında halk veterinerliği uygulamaları ve geleneksel sağaltım yöntemleri üzerinde durmuştur. Üç bölümden oluşan çalışma bir doktora tezidir. Halk veterinerliği uygulamaları, hayvan hastalıkları ve geleneksel sağaltım yöntemleri ortaya konmuştur.

Bu bölümde ayrıca araştırma sahası üzerinde yapılan çalışmalardan da bahsetmek yerinde olacaktır. Karaisalı yöresi üzerine halkbilim alanında değişik konularda birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Halil Atılğan'ın 2002 yılında yayınladığı *Murtçu Folkloru* isimli çalışma yer almaktadır. Yörenin halk kültürü ürünlerinin incelendiği çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Karaisalı ve çevresinde inançlar ve gelenekler içinde halk hekimliğine ve sağaltım yöntemlerine yer vermiştir. İkinci bölümde Karaisalı yöresine ait sözlü kültür ürünlerinden örnekler yer almıştır. Üçüncü bölümde Karaisalı ve çevresinde halk müziği ve oyunlar, Karaisalı türkülerinin özellikleri ve yöreye has oyunları ele alınmıştır. Eserin dördüncü bölümünde yörede yetişmiş âşıklara ve onların eserlerine yer verilmiştir. Kitabın beşinci bölümünde Karaisalı hakkında araştırma yazılarına yer verilerek araştırmacılar için Karaisalı ile ilgili kaynak teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Kök (2006) tarafından yapılan *Karaisalı (Merkez) Halk Kültürü Araştırması* isimli çalışma ise Karaisalı ilçesinin adet, inanış ve anonim halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesi ve incelenmesine yönelik bir yüksek lisans tez çalışmasıdır. Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı bünyesinde yürütülen çalışmanın danışmanı Prof. Dr. Erman Artun'dur.

Yöre ile ilgili bir diğer çalışma Göçer (2014) tarafından yapılan *Adana İli Karaisalı İlçesi Halk Kültüründe Halk İnançları, Bayramlar ve Törenler* isimli yüksek lisans çalışmasıdır. Yöreye ait sözlü kültür değerlerinin korunması ve kayıt altında kalmasına dair bir derleme çalışmasını içermektedir. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde Karaisalı'ya dair genel bilgiler yer almaktadır. İkinci

bölümünde halkın geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm) ve halk inançları üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Üçüncü bölümünde kandiller, kutsal aylar, bayramalar, dini-milli törenler, mevsimlik törenler ve bunlarla ilgili halk inançları incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise Karaisalı'nın yerel sözcüklerini içeren bir sözlük hazırlanmıştır.

Karaisalı yöresinin halk veteriner hekimliği uygulamaları üzerine yazılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte tespit ettiğimiz tek çalışma Refiye Okuşluk Şenesen tarafından yapılmıştır. *Adana Halk Veterinerliği Uygulamaları* adlı çalışma 2009 yılında hazırlanmış ve 2015 yılında yayınlanan Prof. Dr. Erman Artun Armağanı içerisinde yer almıştır.

Mevcut çalışmalardan hareketle ve alandaki eksikliğin tespitinden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada Karaisalı yöresinde uygulanan geleneksel veterinerlik yöntemleri kayıt altına alınmıştır.

BÖLÜM III

3. HALK VETERİNER HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

3.1. Türk Toplum Yaşantısında Hayvancılığın Önemi

Coğrafya toplumların kaderlerini ve yaşam şekillerini etkiler. Türkler de yaşadıkları coğrafya şartlarına bağlı olarak atlı- göçebe dediğimiz “Bozkır Kültürü ”ne sahiptirler. Türk toplumu konargöçer hayattan yerleşik düzene geçtikleri tarihten itibaren hayvancılıkla iç içedir. Türkler, tarihin ilk dönemlerinden itibaren konargöçer kültürün bir zorunluluğu olarak hayvanlarla sıkı bağlar kurmuşlar, onlarla ilgili inanışları gündelik yaşamlarına, folklor ürünlerine dâhil etmişlerdir (Yeşildal, 2007, s. 2).

Türkleri konargöçer yaşamaya zorlayan sebep, her ne kadar hayvancılığa dayanan ekonomik zorluklar olsa da şunu belirtmek gerekir ki Orta Asya ve Anadolu’daki hayvancı konargöçerler, Orta Afrika’daki geri kavimler gibi, kültür ve medeniyet yokluğundan dolayı göçebelik sınırını aşamamış değillerdi (Ögel, 1984, s. 39). Hayvancılık, Türklerin sosyal hayatlarına düzen veren bir disiplindi. Öyle ki, bu medeniyete dâhil olan insanlar aynı zamanda görülmemiş derecede bir vücut kuvvetine, canlılığa, sağlamlığa ve savaş kabiliyetine de sahiptiler. Atlı göçebe medeniyetinde yiyeceklerin temelini de et ve hayvani gıdalar teşkil etmekteydi (Ögel, 1984, s. 71). At eti, Türklerde baş sırayı tutan bir yiyecekti. Koyun ise, ancak halkın gıdalandığı bir hayvandı. Müslüman Oğuzlarda ise at önemini kaybetmiş ve onun yerini “koyun ile sığır” almıştır (Ögel, 1984, s. 51).

Kafesoğlu da hemen hemen aynı görüştedir: Bozkır Türk ekonomisinin esasını, yüksek ovalar ve yaylalar olan Bozkır coğrafyasının iklim şartları icabı, çobanlık ve hayvan besleyicilik teşkil ediyordu. Tarihi M.Ö. 2500’lerde başlatılan *Afanasyevo kültürü’nae* koyun kemiklerinin at kalıntıları ile birlikte görülmesine karşılık, Aral Gölü Bozkır havalisinin daha önceki kültürünü vasıflandıran, Harezm’deki *Kelteminar kültürü* (M.O. 3000)’nde yaban domuzu, geyik ve kaplumbağa kemiklerinin meydana çıkması, fakat koyun ve sığır izine rastlanmaması dikkate değer (Kafesoğlu, 1997, s. 317). Tarihsel süreç içerisinde insanların yaşadıkları ortam ve bu ortamın getirdiği ihtiyaçlar doğada var olan ancak etkin kullanılamayan canlılarında işlevsellik

kazanmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum insanın yaşadığı çevreye ve onun şartlarına uyum sağlarken insan, tabiat ve hayvanlar arasında bir bağ oluşması kaçınılmaz olmuştur.

Demek ki, koyun ile atın insan hizmetine girmesi zamanları arasında bir paralellik vardır. M.Ö. 3000 başlarından itibaren Orta Doğu, Mısır ve Doğu Akdeniz bölgesinde tarım, hayvancılık ve maden kullanılışından meydana gelen kültür birliklerinin geliştiği, fakat halkı "henüz balıkçı ve avcı durumunda olan" Bozkırlarda hayvan besleyiciliğe dayalı ekonomi sisteminin, daha sonraları (2500'ler) güneyden gelen tesirlerle başladığı ileri sürülmekte ise de, işaret edilen bölgeden kuzeye doğru bir kütle göçü görülmediğinden böyle derin bir kültür tesirinin mevcut olabileceğine ihtimal verilmemektedir (Kafesoğlu, 1997, s. 317).

Hayvanların ekonominin temelinde kuvvetli bir şekilde yer alması sosyal ve kültürel hayatın da hayvanlarla bir etkileşim içerisinde olmasını sağlamıştır. Öyle ki, bu etkileşim onların oluşturduğu takvimde her yıla bir hayvan adı vermelerinde de kendini göstermiştir. Sığan (sıçan), ud (öküz), pars, tavışgan (tavşan), nek (timsah), yılan, yund (at), koy (koyun), biçin (maymun), takagu (tavuk), ıt (köpek), tonguz (domuz)" (Kaşgarlı Mahmud, 1992, s. 364) "On İki Hayvanlı Türk Takvimi" adı verilen bu takvimde yer alan hayvan isimleridir (Mollaibrahimoğlu, 2014, s.10).

Türkler, ekonomik kaygılarının yanında, tarihî dönemler içerisinde mensup oldukları dinî inanç sistemlerinden kaynaklanan sebeplerden ötürü de hayvanlarla sıkı bağlar kurmuşlardır. Özellikle hayvan ata inancının etkili olduğu inanç sistemlerine mensup oldukları dönemlerden kalma inançlarını, bugün mensup oldukları dinlere, dinî inançların etkili olduğu sosyal hayatlarına dâhil etmişlerdir (Yeşildal, 2007,s. 2; Yaltırık, 2013, s.190).

Örneğin Türklerin atı evcilleştirdikten sonra her alp tipinin yanında dostu, sırdaşı, yol arkadaşı olarak ata belirli anlamların yüklenmesi de hayvanlara ve hayvancılığa verdikleri önemi göstermektedir. Atın sütünden kıymız adında içeceğin yapıldığı ve bazı insan hastalıklarında em olarak kullanıldığı da görülmektedir. Halsizlik, iştahsızlık gibi sindirim sistemi hastalıklarına iyi geldiği bilinmektedir.

Türk inanç sistemlerinde ve İslamiyet etkisiyle oluşan Türk kültür çerçevesinde hayvanlara yüklenen olumlu ve olumsuz anlamlar, sözlü kültür ürünleri aracılığıyla yüzyıllar boyunca aktarılmaktadır (Sarpkaya, 2014, s. 150). Türklerin toplumsal yaşantısında önemli bir role sahip olan hayvanlar yazılı ve sözlü kültür ürünlerinin bir parçası haline gelmiştir. Bu yazılı ve sözlü kültür ürünlerinden destanlar, efsane ve

masallar, atasözü ve deyimler, türküler gibi pek çok halk edebiyatı ürünlerinin içerisinde Türklerin hayvanlara vermiş oldukları önem açıkça görülmektedir.

Bunun yanında, ehli hayvanlar sırasında koyun ile öküz ve domuzun bir arada dikkate alınması herhalde doğru değildir. Bu hayvan kalıntılarının herhangi bir kültür tabakasında yan yana bulunması ile o hayvanların ehlileştirilme yerleri ve zamanları ayırt etmek gerekir. Mesela öküz, Bozlak hayvanı değildir; sulak, verimli, çiftçilik yapmağa elverişli sahalarda oturanlar için ehemmiyetli bir hayvandır, fakat Bozkırının işine pek yaramaz. Bu sebeple öküz, Bozlar iktisadiyatında faktör olarak görünmez. Bütün ağır hareketli, kocabaş hayvanları böyle saymak mümkündür (Kafesoğlu, 1997, s. 318).

Ehli hayvan besleyiciliğin ilk safhasında domuz, Tunguz ve Moğollara: öküz, inek, manda vb. Indo-Germenlere; deve col kavimlerine; at ve koyun Türklere ait görülmektedir. Bu bakımdan, Afanasyevo-Andronovo kültüründe at ve koyun kemiklerinin bir arada bulunması daha manalı bir duruma girer ve böylece Türk Bozkırlarının başlangıçtaki ekonomik bünyesi de ortaya çıkmış olur. Ayrıca Hun çağına ait Bozkır "hayvan üslubu" tasvirlerinde okuz, inek, boğa, manda gibi hayvanların ve ehli domuzun yer almaması dikkat çekicidir. Tabiatıyla daha geç devirlerde Türk Bozkırlarında at ve koyun sürüleri yanında sığır, katır, deve vb. sürüleri de vardı (Kafesoğlu, 1997, s. 318).

Kurganlardan çıkartılan bulgulardan anlaşıldığına göre Türklerin çok erken denilebilecek bir dönemde, temeli hayvan besiciliğine dayanan yarı göçebe bir hayat sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Aslında hayvan besiciliğini, bozkır ekonomisinin temeli saymak daha doğru olur (İlgen, 2005, s. 829).

Hayvan besiciliği ise otlakların sınırlı olduğu bir bölgede rastgele yapılamaz. Bu nedenle otlakların seçimi ve bölgelere ayrılması gerekiyordu. Bozkırda hayvan besiciliği yapılabilmesine uygun tarzda yazlık ve kışlık konaklar önemlidir. Bundan dolayıdır ki, yaylak ve kışlak tabir edilen sınırları önceden belirlenmiş otlaklar arasında günlük değil de mevsimlik periyotlar halinde nizamî bir şekilde yürütülen göçebe hayat tarzı Türklerin tabîî yaşantısıdır (Rasony, 1988, s. 48; Turan, 1979, s. 196). Anlaşabileceği üzere yazlık ve kışlık periyotlar halinde yazın yayla kışın da kışlaya ait otlaklara yapılan bu göçlerin amaç, tabîîdir ki bu toplumda evcil hayvan besiciliğinin çok önemli bir yer tuttuğu anlamına gelir (İlgen, 2005, s. 829).

Çok erken dönemlerden itibaren koyun ve sığır besiciliği yanında bilhassa at besiciliğinin de oldukça yaygın olduğu biliniyor. At ilk ehlileştiren ve üzeniği ilk bulan

kavimlerin de atlı-göçebe bir kavim olan Türklere ait olduğunu biliyoruz. O kadar ki sadece kendi ihtiyaçları için değil, yabancı ülkelere ihraç edecek kadar at beslendiği zikrediliyor (Kafesoğlu, 1997, s. 48). Bunun yanı sıra yine eski Türk mezarlarından çıkartılan kalıntılar arasında at, koyun ve sığır iskeletleri yanında deve iskeletlerine de rastlanmış olması çok erken bir dönemde (M.Ö. 2500- 1700) Türk topluluklarının at ve sığır yanında deveyi de evcilleştirerek beslediklerini göstermektedir (Ögel, 1988, s. 17; İlgen, 2005, s. 830).

3.2. Halk Veteriner Hekimliğine Genel Bir Bakış

Anadolu halkının veteriner olmadığı ya da veterinere ulaşamadığı zamanlarda ya da veterinere gitmek istemediklerinde hayvanlarını hastalıklardan korumak veya hayvanlarını tedavi etmek için başvurdukları uygulama ve pratiklerin tümüne halk veterinerliği (baytarlık) denir (Artun, 2007, s. 219).

Halk bilimi ve sağlık alanında yapılan çalışmalarda halk hekimliğinin farklı ve geniş açılardan değerlendirildiği, halk veterinerliğinin ise geri planda kaldığını söylemek mümkündür. Halk bilimi araştırmacıları kavramsal olarak “halk veterinerliğini” “halk hekimliğinden” farklı olarak açıklamalarına rağmen çalışmalarında halk veterinerliğine halk hekimliğinin bünyesinde yer vermişlerdir (Çolak, 2015; Sever, 2016).

Anadolu’ya gelmeden önce yaşadıkları yerlerde de başlıca geçimlerini hayvancılıkla sağlayan, tarih sahnesine atlı göçebe, akıncı bir kavim olarak çıkan Türkler, hayvancılıkla uğraşan bir toplum olma özellikleriyle kendilerine has bir kültür ve medeniyetin yaratıcısı ve hayvan sağlığı ile ilişkili zengin bir geleneğe sahip olmuşlardır (Batu 1939; Dinçer 1982; Çetin 1986; Kutlu 1987; Artun 2005; Sinmez, 2011, s.1).

Veteriner hekimliği folkloru en genel anlamıyla, hayvan yetiştiriciliği, hayvan bakımı, hayvan cinsleri ve çoğaltmaları, hayvansal ürünler ve hayvan maddeleri, hayvanların nişaneleri ve donları, hayvan hastalıklarının teşhisi ve tedavi yollarından oluşan konuları kapsamaktadır (Yüksel, 2012, s.14).

Halk veterinerliğinin tanımı, tasnif çalışması ve açıklamaları araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir:

Aça (2017, s. 412), halk veterinerliğini hayvancılığın küçük veya büyük ölçekte bir geçim aracı olduğu geleneksel çevrelerde halkın veteriner olmadığı zamanlarda veya

veterinere ulaşamadığı durumlarda ya da çoğunlukla ekonomik sebeplerle veterinere gitmek istemedikleri zamanlarda hayvanlarını hastalıklardan korumak veya hayvanlarını tedavi etmek için başvurdukları uygulama ve pratiklerin tümü şeklinde açıklamıştır. Buradan da anlaşıyor ki halk veterinerliğinin oluşum ve gelişim sürecinde hem geleneksel hem ekonomik faktör rol oynamaktadır.

Her milletin ve topluluğun kendi folkloru, kendi anlatış şekilleri, folklorun kullanılması ve anlam bakımından, kendi davranış özellikleri olup (Goldstein, 1977), her mesleğin kendine has gelenek ve görenekleri, batıl inanışları ile halk arasında uygulanan bir şekli vardır. İşte bu, o mesleğin folklorudur. Veteriner hekimliği mesleğinin de kendine özgü gelenek ve görenekleri, çeşitli inançları ve halk arasında uygulanabilen bir şekli bulunmaktadır. Bu durum veteriner hekimliği mesleğinin folkloru olarak adlandırılmaktadır (Dinçer, 1967, 1980).

Evciltme sonu hayvanlardan yararlanmaya başlayan insanların zamanla onların hastalıkları ile de ilgilenmeye başladıkları, böylece veteriner hekimliğin doğduğu kabul edilebilir (Erk, 1957; Dinçer, 1967). Leclainche'e (1936) göre, insan ve hayvan hekimliği çok uzun süre bir arada yoğrulmuş; insan kendine yaptığı tedavileri hayvanına da uygulamıştır. Bu durumda, veteriner folklorunun kökü de evciltmenin ilk yapıldığı çağlara kadar gitmektedir (Erk, 1962; Dinçer, 1967).

Kutlu (1987), Şavakli Türkmen Aşireti üzerinde yaptığı folklor çalışmasında hayvancılıkla ilgili olarak elde ettiği verileri beş ana başlık altında toplamıştır.

Bunlar:

1. Hayvanların bakımı, beslenmesi ve korunması
2. Çoban ve çobanlık
3. Hayvancılıkla ilgili geleneksel işlemler ve uygulamalar (hayvan hastalıkları ve tedavi işlemleri, hayvanların kısırlaştırılması, hayvan işaretleri ve süslemeler, hayvanların adlandırılışları ve kümelenirilişi)
4. Hayvancılıkla ilgili tören ve kutlamalar (koç katimi, döl dökümü kutlamaları, ilk sağım töreni, kirkim töreni)
5. Hayvansal ürünlerin elde edilişi ve değerlendirilmesi (süt, yün ve deri ve ürünleri üretimi)

Kutlu'nun yapmış olduğu sınıflandırmada "hayvancılıkla ilgili geleneksel işlemler ve uygulamalar" maddesi halk veterinerliği açısından değerlendirilebilir.

Dinçer (1967, 1976, 1980) ise Türk folklorunda veteriner hekimliği konusundaki sözlü ve yazılı bilgilerin zenginliğine değinerek, bu bilgilerin yedi grupta incelenebileceğini belirtmiştir:

- 1- Hayvan hastalıkları ve tedavileri
- 2- Hayvan yetiştiriciliği, bakım ve beslemesi
- 3- Hayvan maddeleri ve hayvansal ürünler
- 4- Yaş, cins ve ırklarına göre hayvanların adları, nişanları ve donları
- 5- Hayvan damgaları
- 6- Hayvan nalları ve nallama sanatı
- 7- Hayvan ve insan ilişkilerinde inançlar, deyimler, atasözleri, masallar, şiirler ve bilmeceleler.

Geleneksel bilgi sistemine bağlı olarak hayvan hastalıklarını tedavi eden kişilere halk veterineri diyebiliriz. Şenesen, bu kimselerin özelliklerini şu şekilde açıklamıştır: “Halk veterinerleri hayvanlar hakkında eğitim görmemişlerdir. Ancak bu kişiler, yaşadıkları olaylar sonucu, bazen de aileden görüp öğrenerek bu konularda bilgi sahibi olurlar. Bunun yanı sıra hayvanları seven, onları merak eden kişilik özelliklerine sahiptirler. Bu kişiler, hayvan hastalıklarını teşhis ve tedavi eder, ilaç hazırlar, iğne, aşı yapar ve doğumlarını yaptırırlar” (Şenesen, 2009, s. 379).

3.2.1. Halk Veteriner Hekimliği Tarihçesi

Hekimliğin ilk doğmuş olan mesleklerden biri olması folklorunun da çok eski bir tarihi olduğunu göstermektedir. Ünver, tıbbî folklorun kökünün tarihten önceki devirlere dayandığını söyler. Gerçekten, hastalık ve tedavi kavramlarının o çağlarda var olduğu anlaşılmıştır. M.Ö. 100 bininci yıla kadar olan çağlara ait paleopatolojik bulgular bugün modern bir şehirdeki hastalıkların o zamanlar da bulunduğunu göstermiştir. Dinosorlardan, mağara ayılarından ve mağara insanlarından kalan fosillerde diş çürüklerine, kırıklara, kemik ve eklem enfeksiyonlarına, inflamatorik bozukluklara rastlanmıştır (Dinçer, 1967, s. 4).

Smithcors’a göre insan ve hayvan hekimliği bu ilk zamanlarda bir içgüdü ile doğmuş olmalıdır. Ateşli insanın serinlemek için suya girmesi, titrerken güneşe çıkması, yaralarını yalaması gibi olaylar ilkel tedavi fikirlerinin doğmasına yol açmıştır. Diğer

yandan hayvanlardan görenekle de tedavi yollarının öğrenilmiş olacağı söylenilmektedir. Örneğin, Pliny (M.S. 1.yy) hipopotamları kan almanın orijinal bulucuları olarak göstermiş ve bu hayvanların ayaklarını sazlıklardaki keskin sazlara sürterek venalarını deldiklerini, kanın akmasından sonra da o kısma çamur yapıştırarak hemostazı sağladıklarını bildirmiştir. Benzeri olarak leyleklerin gagalarını şırınga gibi kullanıp lavman yaptıkları, kırlangıçların göz hastalıklarında ya da görüşleri zayıfladığında kırlangıç otunu arayıp buldukları bildirilir (Dinçer, 1967, s.4).

Leclainche'e göre insan ve hayvan hekimliği çok uzun süre bir arada yoğrulmuştur; insan kendine yaptığı tedavileri hayvanına da uygulamıştır. Bu durumda veteriner folklorunun kökü de evciltmenin ilk yapıldığı çağlara kadar gidebilmektedir (Dinçer, 1967, s.5).

Tarihin ilk yazılı belgelerinde insan ve hayvan hekimliğinin birlikte yer aldığı, insan ve hayvan hekimliğinde ilk uygulamaların içgüdüsel olarak yapıldığı, insanların bazı tedavi yöntemlerini de hayvanları gözlemleyerek imitasyon (taklit) yoluyla uygulamaya başlamış olabileceği bildirilmektedir. İlk çağlarda hastalıkların kötü ruhlardan kaynaklandığı düşüncesi, bu hastalıkların tedavisinde bazı sihirlerin, etkisine inanılan çeşitli maddelerin ve bitkisel ilaçların kullanılmasına yöneltmiş; kurbanlar kesilip büyük ateşler yakılarak da bu hastalıklardan korunulacağı inancı oluşmuştur (Yiğit, Sinmez ve Yaşar, 2015, s. 91).

Hipokrat'ın (MÖ 460-377) gözlemleri ve hastalıkları açık bir şekilde tanımlaması ile rasyonel tedavinin başladığı; Aristo'nun (MÖ 384-322) yazmış olduğu "*Historia Animalium*" adlı eserinde hayvan bakımı, hastalıkları ve fizyolojisi konularında bilgilerin yer aldığı bildirilmekte; bu bilgilerin İslâm uygarlığı döneminde yazılan baytarnâmelere de kaynak teşkil ettiği kabul edilmektedir. Dinçer, baytarnamelerin bilimsel veteriner hekimliğin tarihsel evrimi ile veteriner folklorun yazılı zenginliği açısından değer taşıdığını, Türkçe baytarnamelerin içerdikleri klasik bilgiler ile gelenek ve göreneklere dayalı halk bilgilerinin yazılı kaynakları olduğunu bildirmektedir (Yiğit, Sinmez ve Yaşar, 2015, s. 91).

Halk veterinerliği uygulamalarının ilk dönemlerinde sözlü kültür ürünleri olarak nesilden nesile bilgi aktarımı ile gerçekleştirilmesi aynı zamanda halk kültürünün yaşatılması ve korunması açısından önemli bir nitelik taşımaktadır. Ocaklar sayesinde deneyimli ve tecrübeli insanların yani iyileştiricilerin bu işi yapmaya başlamaları ile bir meslek haline gelmiştir. Hayvan hastalıklarının teşhisi ve tedavisi bu iyileştiriciler aracılığıyla çeşitli tedavi, yöntem ve uygulamalarla yapılmaya çalışılmıştır. Halk

veterinerliği bilgileri usta-çırak ilişkisine dayanarak sözlü kültür ürünü olarak yaşamını devam ettirmeye çalışırken zaman içerisinde yazılı kültür ortamına da dâhil olmuştur. Halk veterinerliği günümüzde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde varlığını koruyan geleneksel bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birçok meslekte olduğu gibi veteriner hekimliğinde de halk arasında uygulanan tedavi şekilleri ve batıl inanışlar vardır ki, bunlar veteriner hekimliği mesleğinin folklorunu oluşturur. Veteriner hekimliğin folkloru, hayvan yetiştiriciliği, hayvan bakımı hayvan cinsleri ve çoğaltımları, hayvan ürünleri ile bunların elde ediliş ve yapılış yolları, hayvanların nişanları, donları ve damgaları, hayvan ve insan arasındaki ruhsal bağlantılar ile hayvan hastalıklarının teşhisi ve tedavi yollarını kapsar (Dinçer, 1967, s. 7).

3.2.2. Halk Veteriner Hekimliği Tedavi Yöntemleri

Anadolu'ya gelmeden önce yaşadıkları yerlerde de başlıca geçimlerini hayvancılıkla sağlayan, göçebe ve yerleşik Türklerin, hayvan sağlığı ile ilişkili zengin bir gelenekleri vardır. Kaşgarlı Mahmud'un kitabında bunun, yer yer izlerini buluruz "Atın karnı ağrıdığı zaman ilaç içirildiğini" söyler (Boratav, 1997, s.129).

Hayvanların sağlığını koruma, hastalıklarını sağaltma yolları da insanlarda olduğu gibi

- 1) Tümüyle akılcı yöntemler,
- 2) Tümüyle büyüklük işlemler,
- 3) Büyüklük ve akılcı katışık işlemlerdir

Hayvan sağlığını koruma yöntemlerinden biri hayvanlara "nazarlık" takılmasıdır. Hayvanların da insanlar gibi kötü göze uğrayabileceğine inanılır. Balıkesir'in bir köyünde hayvanların salgın hastalıklardan korunması için, "yeniden canlandırılmış bir ateş"in alevleri önünden geçirilmesi biçiminde bir töre uygulanmaktadır (Aça, 2017, s. 412; Boratav, 1997, s. 130; Şenesen, 2009, s. 378).

3.2.2.1. Sihir, Büyü ve Dine Dayalı Tedavi Yöntemleri

Tarihin ilk yazılı kaynaklarıyla ulaşılabilen dönemlerinde karşımıza çıkan hayvanların evcilleştirilmesi ve insan hayatına sağladığı kolaylıklarla önemli bir yer

edindiği görülmektedir. Erk'e göre ilkel insanın hayvan hekimliği konusunda ne kadar bilgi sahibi olduğuna dair pek fazla şey söylenememektedir: Kırık, çıkık ve yaraları iyi tedavi edip çok defa bitkilerden faydalanılıyordu. Birden görülen salgın hastalıklar insanlar tarafından korkuyla karşılanıyor ve çoğunlukla sebebi cin ve şeytanlara atfediliyordu. Bu durumda daha çok sihirle tedaviye başvuruluyor, kurbanlar kesiliyor, dualar okunuyor ve büyük ateşler yakılıyordu. Prehistorik çağlara ait kafataslarında bazen hayatta iken açıldığı kesin olarak bilinen deliklere rastlanmaktadır. Bugün de bazı vahşi kabilelerde özellikle ruh hastalıklarında hastaya girmiş olan cinleri çıkarmak için kafatasına delik açıldığı görülmektedir (Erk, 1966, s. 4).

Hayvanın davranışlarında görülen ani değişim, mahsulündeki azalma gibi emareler çoğu zaman nazara yorulmaktadır. Nazar değdiği inanan hayvanların başlarına muskalar ve çeşitli doğal malzemelerden yapılmış nazarlıklar takılması, nazarlanmış hayvanların iyileştirici gücüne inanan hocalara okutulması ve okutulan tuzların hayvanlara yedirilmesi, ahırların ve hayvanların üzerlik otu gibi doğal materyallerle tütsülenmesi, hasta hayvanları tedavisinde etkili olduğuna inanan bazı yatırırların ziyaret edilmesi gibi uygulamalar dinlik ve büyülük içerikleri olan tedavi biçimleridir (Aça, 2017, s. 412).

Bunların yanında; hasta hayvanların bakımına falcılığın da karıştırıldığı görülmektedir. Kurşun döktürerek hastalıklar hakkında bilgi edinmek, üzerlik tüttürmek, uzaktan alına yumurta çarpmak, tekkelere, türbelere kıllarını bağlamak, türbenin etrafında gezdirip oraya bağlamak, toprağından hasta olan yere çalmak gelir (Doğanay, 1982, s. 147).

3.2.2.2. Akla Dayalı Tedavi Yöntemleri

Empirik tedavi mediko-sosyal açıdan irdelendiğinde şu anlamı verir: Majik tedavi ile ilişkisi olmayan, deneyden gelen ve rasyonel tedaviye geçiş basamağıdır. Mesela Yeni Gine ilkel toplulukları arasında sezaryan bugünkü rasyonel metotlara benzer şekilde empirik olarak uygulanmaktadır. Barak Türkmenlerinde (Gaziantep ve dolaylarında) söz konusu metod gerek insan gerek hayvan doğumunda uygulanmaktadır (Karadeniz, 1973, s. 25).

3.2.2.3. Maden Kökenli Emlerle Yapılan Tedavi Yöntemleri

Eski Türkçede ilaç ve deva karşılığı olarak em, ot, em sem ile beraber em-sem kullanılmıştır. Emden türeyen emlemek kelimesi, hastalığı ilaçlarla tedavi etmek demektir. Emci kelimesi hekimin yanı sıra ilaç yapan eczacı anlamını da taşır. Divan-ı Lügati't Türk'te hekim karşılığı olarak *tasagun* da geçmektedir (Bayat, 2016, s. 247).

Em (halk ilacı) yolu ile tedavi de ise bitkisel, hayvansal ve mineral kaynaklı droglar kullanılmaktadır (Şar, 2005, s.132). Emler, modern tıbbın ilaçlarının ilk halidir. İnsanların tecrübeleri sonucunda kullanmayı öğrendiği bu nesneler, geçmişte işlenmemiş bir şekilde ve doğrudan kullanılıyorken bugün bunların yanında modern tıbbın içinde, birtakım işlemlerden geçerek sürdürmektedir (Baysal, 2014, s. 33).

3.2.2.4. Bitki Kökenli Emlerle Yapılan Tedavi Yöntemleri

İnsanoğlu var olduğundan beri bitkilerle sıkı bir etkileşim içersinde olmuş; zamana ve değişik kültürlere göre farklılık gösterse de bitkileri gıda, alet, boyar madde, yakıt ve ilaç olarak kullanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde insanlar, bazı bitkileri farklı özellikleri nedeniyle diğerlerinden ayırmışlar, hem kendi hastalıklarının hem de hayvanlarının hastalıklarının tedavisinde faydalanmışlardır (Avcı ve Özen, 2016, s. 39).

Anadolu halkının yabani bitkileri ilaç olarak kullanışı çok eski devirlere kadar uzanmaktadır. Hititler dönemi tıbbi tabletlerinde bulunan ve çete formüllerinde kayıtlı bitki adları bunun bir kanıtıdır. Bu dönemlerde yabani bitkilerden yararlanıldığı gibi, bazı önemli tıbbi bitkiler, drog elde etmek için yetiştirilmekte idi. Ayrıca Hititler ve Bizans döneminde Anadolu'dan elde edilen bazı drogların dış ülkelere satıldığını da bilmekteyiz (Baytop, 1984, s.7).

Bitki folkloru araştırmalarında, bitkinin yalnız ilaç olarak kullanılışı değil, daha birçok yönü ile incelenmesi söz konusudur (Tanker, 1989, s.239). Günümüzde, özellikle modern tıp bilgi ve hizmetlerinden uzak veya modern tıptan çeşitli nedenlerle yeterince yararlanamayan insanlar, yörelerinde yetişen ve temin edilme imkanı olan meyveleri (tabii ki sadece meyveler değil, meyvelerin yanında sebzeler, çeşitli otlar, kökler, yumrular, çeşitli hayvani ürünler vd.), belli hastalık veya rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmaktadırlar (Sever, 2004, s. 96).

Araba yağı ve katran gibi malzemelerin kullanımının da oldukça köklü bir geçmişi vardır. Katran zifti eski Mısırlılar zamanında mumyalamada ve mumyaları

tazelemede kullanılıyordu. Romalı veteriner Vegetius (4-5. yy) ülser ve yara tedavilerinde araba yağı ve katranı çok kullanmıştır (Dinçer, 1967, s. 16).

Katran, yörüklerin deyimiyle “gatıran” veya “püse”. Bu sakızın kullanım alanı çoktur. İki çeşit katran vardır. Birisi “sarı katran” diğeri ise “kara katran”dır. Katran ardıç ve çam ağaçlarının çıralarından, sakızlanmış kısımlarından elde edilir. Çam ağaçlarından kara katran, ardıçtan sarı katran yapılır. Soğuk algınlıklarında, böcek ısırıklarında, uyuzda, deri çatlamalarında, bağırsak kurtlarında, zararlı böceklerin uzaklaştırılmasında, yaraların iyileştirilmesinde. Çıban iltihaplarının patlatılmasında kullanılır (Çabuk, 2008, s. 184).

BÖLÜM IV

4. KARAİSALI HALK VETERİNER HEKİMLİĞİNDE HASTALIKLAR VE UYGULAMALAR

Tarihsel süreçte hayvan varlığı yönünden her dönem zengin olan Türkiye coğrafyasında sadece hayvanların bakımı, beslenmeleri ve barınmalarıyla değil hastalıkları ve tedavileriyle de ilgilenilmiştir. İncelenen araştırmalarda konuya dair hastalık çeşitleri ve tedavi yöntemlerinin bölgelere göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Hastalıkların tanısı, adlandırılması ve sağaltım şekilleri halkın bilgi birikiminden oluşmaktadır.

Hayvan hastalıklarını tedavi eden kimselere verilen isimler de yörelere göre çeşitlilik göstermektedir. Örneğin Şenesen'in (2009) çalışmasında Adana'da halk arasında hayvan hastalıklarını tedavi eden kişilere yönelik şu tanımların yapıldığı belirtilmiştir:

- Baytar
- Paytar
- Peyter
- Orgum
- Hayvan doktoru
- Bazen de herhangi bir isim konulmaz ve kendi isimleriyle çağırılırlar.
- Eskiden bu kişiler aile lakaplarıyla da anılırlardı (s. 379).

Karaisalı yöresinde ise hayvan hastalıklarını tedavi edenlere şu adlar verilmektedir:

- Sargıcı, sınıkçı (K.2, K.21).
- Olçum (K.19).

Adana iline bağlı Karaisalı ilçesinde hayvan hastalıkları ve tedavi yöntemleri konusunda çobanlar hayvanlarla uzun süre vakit geçirdikleri için bilgi sahibidirler. Hayvanları dağlık veya ovalık bölgelerde otlatmaya çıkarırlar. Merkezden uzak oldukları dönemlerde, sürü içinden bir hayvan hastalandığı zaman ilk müdahaleyi

yapmaktadırlar. Halk ağzında hayvan yetiştiriciliği ile uğraşan ve geçim kaynağını hayvancılıkla sağlayanlar için malcılık yapıyor ya da malcı denilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde araştırma alanı olarak Karaisalı sahasının halk veterinerlik uygulamalarının özellikleri ortaya konmuştur. Bu bölgedeki uygulamaların halk veterinerliği uygulamaları konusunda diğer yerlere olan benzerlik ve farklılıkları hakkında doğru değerlendirmeler yapabilmek için benzer çalışmalarda ortaya konan çeşitli örneklerle de yer vermek doğru olacağı düşüncesindeyiz. Çalışmanın içeriğine uygun olarak hazırlanan hayvan sağlığı, hastalıklar ve geleneksel tedavi yöntemleri alt başlıklar halinde bu bölümde verilmiştir.

4.1. Hayvanların Beslenmeleri

Beslenme; hayvanların gereksinmesini karşılayacak yemlerin (rasyonun) ekonomik olarak hayvanlara sağlanmasıdır (Kutlu, Görgülü ve Çelik, 2005, s.2). Ülkemizde hayvan besleme şekilleri dağ ve ova yerleşimlerine göre yürütülmektedir. Karaisalı da genel olarak büyükbaş hayvancılık merkez de yapılmakta, küçükbaş hayvancılık dağlık alanda yapılmaktadır.

Tablo 1.

Karaisalı İlçesi Belediye Sınırları İle İlçe Sınırlarındaki Büyük ve Küçükbaş Hayvan Varlığı

Hayvan Varlığı	Belediye Sınırları	İlçe Sınırları
Koyun	200	40.000
Kıl Keçisi	400	70.000
Melez Sığır	90	6.000
Yerli Sığır	60	2.500
Saf Kültür Sığır	-	300

Not: Anonymus'un "Karaisalı Tarım İlçe Müdürlüğü Arazi Varlığı Raporları" (2002), adlı çalışmadan alınmıştır.

Karaisalı da küçükbaş hayvancılıkta kıl keçisi en çok beslenen hayvandır. Arazi şartlarına uyum göstermesi ve alanın doğal yapısına göre hareket yeteneğinin oldukça iyi olması kıl keçisinin beslenme oranını arttırmaktadır. Küçükbaş hayvancılık yalnızca ekonomik fayda sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Büyükbaş hayvancılıkta ise aile hem

hayvansal ihtiyacını karşılamakta hem de ekonomik fayda sağlamaktadır (Bozdoğan, 2002, s. 39).

Karaisalı halk veteriner hekimliğinde beslenme konusundaki inanç ve uygulamalar şöyledir:

- Hayvan gıdasız kalırsa iyileşme döneminde ağızdan sabah akşam yumurta verilir (K.1).
- Zayıf ve iyi beslenemeyen hayvanlara katran içirilir (K. 2, K.18, K. 28).
- Hayvanın yediği kötü olursa hasta olur. Kışın yem, arpa, buğdayla beslenen hayvan baharda birden otlatılmaya çıkarsa hastalanacağı için az az çıkartılır. Günümüzde fabrika yemleri girince hayvanlar daha çok ölür oldu. Hazır yemlerin içinde kimyasal var. En doğal arpa ile beslemektir (K.10).
- Çok soğuk havalarda kırağı tutmuş, don tutmuş otu yerse hastalanır. Bu yüzden hayvan güneş çıktıktan sonra sabah erkenden otlatılmaya çıkartılmaz (K.11).
- Beslenmeleri için buğday, arpa verilir. Yaylada ledin ağacının başında bulunan gövelek toplanılır, kurutulur ve kışın yem olarak verilir (K.14).
- Eskiden yem verilmezdi. Hayvanlar doğal ortamda beslenirdi. Dağlık bölgelere, yayılıma bırakıldıklarında yedikleri ağaçlar; sakızlak, pıynar, meşe ağacı, karaçaltı, cilpirtı, murttur (K.18).
- Ağustosta kuyruk yıldızı doğar. Yıldızın doğduğu süreçte oğlak üç dört gün daha emdirilir ve sonra süttten kesilir. Böylelikle yavrunun sağlıklı olacağına inanılır. Oğlaklar süttten doymazsa barınaklarına zeytin dalı asılır veya ılık su, pekmez, zeytinyağı içirilir (K.18).
- Büyükbaş hayvanın iyi süt vermesi için çiğit kabuğu (pamuktan çıkarılan tohum), küspe, yulaf verilir (K.19).
- Daha iyi beslenmesi için kepek, arpa, şifan (yabani yulaf) verilir (K.20).
- Kanı hareketlendirmek, dolaşım sistemini güçlendirmek için yumurta, güçlenmesi kan yapması için pekmez içirilir (K.22).
- Zayıf kalmış, halsiz olan hayvanlara sumak ekşisi, dağ (yabani) eriği ve katran kaynatılır, içirilir (K.25).

4.2. Dış Hastalıklar

4.2.1. Boynuz ve Ayak Bölgesi Kırığı

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Hayvanların dövüşmesi, yüksekten düşmesi gibi olaylar sonucunda ayaklarının incinmesi, burkulması, yerinden çıkması veya kırılması sonucunda oluşan rahatsızlıklardır (Kardaş, 2019, s. 67). Kardaş'ın çalışmasından hareketle kullanılan tedavi yöntemlerine baktığımızda uygulamada; hayvanın kırık oluşan bölgesi tahta yardımıyla sabitlenir, yumurta, tuz, sabun vb. kullanılarak karışım elde edilir ve hayvanın ayağına uygulanır. Bir diğer uygulama ise arkaik nitelik taşıyabilecek sağıltım olan kırıkçı ve çıkıkçıların tercih edilmesidir.

Daha çok her yerleşim yerinde bulunan ve kırık-çıkıklar konusunda uzmanlaşmış kişilere başvurulmaktadır. Küçükbaş hayvanlarda kırık ve çıkık kolaylıkla tedavi edilebilmektedir. Büyükbaş hayvanlarda ise iyileşme zor olduğundan tedaviye başvurulmaz ve genellikle kesilir (Kardaş, 2019, s. 69).

Öncül'ün Kuzeydoğu Anadolu bölgesi üzerine yapmış olduğu çalışmada, kırık-çıkık durumunda yapılan tedavi şöyle aktarılmıştır: Hayvanı yere yatırıp bir halat yardımıyla kendilerine bağlayıp, kırığı tespit ettikleri bölgeyi tahta parçalarıyla sabit hale getiriyorlar. Hayvanın ayağı kırıldığında hayvan aksar yürürken kemiklerinden ses gelir. Hayvanı yere yatırıp bir ipi kendi belime sonra da hayvanın bacağına sarıyorum. Kırık yeri tespit edip kemikleri uç uca getirdikten sonra tuzlayıp herhangi bir bezle sarıyorum. Hayvanın rahatça yürüebilmesi ve kemiklerin birbirini tutması için 4 parça tahta ve keçeyle ayağı sarıyorum. Bir haftadan sonra ayak şişmeye başlar. Tuzlu bezi açıp keçeyi ve tahtayı tekrar sarıyorum. Tuzlu bez üzerinde çok kalırsa kan dolaşımını engeller. 10 günden sonra hayvan iyileşir (Öncül, 2011, s. 97).

Hayvanın ayağı çıkmışsa ılık ve sabunlu suyla çıkan yer ovalanır, yumuşatılır. Hayvanın ayağı kırıkta o zaman yumurta yakısı hazırlanır. Sabun rendelenir ve yumurta akıyla karıştırılır. Daha sonra bu karışım bir beze dökülür ve bu bez de kırılan yere sarılır. Bu sargının etrafı ise tahtalarla çevrilir. Bu yakı kırılan yerde 12 gün kalır. Bu süreden sonra bu yakı sökülür bu sefer de yumurtanın sarısı ile bir yakı daha hazırlanır ve kırık olan yere bu yakı sarılır (Öncül, 2011, s. 98).

Aça (2018) *Doğu Karadeniz Hayvancıları ve Çobanlarının Geleneksel Veterinerlik Uygulamalarına Dönük Tespit ve Değerlendirmeler* isimli çalışmasında, kırığı ya da yarası olan hayvanlara çeşitli otlar pişirilerek yapılan karışımın kırık yere

sürülüp ve sarıldığını anlatır. Ek olarak şunları aktarır; bazen patates soğan karışımı, mısır unu yoğurtla karıştırılıp oluşturulan ekşi hamur, ezilmiş kuru üzüm soğan ve zeytin hayvanın kırık ayağına sarılır. Hayvanın ayağı kırıldığında dört tane tahta ayarlanır. Yumurtanın sarısı unla karıştırılır. Bu karışıma biraz da yoğurt ve zeytinyağı eklenerek karışım hamur haline getirilir. Kırık bölgeye sürülen bu karışım tahta parçaları ve bezle hatta varsa keçe ile sıkıca sarılır (s. 30)

Gümüşhane'nin Torul ilçesindeki uygulamalarda ise; hayvanın boynuzu kırılmış veya çıkmışsa *hacıra veya hancıra* adı verilen bir tedavi uygulanır. Pamuklu bir yemeni yakılır. Yakılan yemeninin dökülen külü toplanır, bir bezin içine dökülür. Bu bez hayvanın boynuzuna sarılır (Üçüncü, 2019, s. 170).

Erzincan'ın Tercan yöresinde ayak ve boynuz kırıkları için boynuzu kırılan hayvanın boynuzunun yeniden çıkması için odun külü sürülür ve bezle bağlanır. Boynuz kırıklarına yoşa (çamurlu toprak) sürülür. Ayağı kırılan hayvanın kırılan yerine bal mumundan yapılmış bezler sarılır. Kırılan ayak tahtalarla sabitlenerek sarılır (Karahan, 2019, s. 109).

Isparta Akdoğan köyünde hayvanların ayakları kırıldığında, özellikle keçi ve koyun gibi küçükbaş hayvan ayak kırıklarında önce kırık yer tespit edilir. Eğer kırıklar gövdeye bitişik yerden aşağıdaki kısımlarında ise kırık yer iki tahta arasına alınır, tahtalar ayaktan bir ya da iki santim aşağıdan sarılır, bunun sebebi hayvan ayağına değil tahtalara bassın ki ayak zedelenmesin, on beş- yirmi gün sonra iyileşir (Çiftçi, 2018, s.137).

Ordu ili Gökçöy ilçesinde de hayvanların ayakları kırıldığında uygulanan çeşitli yöntemler mevcuttur. Hayvanın ayağına hamur sarılmaktadır. Diğer bir uygulama ise et sarılması şeklindedir. Ayak tahta veya demir ile sabitlenmektedir (Sırtbaş, 2016, s. 117).

Sivas'ın Suşehri ilçesinde hayvan hastalıklarında kırık, kemik dokusunun bütünlüğünün bozulmasıdır. Çıkık ise eklemi oluşturan kemiklerden birinin yerinden ayrılmasıdır (Avan, 2010, s.49). İlçede hayvanlarda oluşan kırık çıkıkları tedavi etmek için başvurulan yöntem şu şekildedir: Hayvanın ayağı katran ve keçe ile sarılır. Üzerine tahta çubuklar bağlanarak tekrar sarılır (Avan, 2010, s. 49).

Karaisalı Halk Veteriner Hekimliğinde;

- Ayağında kırık-çıkık olduysa yumurta, sabun karışım yapılır. Atel (tahta) ile sarılır (K.1).
- “Sargıcı Hüseyin’e götürürüm” hayvanın ayağı sardırılır. Boynuz kırıldığında kantaron sürülür (K.2).
- Boynuz kırığı olursa ateşe demir konulur kanı çabucak durdurması için. Kızgın hale getirilen demir ile bastırılır, dağlama yapılır (K.3).
- Ayak kırığı bir tane tahta yapılır, bez ile sarılır kendiliğinden iyileşir. Yöre yöre sarma şekli değişir (K.3).
- Boynuz kırıldığında DDT ile bastırılır ve orayı iltihap yapmasın diye kurutur (K.5).
- Ayak kırıldıysa hiçbir şey sürmeden dört tane tahta yapılır. Ayak ortada kalacak şekilde alçı gibi dışı sarılır. Üç gün sonra şişer. Esnetilip, bırakılır. On gün içinde yavaş yavaş basmaya başlar (K.5).
- Kırık-çıkık olursa hayvanın ayağına göre ağaçtan tahta yapılarak iple ayak sarılır (K.8, K.9, K.12, K.13).
- Ayak kırıldığında önce bez ile sarılır, iki tane düz tahtayla dolayıp sabit hale getirilir, kertik denilir. Hayvan ağılda iyileşene kadar durur. Tahta ile sarıldığı için ayak şişme yapmaz, ayak sallanmayacak şekilde askıya alınır (K.10, K.20, K.24).
- Boynuzu kırıldığında katran, çamsakızı sürülür (K.12, K.23, K.32).
- Boynuz kırıldığında kanamasının durması için tuz ve sarı katran sürülür (K.16).
- Ayak kırığı olduğunda sınıkçıya götürülür. Boynuz kırıldığında zeytinyağı ve yanıkyağı dökülür. Yanıkyağına sinek konmaz (K.21).
- Boynuz kırıldığında tuz, biber, soğan karıştırılır ve sürülür (K.30).

4.2.2. Tüylüce

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Koyunların tırnak arasındaki kesenin iltihabına halk arasında “züllüce”, “çatalağsak” denir. Tırnak aralarına sap, saman, taş gibi yabancı cisimlerin batması, ağıl altlıklarının kullanılması başlıca sebeplerdir. Parmaklar arası ağrılı ve şiştir. Hayvanlarda gözle görülen bir topallık mevcuttur. Tırnak arasındaki kıl kökünde iltihap

oluşur. Tırnak arasında diğer kıllardan ayırt edilebilecek kalın bir kıl kuvvetlice çekilerek köküyle beraber kopartılır. Bıçak ve jilet kullanılarak ya da sıkılarak patlatıldığında katılaşmış irin çıkar. Sonra parmaklar arası yıkanır ve bölgeye çam sakızı, sarımsaklı tuz ya da çam katranı sürülür. Oğlakların tırnaklarının arası iltihaplandığında çam sakızı bezin arasına konarak pansuman yapılır. Halk arasında “göztaşı” adı ile bilinen bakır sülfat, deri hastalıklarında astrenjan (kurutucu, büzücü) antiseptik olarak kullanılır. Göztaşıyla tırnak arası yıkanır. Göztaşı yarayı yakarak, irini(pislik) temizler (Sinmez, 2011, s. 20).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Sızı veya çatalağsak da denilir. Hayvanı kupkuru eder. Tırnaklarından kemiklerine vurur. Hayvanın kürek kemiğinin üstünden, bel bölgesinden dağlama işlemi yapılır (K.17).

4.2.3. Göze Perde- Boz İnmesi

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Halk ağzına göre göze perde inmesi, ak düşmesi, pus gibi çeşitli isimler alan bu hastalık daha çok karşımıza katarakt olarak çıkmaktadır. Hastalığın tedavisinde birçok farklı yöntem ve teknik uygulanmaktadır. Ferruh Dinçer konuyu şöyle izah etmiştir:

Hastalıklar daha çok semptomlara göre ad alırlar. Katarakt, halk arasında boz inmesi ve aksu olarak adlandırılmaktadır. Tedavileri karışıktır. Döğülmüş cam, döğülmüş toz şekeri, biberli, nişadamlı ilaçlar çok kullanılır. Göz açısı damarından kan alınır. Yakıcı, yaşartıcı, irkiltici olan bu maddeler eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Bizanslı veteriner Apsyrtus’un (4.yy) göz hastalıklarında bu damardan kan aldığını söyler. Tedavide bohça otu çöpünün kabuğu soyulup iki göz arasındaki kısmın derisi altına sokulur, bu hastalıkta kullanıldığından ota bozca da denilmektedir (Dinçer, 1967, s. 11).

Kardaş’ın (2019, s. 59) Muş bölgesine dair yaptığı çalışmada ise benzer biçimde şöyle açıklanmıştır: Katarakt için sağlıklı olmasa da rasyonel sayılabilecek dışarıdan müdahaleler söz konusudur. Yalnız şeker, porselen elektrik fincanı, cam, şeker, beyaz şap-şeker iyice dövüldükten sonra göze bırakılır. Yoğurt ve tuz karıştırılarak ya da bu karışıma ek olarak yabani sarımsak da eklenerek göze püskürtülür. Yaratıcı bir diğer yöntem ise ölmüş bal arılarının dövülerek toz haline getirildikten sonra göze

bırakılmasıdır. Büyüsel olarak değerlendirilebilecek yöntem ise deniz görüp suyunu içen birinin gün doğmadan sabah namazında gözün içine tükürmesidir. Ayrıca leyleklerin yuvasında kurumuş olan kırmızı dışkıları da toz haline getirilip göze bırakılması da kataraktta kullanılan bir yöntemdir.

Yerlikaya (2002) ise *Elazığ ve Çevresinde Hayvan Hastalıklarında Halk Hekimliği Üzerine Araştırmalar* başlıklı çalışmasında katarakt olarak aldığı hastalığın tedavisinde ada çayı yapraklarının kaynatılıp soğutulduktan sonra, pamukla günde birkaç kez gözler silinir (kompres yapılır) ya da göze damlatılır. Gözlere tuzlu ılık su püskürtülür veya cam, toz şeker göze üflenerek tedavi edilir (s.133).

Özellikle sığırlarda gözün kornea tabakasının saydamlığını yitirmesi sonucu, göz bebeğinin önüne sisli, bulutlu ve boz renkli opaklığın oluşmasıyla sonuçlanan bu hastalığa halk arasında “boz inmesi”, “gözü ağrıdı”, “aksu” gibi isimler verilmektedir. Tedavi olarak, ufalanmış cam kırıkları göze bir kamışla üflenir. Bu amaçla boru şeklinde bir kamış parçasından yararlanılır. Yine aynı metotla ekşimiş yoğurt, ayran ve kına püskürtülür. Toz şeker yine aynı amaç ve yöntemle gözlere üflenir. Göz bol soğuk suyla yıkanır. Bozlaşan göze göz taşı veya limon suyu dökülür (Sinmez, 2011, s. 27).

Yüksel (2012) *Aşağı Fırat Havzasında Veteriner Hekimliği Folkloru Üzerine Araştırmalar* adlı çalışmasında yer alan bu hastalık için halk arasında “göze ağ gelmesi”, “gözün ağ alması”, “göze ağ değmesi”, “göze ağ atması”, “göze duman gelmesi”, “göze pus atması” ve “göze boz atması” adları kullanılmaktadır. Şanlıurfa’da yaşayan Arap kökenli hayvan yetiştiricileri hastalığı “müdvöl” olarak adlandırırlar. Hastalığın belirtileri olarak; hayvanlarda gözler beyazlaşır, hayvanın gözü sürekli yaşarır ve bir süre sonra hayvan göremez hale gelir. Hastalığın tedavisinde bol tuzlu ya da tuzsuz ayran, yoğurt ve tuz karışımı, şeker, yoğurt, ayranın içerisine tuz ve dövülmüş “samırsak” (sarımsak: *Allium sativum*) konularak elde edilen karışım veya sarımsaklı yoğurt ağza alınarak hayvanın gözüne püskürtülür. Başka bir tedavi yönteminde ise deniz suyu içmiş bir kişi hayvanın gözlerine tükürür (s. 67).

Ağza alınan ayran ve tuz karışımının göze püskürtülmesiyle yapılan bir diğer tedavi, iki gün boyunca sabah erken saatlerde ve hayvanlar yemlenmeden önce yapılır. Ayrıca, tuz ve limon tuzu karışımı tedavi amacıyla göze konulur. Bir başka tedavi şekli ise hayvanın kendi kanının gözüne uygulanmasıdır. Bir başka kaynak kişi grubuna göre iyice kırılmış cam yoğurt ile karıştırılır ve bu karışım hayvanın gözüne sürülür. Bu tedavinin bir başka şeklinde dövülüp elenmiş cam parçaları hiçbir şey katılmadan doğrudan hayvanın gözüne uygulanır. Gaziantep’in Nizip İlçesinde hastalığa karşı

“Yı lanyastığı” (denizin içinde olur deniz boncuğu gibi, beyaz ve yuvarlak olur ve içerisinde kurt vardır) kullanılır. Bu madde havanda dövüldükten sonra su ile karıştırılıp hayvanın gözüne üflenir (Yüksel, 2012, s. 68).

Hayvanda katarakt varsa gözlerine tuzlu su püskürtülür veya toz şeker gözlerine üflenerek tedavi edilir (Üçüncü, 2019, s.171). Karahan da (2019, s. 108) göze ağ (beyazlık) inme olarak geçen hastalığa, gözün önüne beyaz bir perdenin inmesidir. Yöre halkı hayvanın gözünü sabah akşam soğuk su veya soğuk çay ile yıkar. Tuzla yağ karışımı yapılarak göze sürülür. Sağlık kuruluşlarından göz damlası alınarak tıbbi uygulama da yapılır biçiminde açıklar.

Aça’ya göre (2018, s. 27) geleneksel nitelikli veterinerlik uygulamaları arasında Boratav’ın (1994, s. 129). “tümüyle akılcı yöntemler” başlığı altında değerlendirebileceğimiz uygulamalar şu şekildedir: İneğin gözünün kızarıp şişmesi hastalığına “boğça hastalığı” denilir. Nazar sebebiyle ortaya çıktığına inanılan bu hastalığın tedavi edilmesi amacıyla sarımsak ezilip bir bez parçasına konularak hasta ineğin başına sarılır. İneklerin gözlerindeki üçüncü perde sanki insandaki katarakt gibi büyür gözüne inmeye başlar. Böyle olduğu zaman o inen perdenin üstü kesilip alınır. Alınmazsa ineği zehirleyebilir. Gözlerinde leke olan hayvanlara pırasa doğranır, sıkılır ve suyu hayvanın gözüne sürülür.

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Göz perdesi için tükürük ve tuzlu su ağızla püskürtülür (K.1, K.20).
- Göz bozlanması için renkli cam şişesi (şurup şişeleri) dövülür, yazma(tülbent) ile elenir. Un şekline getirilir ve göze atılır. Tuzlu yoğurt, tuzlu su püskürtülür (K.3, K.12, K.19, K.20).
- Göz bozarıp, şibikleniyor. Eski ilacı sıkıyoruz (terramycin) bir de göze tükürülür. İnsanın tükürüğü ilanı (yılan) öldürür (K.5).
- Göze şekerli su püskürtülür, limon suyu damlatılır (K.6).
- Göze tuz püskürtülür. Gözleri kızardığında kulağından kan akıtılır (K.11).
- Göze boz indiğinde kara dal ıslanılır gömgök çıkar dökülür (K.13).
- Şeker dövülüp atılır (K.14).
- Göze hayvanın kendi sütü ve tuzlu su damlatılır (K.16, K.17).
- Karadal ağacının kabuğu suya ıslatılır göze dökülür. Taş sürtülür, un haline getirilir ve hayvanın gözüne atılır (K.24, K.25).

4.2.4. Deri ve Cilt Hastalıkları

4.2.4.1. Siğil

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Elazığ yöresi hayvan hastalıklarını araştıran Yerlikaya, çalışmasında bu hastalığın tedavisinde dinsel uygulamalara başvurulduğunu söylemiş ve hastalığı şu şekilde açıklamıştır: Bu lezyon, erkek ve dişi olarak iki şekilde tanımlanır. Birden fazla siğil bir arada ise bunlar dişi olarak nitelenir. Tedavide muska yazmak, ocak (yörede, bir hastalığı iyi etme yeteneğine sahip olan kişi) denen kişilerce okuyup-üflemek, üzerine mürekkeple (sabit kalem) yazmak sık kullanılan yöntemlerdir. Ayrıca ipek ip veya hayvanın kendi kılından yapılmış ipe siğili dibinden sıkıca bağlamak da sık uygulanan bir yöntemdir. Bu şekilde bağlanan siğil zamanla kendiliğinde düşer. Bazı yörelerde ise dağlanarak tedavi edilmeye çalışılır. Bu tedavi şekline baytarnamelerde de rastlanmaktadır. Yine siğil, ateşte kızgın hale getirilen bıçak veya jilet ile kökünden kesildikten sonra üzerine kaynatılmış balmumu dökülmek suretiyle de tedavi edilmektedir (Yerlikaya, 2002, s. 133).

Tek olanlarına *erkek*, birkaç tane birden serpili bulunanlara *dişi* denir. Tedavilerinde muska yazmak, okuyup üflemek, üzerlerine cam vurmak, insan ve hayvanlar için uygulanan en yaygın metotlardır. Siğilli hayvanın kendi kılından yapılmış bir kıl ipi ince sürtülmüş(ufalanmış) cehennem taşına bulandırılır, siğil dibinden sıkıca bağlanır; orada bırakılır siğil zamanla kendiliğinden düşer. Bu tedavi şekline 9 uncu yüzyıldan beri yazılmış baytarnamelerde de rastlanmıştır (Dinçer, 1967, s. 10).

Nasır çiçeği taze iken ezilir, bir bezle siğil üzerine bağlanır; bu siğili yumuşatır; ya koparılıp alınır ya da kendiliğinden düşene kadar bırakılır. Sapsız olan siğillere incir yaprağı sütü sürülür. Bu tedaviyi İslam veterineri İbn Ahi Hizam (9. yy) da yapmıştır (Dinçer, 1967, s. 10).

Siğiller hayvanın baş, boyun, meme ve meme başlarında görülür. Hayvan sahipleri tarafından meme başlarında karnabahar ve küçük kurtçuklar şeklinde görünümüleriyle bilinirler (Sinmez, 2011, s. 32). Boyun ve sırt bölgesinde görülen siğiller bir çakmak vasıtasıyla yakılırlar. Kuvvetlice çekilirlerse köküyle birlikte çıkarlar. Saplı olanlar diplerinden ince naylon iplikle bağlanarak kendiliğinden düşmeleri sağlanır. Ahırlarda hayvan kaşıma tıraşıyla siğiller koparılır. Odun külü ve sirkenin karıştırılıp siğil üzerine sürülmesi eski bir gelenek olup hala uygulanmaktadır.

Yılan kabuğuna, yılanın gömleğine “*kav*” denilir. Yılan kabuğu siğilli hayvanların yemlerine atılmak suretiyle yedirilir. Siğillerin üzerine otomobil atık yağı ile pansuman yapılır. Bu uygulama birkaç gün devam ettikten sonra siğiller jilet veya keskin bir aletle kesilir. Kesilmiş bir hayvanın safrası memelerde oluşan siğillere sürülerek memelerin iyileşmesi sağlanır. Hayvanlarda oluşan siğil tedavisinde, siğil ocağında ocaklı eline bir tuz parçası alır ve bununla siğillerin etrafını çizerek bazı dualar okur (Sinmez, 2011, s. 33).

Hayvandaki çıbanlar için hamur ve pişmiş soğan karıştırılır ve yaraya sürülür. Yaralar iyileştikten sonra sineklerden korumak için yağ sürülür. Hayvanlardaki siğiller yün ipi ile sarılır. Her gün biraz daha sıkılır ve düşmesi beklenir (Üçüncü, 2019, s. 171).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Siğillerde at kılı bağlanır. At kılı ileriye doğru gider ve geri açılmaz (K.1, K.7).
- Siğil için yaz ayında derisini atan yılan kabuğu yedirilir (K.5).
- Meme ucunda oluşan siğile yılanın atık kabuğu yedirilir (K.18).
- Bir gülün dikenininden kaç tane siğil varsa bir tane elmaya batırılır sonra siğilin üzerine batırılır. Murt çalılarının kabarık olanlarından siğil sayısı kadar çubuk kesilir çalı kurudukça siğil de kurur (K.19).

4.2.4.2. Temre

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Bu hastalık *temriye* olarak da adlandırılır. Baytarnamelerde *demregü* olarak geçerken; Divanü Lügati't Türk'te *temregü*, *temregi* şeklinde kullanılmıştır. Hastalık halk arasında ocaklar tarafından okumak, üflemek ya da üzerine mürekkepli kalemle ayet yazmak suretiyle tedavi edilmeye çalışılır. Ayrıca lezyon bulunan bölgelere, tuzlu sirkeli balçık çamuru sürülür; ağız çevresinde olanlar ise ay şeklinde dağlanır (Yerlikaya, 2002, s. 133).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Temre için yanık yağı (traktör yağı) sürülür (K.3, K.15).
- Hayvanın baş veya sırt kısmında oluşan siğil mürekkep bir kalemle daire içerisine alınır ve karalanır. Üzerine üç Kulhu bir Elham okunur (K.19).

4.2.5. Ağız ve Çene Bölgesi Hastalıkları

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Ağız, dil gibi organlarda yaralar çıkınca, şişlikler oluşur. Bu bölgelere müdahale edilir. Hayvanın şişen yerleri bıçak veya keskin bir aletle yarılarak kanatılır, üzerine tuz ya da sarımsak basılır. Hem büyükbaş hem küçükbaş hayvanlarda karşılaşılan apse ve domuzbaşı hastalıklarının tedavisinde bitkisel ve akla dayalı metotlar uygulanmaktadır. Bu hastalıklar bölgelere göre farklı adlandırmalar almaktadır. Karaisalı bölgesinde yalnızca domuzbaşı hastalığı tespit edilmiştir. Bu tip rahatsızlıklarda “ağız yaralarına genellikle sirke ve salça sürülerek tuzla ovulur (Üçüncü, 2019, s. 172).”

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Ağız bölgesi yaralandığında nar ekşisi ve sumak karıştırılır, sürülür (K.16).
- Ağız yarası olduğunda yakılır, sarı katran sürülür (K.17).

4.2.5.1. Domuzbaşı

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Halk arasında doğan başı, domuz başı gibi adlarla tanınan bir hastalıktır. Çenenin oynak yerlerinde beliren şişkinlikler olarak bilinir. Şişliğin etrafı daire şeklinde dağlandıktan sonra hacamat yapılır. Hastalıklı bölgenin üzerine bal ve katran sürülür. Baytarnamelerde İslam veteriner hekimlerinden İbn Ahi Hizam (9’uncu yüzyıl) ve İbn’ül Avvam (12’nci yüzyıl) hastalığı tayların çene altı ve boğazlarında şişlik olarak bildirirler (Yerlikaya, 2002, s. 133).

Halk arasında “domuzbaşı”, “çember hastalığı” olarak bilinir. Özellikle sığırlarda alt ve üst çene kemikleri boyunca beliren şişliklerdir. Çenede içi irin dolu sert şişliklerin (lastik top gibi) belirmesi, hayvanın yutma ve yem yemede zorlanması, genel durum bozukluğu (hayvanın düşünmesi tipiktir) hastalığın başlıca belirtileridir. Tedavide tuğla, kiremit veya bir tava ateşte kızdırılır ve şiş olan bölgeye bir bez ya da tülbentle sarılmak suretiyle sıcak kompresler yapılır. Sıcak kompres ile olgunlaştırılan şişlikler delinerek içerik boşaltılır. Boşaltma işlemi elle sıkılarak yapılır. Çam sakızı şiş olan bölgeye yapıştırılarak sarılır (Sinmez, 2011, s. 29).

İneklerde domuzbaşı (suğanak) hastalığı görülmesi halinde hastalığın görüldüğü bölgenin üzerinden domuz dişi birkaç defa çevrilir (Aça, 2018, s. 30). Öncül’ün (2011)

Kuzeydoğu Anadolu bölgesi halk hekimliği Kars ve Iğdır illerinden tespit edilen tedavi yöntemleri ve hayvan hastalıkları kapsamında domuzbaşı (domuz burnu) hastalığı tedavi yöntemleri şu şekildedir: Domuz başı genelde hayvanın boynunda çıkar ve uzunlamasına deri altından bir şişmedir. Bir şiş kızgın ateşe konur ve iyice kızdıktan sonra bu şişen yere bastırılır ve yara açılır bütün iltihap dökülür. Böylece o yara çürür ve iyileşir. Eğer hayvanda bu şiş ilerlemişse şişliklere bağa yaprağı sarılır. Küçülen şişlikler bir bıçak yardımıyla delinir ve iltihap akıtılır (Öncül, 2011, s. 101).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- -Hayvanın dili şişiyor, kafası büyüyor. Boğazından burnunun üstüne yular yapılır. Katranla yakılır (K.5).

4.2.6. Göğüs, Karın ve Sırt Bölgesi Hastalıkları

4.2.6.1. Kaya yanarsağı – Karayel

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Türkiye bölgesine dair çalışmalarda bu isimle bir hastalık tespit edilememiştir. Yalnızca “yanıkara” isimli hastalığın semptomları benzerlik göstermektedir. Halk arasında hayvanın derisinin kararması ve çürümesi olarak bilinen öldürücü bir hastalıktır.

Özellikle köylüler tarafından “öz” denilen kirli derelerde hayvanların su içmesi sırasında bulaştığına inanılır. Hayvanın sırt ve bacak derisi altında şişlikler meydana gelir. Hayvan yatıp, kalkıp kafasıyla gövdesine bakmaktadır. Hastalıklı deriye bir bıçak ya da jilette ensizyon yapılır. Yaraya tuz ve sarımsak basılır. Hasta hayvanın eti yenmez (Sinmez, 2011, s. 57).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

Karaisalı yöresinde tespit edilmiş olan bu hastalık daha çok büyükbaş hayvanlarda olmaktadır. Hastalığın tedavisinde yapılan uygulamalar şu şekildedir:

- Göğüs ağarması da denilir. Hastalık memeden başlar ve ayaklarına doğru şişkinlikler olur. Kanseri türü bir şeye benzer. Atadan babadan kalma miras tava kızdırılır ve şişen bölgeye vurulur. İlk gören kişi de toprağa işeyip, çamurlu

toprağı göğüs bölgesine sürer. Bunu yapmanın amacı da pisliği pislik temizler (K.1).

- Göğsünden başlar vücuduna doğru dağılır. Öldürücüdür. Hayvanın derisi kararır. Vücuduna yayılmasın diye demir ile yakılır (K.16).

4.2.6.2. Keçi Ciğer Ağrısı

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Halk arasında “ciğer ağrısı”, “keçikıran” isimleriyle bilinir. Koyun ve keçilerin akciğerlerindeki oluşmuş yaralar olarak algılanır. Öksürük, burun akıntısı, diş gıcirtısı, irinli burun akıntısı ve iştahsızlıkla karakterizedir. Akciğerlerindeki oluşmuş yaralar olarak algılanır. Öksürük, burun akıntısı, diş gıcirtısı, irinli burun akıntısı ve iştahsızlıkla karakterizedir. Cereyanda, soğukta kalmış ve üşütmüş hayvanlarda görülür. Kesilen veya ölen hayvanların akciğerlerinde mermer görünümünde benekli yaralar vardır. Hasta hayvanlar çökelek suyu ile yıkanılır. Aynı zamanda çökelek suyu ağızdan içirilir. Sürüde hastalıktan ölen bir hayvanın göğsü yarılarak akciğeri çıkarılır. Ödemli ve eksudatlı akciğer lobları elle sıkılarak bir leğene boşaltılır. Leğene bir miktar temiz su ve sarımsaklı tuz dökülerek içine bir ip atılır. İp ıslandıktan sonra bir çuvaldızla keçilerin kulak derilerine geçirilir. İpler keçilerin kulaklarında kesilerek kısa parçalar halinde kalır. Böylece bir çeşit aşılama yapılarak bağışıklık sağlanmaktadır (Sinmez, 2011, s. 47).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Çok eskiden bütün çobanlar çaresiz kalmıştır. Bir konar göçer aşiret gelmiş ve bu hastalıkla ilgili yöntem yöntem anlatmışlar. Temiz ve sağlam bir hayvan ciğeri ufak ufak parçalara ayrılır. Keçinin kulağının arkasından keskin bir aletle bir yer açıp, ciğerleri yerleştirilerek aşılama yapılır (K. 3).
- Bir hayvanın karaciğeri alınır ve sarımsakla dövülür. Kulağının üstünün derisi bir çakıyla açılıp, enjekte edilir (K. 8).
- Ciğerinde su toplaması olur iki kaburganın arasından iğne ile çekilir (K.12).
- Kulaktan kan akıtılır (K. 23).

4.2.6.3. Fıtık

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Bazen göbek kordonu yangısıyla karıştırılırsa da tecrübeli kişiler şişliğin elle reddedilebilmesinden fıtığın tanısını koyabilmektedir. Doğuştan oluşan fıtıklarda, fıtıklaşan organ deliğine reddedildikten sonra yumurta ve arpa unundan yapılmış karışım bir çaputa sürülür, fıtık deliğine girecek şekilde bir tıkaç (katran) çaputun ortasına konularak uzunca bir sargı ile hayvanın beline bağlanır. Zamanla fıtık deliğinin kapandığı görülür. Sonradan gelişen fıtıklarda, gelişimini tamamlamış ya da basınçlı sargı ile tedavi olamayan hayvanlarda operasyon kaçınılmaz olup bunun için veteriner hekime başvurulur (Sinmez, 2011, s. 36).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Fıtık karın yarılmasında iç karın sağlam dış karın sarkar yassı demir maşa ile yakılır. Deriyi büzer ve sarkması azalır (K.3).
- Göğüs ağrısı için çare sakızlı çamurdur. Bu çamur ıslandığı zaman hemen kurumaz, ele yapışır. Meme ağrısı ateşlenmeden olur. Meme ucu yara olunca göğüsten döşe doğru ilerler, damar kalınlaşır. Çamur sürülür, yara kurutulur ve gres yağ sürülüp yumuşak tutulur (K.3, K.11).
- Meme ucu yara olduğunda kantaron yağı sürülür (K.5).
- Göğüs ağrısı zeytinyağı ve at kestanesi yağı ile yağlanır (K.7).
- Meme sağılmazsa ucu kör olur, kan gelir. Yara olduğunda gres yağı sürülür. Ladin sakızı, mum ve zeytinyağı karıştırılır ve meme ucuna sürülür (K.15).
- Göğüs ağrısında karın bölgesinin altından ısıtılan bir demir yardımıyla yakılır. Sirke ile yıkanır (K.16).
- Meme ucu yarasında insan dışkısı sürülür sonra sabunla temizlenir (K.19).
- İnsanlarda nasıl oluyorsa hayvanda aynı şekilde şişme olur (K.32).

4.2.6.4. İdrar Tutukluğu

Hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvanlarda görülen idrarını yapamama durumları için halk arasında “*idrar tutulması*” adı verilir. Bu durumda hayvanlar için maydanoz suda kaynatılıp süzülmesi sonucu elde edilen su hayvanlara içirilir (Yüksel, 2012, s. 100).

Halk arasında “*sidikliği durmak*” , “*işeyememe*” gibi adlarla anılan idrarın yapılamaması ve sancılı ile karakterize bir hastalıktır. Hayvan belini çukurlaştırır ve gerilme görünümündedir. İdrar damla biçiminde veya az olarak boşalır. Hayvan arka ayaklarını yere vurur ya da sürekli ayaklarını oynatır. Hayvan sahipleri karın çeperinden idrar kesesine yaptıkları masaj sonucu kesenin dolu olduğunu anlarlar ve ahır zemininin kuru olduğunu görünce hemen teşhisi koyarlar. Koyun ve keçilere mısır püskülü kaynatılıp suyu içirilir ve hayvanlar idrarını yaparlar. Hayvanın arkasına biri geçerek testislerinden tutar ve sallayarak arka iki bacağının arasına doğru testisleri çeker. Böylece idrar yollarında oluşan bir tıkanıklığın açılacağına inanılır. “*Ebem böceği (ateş böceği)*” ezilerek hayvanın idrar yollarını temizlesin, idrarını yapabilsin diye su ile içirilir (Sinmez, 2011, s. 37).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- İdrarını yapamayan hayvana su kabağının çekirdeğini kavurup kahve gibi içirirler. Cilpirt bitkisinin tohumları yedirilir (K.1).
- Soğan kabuğu kaynatılır, içirilir. Hemen söktürmesi için tavuğun daşlığının içindeki zar kaynatılıp içirilir (K.4).
- İşeyemeyen hayvanlara bal arısı tutup, öldürülür ve ezilir. Bir bardak su kadar kaynatılıp içirilir (K.5).
- İdrar tutulmasında sarı diken kaynatılıp içirilir (K.12).

4.3. İç Hastalıklar

Sindirim sistemi hastalıkları kategorisinde olan ishal, iştahsızlık, kabızlık ve sancılanma hayvanların beslendikleri yemler veya doğal ortamda yedikleri bitkilerle ilgilidir. Hastalıkların tedavisinde genellikle bitkisel yöntemlere başvurulmuştur.

4.3.1. İshal

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

İshal; iç gitmesi, iç kesilmesi, iç yenmesi, iç sürmesi, sürgün, ötürük, ötürme gibi çok çeşitli adlar alır. Hastalıklarda yapılan tedaviler semptomatiktir. Ekşi erik, dağ eriği, demli çay, koruk suyu, kızılıçık suyu, kahve en çok kullanılan ilaçlardır. Bunların terkiplerinde büzücü maddeler bulunduğu için adi ishalleri azaltıcı, kesici tesirleri

olabilir (Dinçer, 1967, s. 23). Halk arasında “amel”, “cırcır”, “ötürük”, “vırık” olarak adlandırılan ishal, barsak üşütmesi olarak bilinir. Halk arasında kolostrum sütünü içen buzağların ishal olacağı kanaati yaygındır. (Sinmez, 2011, s. 43).

Orta Anadolu’da şiddetli ishallerde dut kızılı, yumurta akı ve kahve ile hap yapıp yutturulur. Taze ceviz kabukları kaynatılıp suyu içirilir. Bazı yerlerde hayvanın içini sıklaştırsın diye kola eritilip içirilir. Meşegiller kaynatılır, kerdeme ya da kışım denen bitki (Konya) yemle birlikte hayvana yedirilir (Dinçer, 1967, s. 23).

Acı yavşan da ishal durumunda kullanılan bir bitkidir. “Anadolu’nun birçok yerinde bol olarak bulunan bu ot kaynatılır, suyu içirilir. Kurutulmuş dalları ufalanıp katranla hap yapılarak da kullanılır. Bu otun çok eskiden bilindiğine dair kayıtlar vardır. Divan’da (Kaşgarlı Mahmut, 1940) *yapçan* olarak alınmıştır.” Baytop (1963), bitkinin Hipokrat zamanında (M. Ö. 5. yy) bilindiği yazar. İbn Ahi Hizam’ın (9. yy) kitabında “...koyunlar için, eğer otlarda yavşan olur da bunu yerse çok marazlar gider.” denilmektedir. Buradan bitkinin 9 uncu yüzyılda da hayvanlar için sağıtıcı olarak kullanıldığını anlamaktayız (Dinçer, 1967, s. 23).

Apse ve yara tedavilerinde kullanılan sinir otunun, koyun ve danaların çok kuvvetli ishallerine iyi geldiği söylenmiştir. (İnönü- Eskişehir, Gökyurt- Konya). Bunun için 40-50 yaprak iki taş arasında ezilir, yarım fincan su içinde bir süre bekletilir, süzüp içirilir. 12 saat sonra bir daha verilir. Bitkinin yapraklarında tanen ve pektin bulunur, bu tesiri ile ishali kesebilir (Dinçer, 1967, s. 23).

İshal, baytarnamelerde de bir semptomdan çok hastalık olarak ele alınmış ve tedavilerde büzücü, katılaştırıcı ilaçlar kullanılmıştır. İbn Ahi Hizam (9.yy) buğday ve saman ile sumak karıştırıp vermeyi, sirke içirmeyi; Ebu Bekr (14.yy) nar kabuğu, koruk suyu, çeyiz yaprağı kullanmayı salık verirler (Dinçer, 1967, s. 23). İshal için uygulanan bir başka yöntemde bir yemek kaşığı şeker ile bir çay kaşığı tuz bir bardak suda karıştırılarak ishal olan buzağıya içirilir. Buzağıya içirilen süt azaltılır. İshali durdurmak için nar ekşisi içirilir (Sinmez, 2011, s. 43).

Peynir mayasından bir kaşık suyla karıştırılarak içirilir. Türk kahvesi, demli çay, yumurta sarısı veya soda içirilir. Mısır püsküllü, meşe kabuğu, ayva kabuğu (*L. Cortex cydoniae*) veya kuru söğüt yaprağı kaynatılarak suyu ishali buzağılara içirilir. Meşrubat olarak kullanılan kolanın içine iki tane aspirin atılarak buzağıya içirilir. Gazoz, yumurta ve soda bir kâsede karıştırılarak buzağıya içirilir (Sinmez, 2011, s. 43).

Kardaş (2019, s. 61-62) ishal hastalığı için bütün hayvanlarda görülebilen ve çeşitli sebeplerle ortaya çıkan, çoğunlukla da bahar aylarında yedikleri taze otlar ile

pancar çeşitlerinin yumruları ya da çürümüş otlar ishale yol açmaktadır. Oğlak, kuzu ve buzağılarda ise aşırı süt içmekten oluşmaktadır. İshal için virikî ve amel kelimeleri kullanılmaktadır. İshal tedavisinde genel tercih tuzlu sıvıların hayvana içirilmesidir. Sancıda olduğu gibi ishalde de insan idrarının iyi geleceği inancı vardır. Kurutulmuş otlar verildiğinde ishali kestiği tecrübe edilmiştir. Kimi yetiştiriciler ise kesinlikle kuru otun verilmemesi gerektiğine inanmaktadır. Kuru çay ve öğütülmemiş kahve yedirme uygulanan başka bir yöntemdir. Mısır unu ile yapılan hamur hayvana verildiğinde ishal kısa sürede kesilmektedir.

Yerlikaya (2002, s. 135) ‘ishalle’ olarak aldığı hastalıkta halk arasında virik, iç gitmesi, iç yenmesi, ötürük olarak adlandırıldığını, tedavisinde ılgın kökü veya üzerlik otunun taneleri kaynatılarak hayvanlara içirildiğini aktarmıştır.

İshal genellikle buzağılarda görülür. Yoğurt ve az karbonat karıştırılıp hayvana yedirilir. Kızanbık dikenli ve yaprakları kaynatılarak suyu hayvana içirilir (Üçüncü, 2019, s.172). İshal olan ineklere hamsi suyu, kaynatılmış pelit ve kızılıklık suyu, yün çorabın kesilen ve suda kaynatılan boğaz kısmı, suyla karıştırılmış nişasta, un içirilir veya yedirilir (Aça, 2018, s. 30). Hayvan ishal olduğunda yuşen isimli ot kaynatılır hayvana içirilir. Beyaz ve sarı çiçek isimli çiçekler kaynatılır ve bunların suları hayvana içirilir (Öncül, 2011, s. 105).

Bu hastalığın genelde hayvanların soğuk su içmesinden kaynaklandığına inanılır. Hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvanlarda görülen hastalık için ishal dışında halk arasında “virik”, “amel” isimleri de kullanılır. İshal olan hayvanlara ishalin artmaması için su verilmeyip sadece kuru ot yedirilirken ergin hayvanlara kepek verilir. Tedavide “pirpirim” (semizotu: *Portulaca oleracea*) kaynatılarak süzildükten sonra suyu hayvanlara içirilir (Yüksel, 2012, s. 97).

İshalin tedavisi için hayvanlara nar kabuğu, demli çay, ekşi ayran, kaynatılıp süzölmüş sumak suyu veya nar suyu içirilir. İshal olan hayvanlar için bir başka tedavi yönteminde toz haline getirilen “göktaş” (göztaş, bakır sülfat: CuSO_4) ile tuz karıştırılıp taşlar üzerine dökülür ve hayvanın yalaması sağlanır. İshalin tedavisinde kuru soğan, koyun yağı (kuyruk yağı) ve nar çekirdekleri ateşte kavrulup elde edilen karışım soğutulduktan sonra hayvana yedirilir. Tedavide ateşte kavrulan mısır taneleri, çay telvesi, hamur mayası veya kırmızı turp hayvana yedirilir. Başka bir tedavi yönteminde hayvanlara “erik ekşisi” ve “jadi otu” (per yavşan, acı yavşan) çay gibi demlenerek hayvanlara içirilir. İnanış gereği ishalleri hayvanın kuyruğuna kırmızı renkli ip bağlanır (Yüksel, 2012, s. 98).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- İshal için bir bardak kadar yoğurt yedirilir. Buzağıya da keçiye de çok faydalıdır. İçine çay (kuru çay) da karıştırılır (K.5).
- Küçük oğlaklar ishal olduğunda kül ve limon suyu içirilir (K.18).
- İshal için yumurta içirilir (K.20).
- İshal olduğunda çam kozalağı kaynatılır. Örneğin bir yaşındaki danaya yarım litre verilir (K.21).
- İshal olduğunda bir çay bardağı kadar nar ekşisi içirilir (K.22).
- İshale katran içirilir (K.24).
- İshale ötürük olmuş denilir. Pıtrak otunu yerse ishal olur. Nar kabuğu kaynatılıp içirilir (K.26, K.27).

4.3.2. Kabızlık

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Kabızlık; bağırsak geçişlerinin geciktiği veya bağırsak içeriğinin uzun süre içinde kaldığı durumlarda, sert derecede gaita çıkarılması ya da hiç çıkarılmaması olarak tarif edilebilir. Beslenmeyle ilgili bir rahatsızlıktır. Kabızlık ifadesi yerine yine bu sözcüğün bozulmuş hali kabz kelimesi kullanılmaktadır. Kabızlığı gidermek için sütlüce otu yedirilir, sıvı yağ veya taze süt içirilir. Bu gıdaların dışında sabunlu su içirilir. Yine hamur ve doğal peynir mayası da kullanılan diğer bir yöntemdir (Kardaş, 2019, s. 63-64).

Ağızdan bir-iki litre ayçiçeği yağı içirilir. Sabunlu su içirenler de vardır. Kayganlaştırılmış elle anüsten girilir ve içerdeki gaita dışarı çıkarılır. Anüse ayçiçeği yağı, zeytinyağı veya sabunlu su ile lavman yapılır. Buzağılarda kabızlık genellikle bağırsak içeriğinin (*mekonyum*) atılamaması sonucu oluşur. Hayvan sahipleri bu durumu “ süt midede peynirleşti” olarak ifade ederler. Bir bardak ayçiçeği yağı buzağıya içirilir. Sinameki yaprağı (*L. Folium sennae*) suda kaynatılarak ılık hale getirilir ve kabız olan ineğe içirilir (Sinmez, 2011, s. 44).

Hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvanlarda kabızlık görülür. Kabız olan hayvana su verilmez ve yem olarak sadece kuru ot yedirilir. Kabızlıkta tedavi amacıyla hayvana zeytinyağı, ayçiçeği yağı, suda çözülmüş karbonat veya demli çay içirilir. Hayvanın arkasına (rektum) eritilmiş sabun, kalıp sabun, kuru soğan, güneşte

kurutulmuş acı biber konulur. Bir başka uygulamada ise sigara yakılarak dumanı hayvan çektirilir (solutmak). Kabızlık sonucu oluşan yaraların tedavisinde bal ve defne tohumu ile hazırlanan karışım hayvanın arkasına (rektum) konulur (Yüksel, 2012, s. 99).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Kabızlık için toprak suya katılır. Suyu süzülür, özülen su içirilir (K.9).
- Kabızlık ve iştahsızlık için şerbet, pekmez içirilir (K.17).
- Kabız olduğunda sabun eritilir ve içirilir (K.20).

4.3.3. Sancı

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

En belirgin sebep olarak hayvanlara yorgun ve terliyken soğuk su ve yem verilmesi gösterilir. Özellikle ani ve şiddetli sancılar bunlara bağlanır. Sancılar, ishalde olduğu gibi, birer hastalık olarak bilinir ve semptomatik tedaviler yapılır. Bunlar sancının çeşidine göre değişmektedir. Dört grupta toplanmaktadır; hazımsızlık, gaz, su, ve kum sancıları (Dinçer, 1967, s. 23).

Sancı tedavilerinde; hazımsızlık sancılarında, yumuşatıcı, kayganlaştırıcı, sürgüt tesiri olan ilaçlar kullanılmaktadır. Bu gaye ile zeytinyağı, sabunlu su, hint yağı soda ve makine yağları içirilir. Pekmez, kırmızıbiberle kaynatılıp verilir. Anusa sabun parçaları, biberler, kesme şeker, kelle soğanı sokulur. Yanan bir sigara anüs ya da burun deliğine tutulur, dumanı içe gönderilir. Hayvanın içini çözüp sürdürmesi için sarmısaklı ayran, rakı, ispirto gibi alkollü maddeler; koyun yapağısından süzülen kirli su (yığıltı); kuru fasulye, nohut ve bamya gibi tanelerin haşlanmış suları içirilir (Dinçer, 1967, s. 24).

Dinçer (1967) çalışmasında bu hastalığın çeşitlerine ve tedavi yöntemlerine ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Sancısı bulunan hayvanlar için geleneksel tedavi metotları uygulanmaktadır. Sancılı hayvanları mezarlıkların etrafında gezdirmek, türbe ve yatırlara götürmek, kara tavuk ya da yeşil ördek başını koparıp kanını içirmek örnek olarak verilebilir. Tavuk pisliği kor haline gelmiş ateşin üzerine atılır, çıkan duman hayvanın burnuna tutulur. İdrar ve pislik karışımı ilaçların eski çağlardan beri kullanılmakta olduğuna değinilmişti. Baytarnamelerde yemliklerdeki tavuk pisliklerinin yemlere karıştırılmaması, bunların hayvanların zehirledikleri yazılmaktadır. Bugün

tavuk pisliğinin sancılarda kullanılması bu inanca dayanabilir; belki de zehirli tesiri ile bağırsakların bozularak ishal meydana gelebileceği düşünülmektedir. Diğer yandan kolit sancılarında güherçile katılmış tavuk pisliğinin keskin şarapla verilmesini Apsyrtus da (4.yy) öğütlenmiş; aynı tedaviyi 16 ncı yüzyılda, İngiliz veterineri Thomas Bulundeville bildirmiştir. Romalı veteriner Vegetius (5. yy) tavuk pisliği karışmış yemlerin bağırsak sancıları doğurduğunu kaydetmiştir; buradan baytarnamelere geçmiş olabilir (Dinçer, 1967, s. 24).

Sadece bitki ve köklerin kaynatılması, çeşitli karışımlar hazırlanması veya karnı ovmak, el ile yapılan müdahalelerin dışında dini metotlara başvurulmuştur. Anadolu’da, sancılarda sancı çubukları kullanılmakta, ocak tedavileri yapılmaktadır. Sancı çubukları süpürge çalisından ya da ormanlarda güç bulunan ağaçların dallarından hazırlanır. Godlewsky (1846) bu çubukların Babadağı = Balkan dağlarının en yüksek tepesinde yetişen bir ağaçtan elde edildiğini yazar. Sancı değneklerinin bazıları üzerine ayetler yazılmıştır. Bu çubuklar ocak tarafından kullanılır ve sancılı hayvanın karnına bununla 3, 5, 7 kez vurulur. Bu arada ayetler okunur. Sığırların sancılarında çubukların uçları sivriltilip burun deliklerine sokularak kanatılır (Dinçer, 1967, s. 25).

Ayaklarında altı parmağı olan kimselerin sancıları giderici kudrete sahip olduklarına inanılmaktadır. Bunlar ayakları ile 3 kez sancılı hayvanın karnına basarlar, dua okurlar (Dinçer, 1967, s. 25). Soğuk havalardan veya yemlerden kaynaklanan bir rahatsızlıktır. Büyük ve küçükbaş hayvanların tamamında görülmektedir. Hastalığın esas olarak nazardan kaynaklandığı ve dalağın şişmesiyle sancıya yol açtığı düşünülmektedir. Hayvan huzursuzdur, sürekli kendini yere atar, yem yemez, su içmez ve sancılı yere bakar (Kardaş, 2019, s. 84-85).

Kardaş’ın çalışmasında sancılanan hayvanlar için kullanılan yöntemler oldukça dikkat çekicidir. Muş yöresine ait bu tedavi yöntemleri ritüel temellidir. Uygulamalar şu şekilde açıklanmıştır; Büyükbaşlar için dalağın bulunduğu bölgeye çuvaldız batırılır. Kuyruk ile gövdenin birleştiği yer ile ensede bulunan bir damar kesilerek kan akıtılır, daha sonra da o bölgelere tuz bırakılır. Sancıda genel olarak buruna duman çektirilir ve ardından yaş bir sopa buruna sokulur. Hayvana insan idrarı içirilmektedir. Diğer bir yöntem, Dadina köyünde bulunan *Newala Sanca* (Sancı Vadisi) denilen bölgeden yaş ağaç getirip sancı geçene kadar dövmektir (Kardaş, 2019, s. 86).

Sancı tedavisinde sihre dayalı iki çeşit ritüel bulunmaktadır. Birincisi kızamık olan bir çocuğun bezinin hasta hayvanın etrafında üç kez dolandırılmasıdır. İkincisi sancı tutan hayvanı iyileştirmek için hayvanın hastalığını söylemeden bir kişiden yine

ismi söylenmeden orak (ağaç budayan veya ot biçen şey gibi) istenir. Sahibi de aynı şekilde ismini söylemeden verir. Bu orak, sancı tutan hayvanın gövdesinin etrafında üç kez dolaştırılır. Diğer bir yöntem ise sancı tutan hayvanın karnına hayvan sahibinin başını dayayıp üç defa tekerleme söylemesi ve bunun sonucunda sancının hayvanı terk edeceği inancı da bulunmaktadır. Üç sayısı halk kültüründe sembolik anlamları bulunan bir sayıdır (Kardaş, 2019, s. 87).

Sinmez'in Bozlak kültürüne dair araştırmasında sancıyla seyreden hastalıklar şeklinde yer vermiş olduğu kısımda hastalık hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvanlarda görülmektedir. Tedavi yöntemlerine baktığımızda dini ve bitkisel uygulamalar kullanılmaktadır. "Papatya çiçeği kaynatılır ve soğumaya bırakılır. Hayvana sancının şiddetine göre bir-iki litre kadar içirilir. Bu uygulama koyunlarda çok görülür" (Sinmez, 2011, s. 45).

Sancılanan at, mezarlık etrafında dolaştırılır. Baş ve boynu dışarıda kalacak şekilde kuru gübreye gömülür. Yine kulağı kesilerek kan akıtılır. Atta sancı olduğunda koşturularak terletilir. Soğanın içi oyularak içine kırmızıbiber ve tuz konularak atın anüsünden sokulur. Ata insan idrarı içirilir. Eşek sancılandığında "*saraya tutuldu*" denilir ve makattan soğan sokulur. Tedavi olarak Üç Kulfü, bir Elham duaları" okunur ve kafadaki şapka çıkarılarak hayvanın karın altından üç defa geçirilir (Sinmez, 2011, s. 45).

Bölgede yıllardır uygulanan sancı çubukları, ağaç kültürünün bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Eğer bir dini bayramın ilk günü cuma gününe rast gelirse, camide iki hutbe okutulmuş olunur. Bu rastlantı kutsal sayılır ve sancı ağacından (*erik, iğde, kuşburnu*) koparılan bir çubuğa camide hutbeyle beraber dua okunur. İnsan ve hayvanların sancılı hallerinde kullanılmak üzere evin duvarına asılır. At, sığır hatta koyunlar hastalandığında bu çubuk ile hayvanın karın altına vurularak sancısının geçtiğine inanılır (Sinmez, 2011, s. 46).

Katırlarda sancı varsa doruk ağacının ismi karnına tutulur. Uzun ve geniş bir tahta ısıtılır. Tahta karnının altından tutulur ve hayvan yukarı kaldırılır (Üçüncü, 2019, s. 172). Adana halk inançlarına göre ise; Beygir sancılanınca kendi gübresinin üstüne yatırılırsa iyi olacağına inanılır (Şenesen, 2015, s. 391).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Hayvan bazen yatıyor yuvarlanıyor, genleşiyor. Sancı için başa bağlanan yazma-yağlık karnının altından dolatıp, üç kere “Bizim elimiz değil Fadime anamızın eli” diyerek sırtına vurulur (K.5).
- Sancı için toprak ve su karıştırılır, içirilir (K.16).
- Tek tırnaklı hayvanlar (at, eşek) sancılandığında arpa ekilmiş tarladan toprak getirilir. Bir kap içerisine su dökülür üstüne toprak karıştırılır. Toprak dibine çöker ve su durulur. Daha sonra hazırlanan bu su içirilir veya karnına o durulan sudan serpilir. Lokman Hekim Misis Köprüsünün üstüne gelmiş ve ölüme çare bulduğunu söylemiş. Kağıda yazdığı bu çareyi çıkan bir rüzgarla Misis nehrine düşürmüştü. Lokman Hekim kaybettiği kağıdı arpa tarlasının içinde bulmuş. Bu yüzden arpa tarlasının şifalı olduğuna inanılır. Kağıt bulunduğunda okunmaz olmuş ve yazdıkları silinmiş (K.19).
- Cuma namazı ve bayram namazının çakıştığı yıl, bir nar çubuğu camiye götürülür ve dua okunur. Sancılanan hayvanın sırtına, karnına hafif bir şekilde dokundurulur (K.19).
- Hayvanın sancısı olduğunda belirli kişilerde bulunan sancı çubuğu ile karın bölgesine vurulur (K.20).
- Sancılandığında kulaktan kan akıtılır (K.27).

4.3.4. Deneleme/Teneleme

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Halk arasında “*arpalama*”, “*denelenmek*”, “*tokmalanmak*”, “*tohmalanmak*” olarak bilinen bir hastalıktır. Hayvanların iplerini kopararak başıboş kalıp ambarlara girmesi sonucu kendiliğinden veya hayvan sahipleri tarafından arpa, buğday, pancar, elna, ekmek, patates gibi yemlerin bolca verilmesi neticesinde oluşur (Sinmez, 2011, s. 39).

Tedavi olarak hayvanın kulağı kesilerek kan alınır. Ağzına gem takılarak koşturulur. Ağızdan karbonat, ayçiçeği yağı, sabunlu su ya da soda içirilir. Vücudu soğuk suyla yıkanır. Hayvan saman ve yeşil otlarla beslenir, arpa, buğday gibi tane yemler verilmez. Hayvana ekmek mayası, acı soğan yedirilir. Anüsünden bir parça sabun sokulur (Sinmez, 2011, s. 40).

Hayvanlar yorgunken fazla yem yerse yemlenir, karınları çok şişer. Yemlenen hayvan pisleyip işiyemez. İyi edilmezse yem mideyi çürüterek hayvanı öldürür. Tedavisinde kara turp kökü ve yaprağı ile beraber yedirilir (Salman, 1948, s. 71).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Arpa buğdayını fazla yerse içinde şişer ve söktürmek için çamurlu su, maden suyu içirilir. Yumurta ağızdan dökülür (K.1).
- Çamurlu su içirilir (K.2).
- Deneleme bal ile sıcak su karıştırılır, kusması sağlanır (K.3).
- Hayvan çok fazla ekin yerse deneleme yapar. Yumurta yedirilir, soda içirilir (K.4, K.30).
- İlk müdahale çimdirilir sonra sol tarafına masaj yapılır. Hamur mayası bir bardak kadar sulandırılır, içirilir. Hayvanı kusturmak için ağzına tahta çubuk konulur buna gem denilir. Ağzından suyu akar ve kurtulur (K.5).
- Deneleme olmuş hayvan koşturulur söksün diye ve çimdirilir, hayvanın yangını alır. Soda içirilir (K.6, K.24, K.25, K.32).
- Soda içirilir, hamur mayası yedirilir (K.7, K.11).
- Sabunlu su içirilir (K.8, K.20).
- Bamya suyu ve tavuk keserler, kaynatılıp suyu içirilir. Karbonat içirilir (K.12, K.14).
- Çam püsesi sürülür (K.13).
- Hayvanlar dağda yayılmaya çıkarılır. Akşamleyin ağılda arpa yemezse deneleme yapar. Birden arpaya tutulmaz yavaş yavaş verilir, birden yem yüklenirse hayvanın bağırsakları tıkanır. Hayvanların yaylatıldığı yerlerin belli bölgelerine tuz bırakılır. Tuz yiyen hayvan suya iner ve iştahı artar. Tuzu yemezse bağırsak kurdu(şerit), ayağında, ağzında yara olmaz (K.10).
- Soda, yumurta içirilir. Bamya tohumu kaynatılır, yedirilir. Susuz bırakıp hayvanın susaması sağlanır, hayvan gezdirilir (K.16).
- Deneleme olmuş hayvana su içirilmez, sürekli gezdirilir, koşturulur (K.17, K.19, K.28, K.30).
- Çok fazla yem yiyip deneleme olduğunda zeytinyağı içirilir (K.22, K.28).
- Zeytinyağı ve yumurta karıştırılır, içirilir (K.29, K.32).

4.3.5. Eski/Etkima

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Daha önceki yıllarda hayvanların yatak teri olarak kullandığı yerlerde oluşan mikropların, o yerde yatan ya da yayılan hayvanlara bulaşmasıyla olur. Bulaşıcı ve öldürücüdür. Bazen kısa sürede tüm sürünün yok olmasına sebep olur (Çabuk, 2008, s. 183).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Yanık yağı (araba yağı) ve gres yağı sürülür. Amaç orayı oksijensiz bırakıp mantar türünü öldürmektir (K.1).
- Akciğeri deforme oluyor. Eskilemiş derler. Ekşinin içine zeytinyağı, şeker atılır ve içirilir (K.2).
- Eskilemiş hayvanın kan basıncı fazlalaşır, kanı koyulaştığı için kulağından kan akıtılır (K.3).
- Soğanı akşamdan bir kaba doğranır ve birazda şeker atılır. Sabaha kadar sulanır. Aç karına birer çay bardağı verilir (K.4).
- Daha önceden otlatılmış alanlardaki hayvanların hastalığının yeni otlamaya gelen hayvana sıçramasından oluşur, bulaşıcıdır. Soğan ezilir, tuzla karıştırılır hayvana yedirilir (K.16).
- Eskileme hastalığı için portakal kabuğu verilir. Bu hastalık hayvan barınağı olarak kullanılmış bölgeye yeni hayvanlar getirildiğinde oluşur (K.17).
- Hayvanın sürekli hep aynı yerde yatmasından olur. Onun için üst üste aynı yerde kalınmaz. Bir sene bir yerde diğer sene başka yerde kalınır. Vücuduna kene yapıştığında da eskileme olur (K.23, K.26, K.27).
- Kara katran ve tuz karıştırılır içirilir (K.29).

4.4. Salgın Hastalıklar

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Çiçek, şap, şarbon, kuduz, verem, veba, yanıkara şeklinde hemen hemen her bölgede karşılaşılan ve hayvan yetiştiricileri açısından oldukça tehlikeli sayılan bu hastalıklar için çeşitli tedavi yöntemleri kullanılmıştır. Salgın hastalıkların zararı sadece hayvanlara değil bulaşıcı etkisinden dolayı insanları da olumsuz etkilemektedir. Salgın

hastalıkların ortaya çıkışı ve insanların aldığı tedbirler, yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. 18 ve 19. yüzyılda bazı koruyucu aşıların bulunuşuna kadar yapılan tedaviler oldukça ilkel niteliktedir.

Hasta hayvanların sağlamlardan ayrılmaları, ölenlerin gömülmesi ve sağlamların bulaşık topraklardan geçirilmesi daha Varro (M. Ö. 36) zamanında öğütlenmiş, sonra da Vegetius (5. yy) tarafından tekrarlanmıştır (Smith, 1919). Oysaki bunlar unutulmuş ya da önemsenmemiş, 2000 yıl önce gösterilen bu koruyucu yollar 18 ve 19. yüzyıllarda Avrupa’da tartışmalara konu olmuştur. Avrupa ülkelerinin çoğunda halk, salgınları sihrî ve dinî tedavilerle sağıtmaya çalışmıştır. Örneğin İngiltere’de yakın zamanlara kadar uygulandığı bildirilen kurban verme geleneği 17. yüzyıl boyunca en ürpertici şekilde görülmüştür. Kurbanların canlı canlı yakılarak ya da gömülerek verildiği, küllerinin hayvan barınakları ve hayvanlar üzerine serpildiği bildirilir (Davitson, 1960). Bazı bölgelerde, salgınların ancak insan kanı akıtmakla önleneceğine inanıldığından, insanların bile öldürüldüğü yazılmaktadır (Dinçer, 1967, s. 31).

4.4.1. Kuduz

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Kuduz çok eskiden bilinir. Aristo (M.Ö. 4.yy) köpeklerde kuduzdan bahsetmiş, fakat ısırma ile insanlara geçmediğini söylemiştir (Smith, 1919). Columella ve Pliny (1.yy) köpeklerin, daha, küçük yaşta kuyruklarını kesmekle kudurmayacaklarını bildirmişlerdir. Pliny, eski Yunanlıların köpeklerin dilleri altındaki *lytta* (*lyssa*) denen kurtçuğu çıkartarak kudurmayı önlediklerini ve aynı kurtla kuduz köpek ısırması insanları ettiklerini kaydetmiştir (Dinçer, 1967, s. 42).

16. yüzyıla ait *Gazaname* ve *Baytarname* adlı Türkçe eserde “kuduz, yırtıcı hayvanlarda kan hareketinden ve yakıcı sevdâ galebesinden olur; kuduz kurt, kuduz köpek, kuduz arslan ve tilkinin ısırıldığı dahi kuduz olur” denmektedir (Dilgimen, 1947). Teşhis için ısırılan yere ceviz içi sokulup oğuşturulur ve bir tavuğa yedirilir. Tavuk ölürse ısırılan hayvan kuduzdur, ölmezse değildir. Tedavi için ısırılan yer dağlanır, yara üstünden boğulur; hasta 40 gün ayrı tutulur, ya ölür ya kurtulur. Kuduzda kaydedilen bu 40 günlük müddetin günümüzde halk arasında yaşadığı görülmüştür. Isırılan insan ya da hayvanın 40 günde kuduracağına ya da kurtulacağına inanılır. “ Kırk güne kadar ölmek” deyimini buradan çıkmış olmalıdır (Dinçer, 1967, s. 43).

Yabani ve evcil hayvanlardan ve diğer hayvanlara bulaşabilen bir hastalıktır. Öldürücü bir hastalık olan kuduz hastalığı, kuduz bir hayvanın ısırmasıyla hayvanlara veya insanlara bulaşır (Ok, 2005, s. 66). Sürüye kurtların dalması, yabani hayvanların ahırlara girmesi ya da köpeklerin hayvanları ısırması sonucunda bulaşmaktadır. Kaynak kişilere göre kuduz olan bir hayvanın ağzından salyalar akar ve göz bebekleri genişleyip dik bakmaktadırlar. Hastalık için “har-bun” (kudurmak) kelimesi kullanılmaktadır (Kardaş, 2019, s. 70).

Kuduz hastalığında bazı hayvan sahipleri, hiçbir tedavi olmadığından hemen kesilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Bazı hayvan sahipleri de ilacı olmadığını hatta etinin de yenilmemesi gerektiğini söylemektedirler. Kuduz hastalığının tedavi edilebileceğine inananlar ise iki türlü tedavinin varlığından söz etmektedirler. Birincisi rasyonel sayılabilecek şekildedir. Kuyruğun altında bulunan bir damar kesilir ve tuz bırakılır. Ritüele dayalı tedavi şeklinde eğer tüm sürüye kuduz bulaşmışsa peygamber soyundan olduğuna inanılan bir seyit bulunur. Tüm sürü tek tek seyidin bacakları arasından geçirilir. Bu şekilde sürü kurtulur. Hiç müdahale edilmeden hastalığın 40. Gününde hayvanın uyumasına izin verilmezse atlatılacağına inanılmaktadır (Kardaş, 2019, s. 71).

İnsan ve hayvanların bu ortak bulaşıcı hastalığı Anadolu’da çok sık görülmektedir. Halk arasında, yakın zamana kadar kuduz ocakları olduğu ve ısırılan insanların buralara götürüldüğü söylenmiştir. Ocak, ısırılan yere tuz serper ve hastaya, üzerine tükürdükten sonra, bir parça ekmekle su verir. Ocakların bu suyu hayvanlar üzerine de serptikleri söylenmiştir (Dinçer, 1967, s. 42).

Kuduz bir köpek tarafından ısırılan büyükbaş hayvanlarda, bir süre sonra ağaçları kemirme, önüne su döküldüğünde havaya sıçrama (irkilme) gibi belirtiler görülür. Bu durum için “*hayvan kudurdu*” deyiimi kullanılır. Kuduz olan hayvan silahla öldürülüp üzerine kireç serpilerek gömülür (Yüksel, 2012, s. 89).

Adana İmamoğlu ilçesiyle ilgili çalışma da şu şekilde geçmektedir: Bu hastalığın da kıran hastalığı gibi çaresi yoktur. Hayvan vurulur. Genellikle bu hastalığa yakalanan hayvan yasamaz silahla vurulur ve toprağa gömülür. Ya da kuduz ocağına giden hayvan sahibi o ocakta tuz okutur. Halk dilinde buna aşılama da denir (Değirmenci, 2019, s. 88).

Karaisalı yöresi halk veteriner hekimliği uygulamalarında kuduz hastalığına dair bir uygulama tespit edilememiştir.

4.4.2. Şap

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Halk söylemlerinde dabak, tabak, salya olarak geçen, virüs kökenli bu hastalık çift tırnaklı hayvanlarda neden olduğu, süt veriminde aşırı azalma ve büyümenin durması nedeniyle önemli ekonomik kayıplara yol açtığı bilinmektedir.

Halk arasında “tabak”, “dabak” olarak bilinen ve çok yaygın görülen bulaşıcı bir hastalıktır. Hastalığın bulaşıcı kaynağının domuzlar olduğuna inanılır (Yozgat) (Sinmez, 2011, s. 55). Bu durumda hayvanın ağız mukozası sabah akşam bol soğuk suyla yıkanır. Ağız sirke, tuzlu su, sodyum bikarbonatlı su, ispirto gibi maddelerle temizlenir. Şap (L. Allumen) bir beze sarılarak hayvanın ağızına gem şeklinde bağlanır. Hayvan geviş getirdikçe şap eriyerek kanamayı durdurur. Ağızdaki yaralara çürük domates sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez sürülür. Çamaşır sodası ya da çamaşır suyu ilerlemiş ağız yaralarında kullanılır. Ayrıca ağızdaki yaralar tuz ve şeker ile dezenfekte edilir. Sirke ve sumak ağızdaki aftlara sürülür (Sinmez, 2011, s. 55).

Yörükler arasında “bu hastalık yelle gelir” denmektedir. Şap gibi virüsü rüzgârla taşınabilen bir salgında böylesine bir görüşün varlığı çok ilginçtir (Dinçer, 1967, s. 36).

Tedavi çeşitlerine baktığımızda genellikle bitkisel kökenli yöntemler kullanılmıştır. Dinçer’in çalışmasında tedaviler şu şekildedir: Bise (çam katranı) şap ya da yağ ile karıştırılıp ağız ve tırnak aralarına sürülür. Yağın buradaki görevi yumuşatıcı, katranınki ise adi nekroz ve sekunder enfeksiyon önleyicidir; sineklerin yumurtlayarak yarayı kurtlandırmalarını da önlemiş olacağı bildirilir (Dinçer, 1967, s.36). Halk arasında mavrı ya da tekri denen sumak yaprakları ve meyvası ile birlikte kurutulur, dövülüp kaynatıldıktan sonra suyu ile ağız ve ayaklar yıkanır. Doğu Anadolu ve sahil bölgelerinde çok yaygın olan bu bitkinin meyva ve yapraklarında tanen ve asitler bulunur, bu bakımdan büzücü ve kan kesici olarak iyi tesir etmektedir (Dinçer, 1967, s. 36).

Taze cevizin dış kabuğu ve yaprakları ya ezilerek ya da kaynatılıp suyu alınarak ağız ve ayaklardaki yaralı kısımlarda kullanılır (Dinçer, 1967, s. 37). Bütün bu rasyonel tedaviler yanında koyu amprizm de yaşamaktadır. Hastalığın tırnaklara indiği hallerde hayvanın insan ve hayvan pisliklerine sokularak bir iki saat tutuldukları söylenmiştir (Dinçer, 1967, s. 37).

Asırlardan beri bilinen tüm çift tırnaklı hayvanlarda görülebilen çok bulaşıcı ve ateşli bir hastalıktır (Gül, 2006, s. 157). Hastalık çoğunlukla hayvanların ağız, tırnak ve

memelerinde görülür. Hemen herkesin bildiği ve tanıdığı bir hastalıktır. Hastalık çok hızlı yayıldığından kısa sürede tüm bölgeyi etkisi altına almaktadır. Manda dışındaki tüm hayvanlara vurduğu görülmüştür. Şap hastalığına “tabak” , “ tebeq” ve “tevek” gibi adlar verilmektedir (Kardaş, 2019, s. 90-91).

Muş'ta şap hastalığının gelişi ile ilgili çeşitli inançlar bulunmaktadır. Buna göre beş yılda bir tabak rüzgârı estiğine inanılır. Bu rüzgâr açıkta bulunan her hayvanı etkiler ve belli oranlarda hasta eder. Bu şekilde bir inancın varlığı söz konusu olsa da geliştirilen tedavi şekilleri rasyoneldir. Yoğurt, lor, domates, ayran, taze peynir ve su tuzla karıştırılarak ya da sadece tuz ağız yaraları için kullanılmaktadır. Ayaklarda ise tuzlu suyun yanı sıra sıcak katran ve kara su da sürülerek tedavi edilmektedir (Kardaş, 2019, s. 92).

Gümüşhane yöresinde şap (tabak) hastalığında hayvanın ayaktaki yaraları iç organlarını çürütmeye başlar ve hayvan halsizleşir. Hayvan sağlığını tehdit eder ve tedavi olmayan hayvan ölür. Tedavide önce hayvanın ayakları ispirto ve bol su ile yıkanır. Köylerde Demirkapı köyü Şuşa mahallesinde çıkan tuzlu beyaz toprak hayvanın ayağına serilir. Hayvanın ayakları bir gün bu toprakta kalır ve iyileşir (Üçüncü, 2019, s. 172).

Halk arasında daha çok ‘Tabak’ olarak isimlendirilen bir hastalıktır. Hastalık evcil ve yabani tüm çift tırnaklılarda görülür. Hastalığın bulaşma oranı çok yüksektir. Hastalık veziküllerin yırtılması, salya, idrar, gaita ve süt ile çevrenin kontamine olmasına bağlı olarak bakıcılar, kontamine alet-ekipman, yemler, nakil araçları, kuşlar, fareler ve hava yoluyla bulaşabilmektedir

(<https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/pendik/Link/17/Veteriner-Hekimin-El-Kitabi.20.04.2019>). Hayvan yemi olan kepek ile tuz karıştırılarak yedirilir. Ayaklarına kara yağ dökülür. Tuzlu su ile ağız ve ayakları günde 3 kez yıkanır. Hayvana yumuşak taze ot, yonca verilir. Ağır giriş ve çıkışlarına yanmış kireç dökülür (Karahan, 2019, s. 107).

Hayvan şap hastalığına yakalanırsa dut pekmezi içirilir. Aynı işlem hayvan sarılık olduğunda da yapılır (Kurt, 2012, s. 376). Yüksel'in Aşağı Fırat Havzası çalışmasında bu hastalığın iki formda olduğu açıklanmıştır: Hastalığın ağız formunda hayvanların ağızlarında kabarcıklar oluşur. Bu hastalığa yakalanan hayvanlar yem yiyemez, ağızından şorik (salya) akar ve giderek zayıflar. Tedavide hayvanların ağız bol tuzlu su ile yıkanır. Bol tuzlu tereyağı, sumak ekşisi, limon, suda çözülmüş limontuzu, havanda iyice dövülen şep (şap: alüminyum ve potasyum sülfatından veya amonyum

alüminyum sülfatından oluşan sıcak suda eriyen tadı buruk antiseptik madde) ile tuz karışımı, tuz ile sarımsak havanda dövülüp yoğurtla karışım yapılır veya tuzlu domates salçası tedavide kullanılan maddeler arasındadır. Oluşan kabarcıklar ateşten geçirilmiş iğne ile patlatılır (Yüksel, 2012, s. 83).

Ayak formunda ise hayvanların tırnak araları şişerek irinleşir ve akıntı gelmeye başlar. Hastalığın ilerleyen dönemlerinde hayvanlar yürüyemez hale gelir. Hastalık özellikle temmuz ayı içerisinde görülür. Elazığ'da kurtlanmayı önlemek için naftalin kullanılır. Tedavi seçenekleri arasında hayvanların tırnak aralarına tuzlu su dökülmesi, tuz basılması ve hayvanın bataklık (çamurlu) yerlerde yürütülmesi gibi uygulamalar vardır. Hayvan çamurda yürütüldüğünde ayağındaki pisliğin çamura geçtiğine inanılır (Yüksel, 2012, s. 84-86).

Gaziantep'te tedavide amacıyla "*felhan*" adı verilen tarlaların yeni sürülmesiyle yüzeye çıkan kırmızı renkteki toprak tırnak aralarına sürülür. Tırnak aralarının sönmüş kireç, "*kara yağ*" (kullanılmış motor yağı), gres yağı veya katran sürülür. Şanlıurfa'nın bazı kısımlarında tedavi amacıyla göztaşı (bakır sülfat: CuSO_4) havanda dövüldükten sonra katran ile karıştırılarak yara olan tırnak aralarına sürülür. Adıyaman'da karşılaşılan tedavi şeklinde sakız ağaçlarından sakız toplanıp eritilerek yara bölgesine bastırılarak yapıştırılır. Yara üzerine bastırılan sakız, hem yaranın yeniden mikrop kapmasını önler hem de içerisindeki iltihabı çeker. (Yüksel, 2012, s. 84-86).

Kars-Iğdır bölgesinde şap hastalığı (dabak) için su ve rüzgârla bulaşan bu hastalık hayvanın tırnaklarında ya da ağzında olur. Hayvan tırnağından bu hastalığı almışsa tırnak tamamen temizleninceye kadar yontulur. Hastalık hayvanın ağzında olduğu zaman hayvanın ağzına arpa unu, toz şeker serpilir, kolonya ya da tuzlu su ile yıkanır. Hayvan ayağından bu hastalığı almışsa ayağına gaz yağı ya da katran dökülür (Öncül, 2011, s. 103).

Kutlu'nun (1987) Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık çalışmasında şap hastalığı "tevek" adıyla bilinmektedir. Hastalığın sebebine dair bilgi sahibi olmayan Şavak aşireti, hastalığın hayvan sürülerinin rüzgâra karşı otlatıldığında bulaştığına inanmaktadırlar. Hastalığa yakalanan hayvana kekik otu ya da ıskın kökü kaynatılarak suyu içirilir. Ağızdaki yaralar için, ağız içi tuzlu ve sirkeli suyla yıkanır, tuz ve şeker konur. Ayaktaki yaralar katranlı su(=karasu) ile yıkanmaktadır. Kurtlanan yerlere katran, naftalin ya da DDT tozu sürülür. Bir başka uygulama da, hastalıklı hayvanı bir süre sulu gübre içinde tutmalarıdır (Kutlu, 1987, s. 101).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Ayak bölgesinde olur ve eskiden mazota batırılıp yarası kurutulurdu (K.4).
- Tabak hastalığı olup doğum yapan inek yavrusunu emdirmez yoksa buzağı ölür. Tabak olan hayvanın ağzından sürekli salya akar. Zapzayıf iştahsız olur. İğne iplik gibi olur, bir şey yemez (K.7).
- Ağız bölgesine ekşi veya katran sürülür (K.11).
- Tırnaklarında oluşan dabak hastalığı için sumak ekşisi veya diğer ekşilerden sürülür (K.13).
- Tırnaktan bulaşır. Davarların ayağına ham petrol sürülür. Eğer bir yerden hastalıklı, şap olmuş bir sürü geçsin arkasından yeni gelen sürüye de bulaşır (K.18).
- Tabak olan hayvan yürüyemez, ağzından salya akar, yem yiyemez hale gelir. Ağız ve tırnak arasında olur. Sumak ve tuz karıştırılır, sürülür. Tırnak arasına sarı katran veya çamur sürülür (K.19).
- Şap hastalığı ayağında olursa hayvan topallar, ağzında olursa köpürür salyalanır. Sumak sürülür (K.31).
- Tabak olduğunda yanık yağı- işlenmiş yağ sürülür (K.32).

4.4.3. Şarbon

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Halk arasında çor denir. Teşhisi ve tedavisi yapılmayan diğer salgın hastalıklarda da “çor çıkmak” deyimini kullanılır. Tedavide dini-sihri yöntemler uygulanır. Ateş yakılır; ocak sahibi değneği ile hayvanları parputlar ya da ateş üzerine dikilmiş direklerin yanına, karşılıklı oturtulmuş iki kız kardeş ellerindeki taşları birbirine vururken, hayvanlar ateşin üzerinden geçirilir (Yerlikaya, 2002, s. 135).

Halk arasında “dalak” olarak tanımlanan ve öldürücü olduğu bilinen bir hastalıktır. Hastalığın bulaşıcı karakterde olduğu bilindiğinden hasta hayvanların etleri yenmez, köyün dışına götürülerek derin bir yere gömülür. Hasta hayvanın ölümünün ardından iç organlarının incelenmesi sonucu dalağın çamur kıvamında, koyu katran renginde ve aşırı derecede büyümüş olduğu belirtilmektedir. Hastalığın bilinen bir tedavisi olmayıp, hastalık çıktığında sağlık kuruluşlarına başvurulur. Hasta hayvanlar

dalak suyuna (göl) götürülerek, içlerinden biri suyun yanında kurban edilir (Sinmez, 2011, s. 54).

Bütün sıcakkanlı hayvanların özellikle de sığır ve koyunların daha fazla duyarlı olduğu ölümcül bir hastalıktır (Batmaz, 2010, s. 265). Dalağın aşırı şişmesiyle oluşan hastalık biyolojik silah olarak da kullanılmaktadır (Gül, 2006, s. 135) hastalığa “çor” ve “malkıran” denilmektedir. Ancak genç nesil şarbon adıyla bilmekte ve çor’dan farklı hastalık olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında hastalıklı hayvanın etinin yenilmemesi gerektiği ve çok tehlikeli bir hastalık olduğu genel olarak kabul edilmektedir (Kardaş, 2019, s. 92).

Hastalığa yönelik geliştirilen bir tedavi yöntemi tespit edilemedi. İlkbahar ya da sonbaharda ortaya çıkan hastalığa karşı sağlıklı hayvanların bölgeden uzaklaştırılması bir önleyici yöntem olarak kullanılmaktadır. Şarbon hastalığına yakalanan hayvanın öleceği bilindiğinden kimi zaman kendileri de öldürür. Hastalığın tehlikesi çoğunlukla bilindiğinden hayvan gömülür ve kireçlenir (Kardaş, 2019, s. 93). Halk arasında dalak, dalak büyümesi, karaçıban, karabohça, karakabarcık, gece yanığı gibi adlar alır. Divan’da (Kaşgarlı Mahmut) “talagu” iç ağrısı ve çabuk öldüren ağı şeklinde gösterilir (Dinçer, 1967, s. 31).

Hastalığı önlemede uygulanan en yaygın metot hayvanları sudan geçirmek, hastalıklı meradan uzaklaştırıp yükseklerle çıkarmaktır (Dinçer, 1967, s. 31). Su ile yapılan sağıtma bazı yerlerde sabitleştirilmiş ve ancak “dalak suyu” denen belirli sulara sağıtıcı nitelik verilmiştir. Örneğin, Güdül’ün (Ankara) Çakma Örencik köyünde bulunan dalak suyu çok ün kazanmıştır. Hayvanlar yakınsa buraya getirilip suya atılırlar, köyün merasında otlatılırlar; uzaksa bu su, kaplarla hastalıklı yere taşınır. Su kabı yüksekçe bir yere asılır ve altından köyün bütün hayvanları geçirilir ya da içme sularına katılıp hayvanlara içirilir (Dinçer, 1967, s. 32).

Büyükbaş hayvanların gözlerinde belirti oluşturan bu hastalığa halk arasında “şerben” adı verilir. Bu hastalıkta hayvanın gözleri sürekli yaşarır ve bir süre sonra göremez hale gelir. Tedavisi olmayan bir hastalıktır ve hayvan bir süre sonra ölür (Yüksel, 2012, s. 89).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Ağzına mor renkli ilaç sıkılır (K.4).
- Pek tedavisi yok. Diğer hayvanlara bulaşmaması için imha edilip, gömülür. Şarbona yakalanan hayvanın ağzı köpürür, yemeden içmeden kesilir. Bir hafta on gün içinde ölür. Eti zararlıdır. İnsan yerse gözüne veya ciğerine vurur. İnsan için tehlikelidir (K.9).
- Dalak tutması denilir. Durgun sudan(bir yerde birikmiş su) içerse ciğerleri ve böbrekleri enfeksiyon kapıyor. Hayvan gece tüfek sıkarak veya teneke çalarak ürkütülür (K.16).
- Dalak tutması hayvanın eskimiş, kalmış sudan, yağmur suyunun birikintisinden içince olur (K.17).
- Sumak ve tuz hayvanın diline sürülür (K.19).
- Dalak olan hayvan birkaç gün boyunca göl veya geniş bir su birikintisinin içine atılır (K.24).
- Şarbon olup kesilen bir hayvanın ciğeri, hastalık geçen diğer hayvanların kurtulması için kulaklarının üstünden çizik atılarak delinir onun içine ciğerden bir parça koyulurak aşılama yapılmış olur (K.25).

4.4.4. Sarılık

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Aşağı Fırat Havzasında bu hastalığa “sarılık”, “zerik” veya “kırçan” adları verilir. Hayvanların tavuk ya da kedi pisliği yemesinden ya da güneş altında fazla kalmaları sonucunda sarılık olduklarına inanılır. Hasta hayvanlar yem yemez, su içmez, gözleri sarı renk alır. Hastalıktan ölen hayvan kesildiğinde etinden sarı renkte sıvı akar. Hayvanların yüzleri ayranla yıkanır. Tedavide söğüt yaprağı, üzüm yaprağı, cırtlatan otu, çiğ yumurta, kuru soğan verilir. Sarılık olan hayvanların hararetinin geçmesi için akarsulara götürülerek yıkanır. Hayvanların kulaklarından kan akıtılır. Bir diğer tedavi yönteminde sarılıktan ölen bir insanın mezarından getirilen toprak ile su karıştırılıp elde edilen karışım hayvana içirilir (Yüksel, 2012, s. 92).

Her ne kadar bu hastalık bazı sarılıkla seyreden paraziter hastalıklarla karıştırılırsa da, ölümlerin birden çok hayvanda salgın şeklinde görülmesiyle tecrübeli hayvan sahipleri tarafından kolayca tanınır. Hayvanın eti, derisi ve gözleri sapsarı olur;

iştahı yoktur. Vücudu ateş gibi yanar; idrar ve süt kanlıdır. Bu hastalığın ölümle sonuçlanacağı bilindiğinden hastalığın anlaşılması ile bir veteriner hekim çağrılır. Hekimin olmadığı ya da gerek duyulmadığı yerlerde yine ampirik uygulamalar da yapılır. Kulaktan kan akıtılır. Kan yapsın diye pekmez içirilir. Hayvanlar sarılık ocağında okutulur. Manda yoğurdundan yapılmış ayran içirilir (Sinmez, 2011, s. 55).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Kötü bir hastalıktır. Hayvanın eti sapsarı olur. Havanın sıcak soğuk gitmesinden, hayvanın zorsunmasından olur. Genelde eskiden yaz aylarında oluyordu. Koyun da kel ağrısı, davar da eti sarı olarak geçiyordu. Dededen görme peynirin sarı suyu ağza dökülür, istirahat çektirilir (K.3).
- Sarılık hastalığına yavaşak denilmektedir. İlaç kullanılır, ilaç yapmazsak ölür (K.4).
- Sarı su (peynir suyu) içirilir (K.11).
- Sarılık hastalığında koyun keçiden daha dayanıklıdır. Koyuna geçen hastalık keçiye hemen geçer (K.3).
- Sarılık için sarımsaklı yoğurt yedirilir (K.17).
- Sarılık olan hayvana pekmez içirilir (K.21).

4.4.5. Delibaş

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Hayvan uyuşuktur, hep gölgeyi arar, sürüden geri kalır, gözleri görmez, gözler büyür, patlak gözlü olur ve sürekli zayıflar. Tedavi amacıyla hayvanın alına damga vurulur (Yerlikaya, 2002, s. 136). Bu hastalığa yakalanan küçükbaş hayvanlar “*hayvan deli oldu*”, “*dönere düştü*”, “*yıldız ağmış*” şeklinde tanımlanır. Hastalığa yakalanan hayvanlar kendi etrafında dönmeye başlar. Hastalanan hayvanlar yem yiyemez ve giderek zayıflar. Bir süre sonra ya sürüden ayrılarak kaybolur ya da yere düşerek ölür. Hastalığın teşhisinde şüpheli hayvanın başına bir taş konur. Hayvan hasta değil ise başını sallayarak taşı yere düşürür. Eğer başını sallayarak taşı yere düşürmüyorsa o hayvanın hasta olduğuna kanaat getirilir. Bu hastalıkta koyunların beyinde kurt olduğuna ve kurdun yerinden oynamasıyla da hayvanın delirdiğine inanılır (Yüksel, 2012, s. 69).

Hastalıkta genelde tedavi uygulanmaz. Hastalığın erken fark edilmesi durumunda hayvan kesilir. Tedavide ateşte ısıtılan “cağ” (demir şiş) ile hayvanın başı dağlanır. Dağlama, hayvanın boynuzlarının tam ortasından düz bir hat çekilerek veya boynuzlardan boyun bölgesine kadar “X” şeklinde uzanan çizgilerle yapılır. Yine tedavide hayvanın gözünün ön tarafında bulunan damar kesilir ve buradan kan akıtılır. Başka bir tedavide ise hayvanın burun ucunda ateş yakılır ve dumanı soluması sağlanır (Yüksel, 2012, s. 70).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Hayvanın kafasında delirme, kurt varsa boynuz çevresi dairesel, sağ gözünün önünden sol gözünün önüne kadar demirle yakılır. İki boynuz arası çarpı şeklinde yakılır (K.1).
- Türkiye’de çaresi yoktur. Beyninde baloncuk oluşmasından meydana gelir. Balon, beyni kafatasından sıkıştırır, kafatasının altından veya üstünden sıvı toplaması olur. Ölen bir delibaş meraya atılınca tilki, köpek veya kurt yiyip meraya pislerse hastalık yayılıyor ve meradaki hayvanlara geçiyor. Delibaştan ölen hayvanın kafası yakılır. Davarda ilk belirtisi çalının başına gelir kendi başına yayılır çalıyı yer sarhoş gibi kendi etrafında döner. Daha sonra yön kaybeder ve ölür (K.3).
- Delibaş hala var olan bir hastalıktır. Hiçbir tedavisi bulunamamaktadır. Sadece veterinerler tarafından köpekten dolayı geçen bir hastalık olduğu söyleniliyor. Köpeğin pislediği yerde hayvan otlarsa bulaşıyor. Hayvanın başı dönüyor, olduğu yerde kendi etrafında dönüyor (K.9).
- Kafasının üstünden yakılır (K.20).
- Delibaş hastalığına kafayı üşüttü denilir. Hayvan kendi etrafında döner. Daha çok koyun ve keçide olur. Kebap şişi ateşte kızdırılır, kafasından yakılır (K.22).

4.5. Doğum ve Jinekoloji

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Hayvan sahipleri için hayvanlarının sadece hastalıkları değil gebelik durumları, doğum sonrası bakımları, kısırılık ve kısırlaştırma işlemleri de önemlidir. Bu nedenle

doğumu kolaylaştırmak, dişi hayvanın ve yavrunun sağlığını korumak amacıyla çeşitli uygulamalarda bulunulur.

Bugün halk arasında güç doğumlara müdahale yapılmaktadır. Yavruyu bağlayıp iplerle çekmek, hatta hayvanlara çektirmek; bazı yerlerde işin ehli kimselerin (nalbantlar, cambazlar, çobanlar) elle müdahaleleri gibi metotlar çok kullanılmaktadır. Bu arada dinsel tedavilerin varlıkları da sezilmektedir. Doğuracak olan hayvana özel boncuk ve muskaların takılması, doğum anında hayvana okunup üflenmesi bunun örneklerindendir (Dinçer, 1967, s. 49). İnekler tüm uğraşlara rağmen gebe kalmadıkları takdirde Cuma günleri akan bir suyun üzerinden üç kez sağa sola geçirilip ayaklarına bir ip bağlanır. Kulhuvallahu duası okunarak suyun üzerinde o ip kesilir. Bundan sonra gebe kalacağına inanılır (Aça, 2018, s. 31).

Karaisali Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Doğumda ters gelirse yavru el ile geri iteklenir ve içinde çevirmeye çalışılır. Doğumdan sonra anası almıyorsa hayvan birebir dar bir alana bırakılır. Özellikle koyunda zorla alıştırılır. Annesinin yalaması için kuzunun veya oğlağın üzerine tuz atılır. Annesinin cinsel organına ve plasentaya sürülmüş bir bez ile yavrunun üstüne sürülür. Yani hayvanın kendi kokusu sürülür. Bu işlemede yakma denilir. Kendi kuzusu öldüyse ve başka yavruyu kabullenmesi içinde aynı durum yapılır (K.1).
- Doğum yaptığında şekerli şerbetin içine üç tutam tuz atılıp, içirilir (K.2).
- Yavru ters geldiğinde çoban tecrübeliyse ebelik yapacak, kafası ters gelirse döndürüp, arka tarafı geldiyse dizinin üzerine koyulup hayvanı yüksekte tutmak lazım buna da hazna denilmektedir. Yavru kurtarmaya çalışılır. (K.3).
- Ters doğum gelirse karnını yukarı yatırıp çalkalayarak, sırt üstü hızlı bir şekilde ön ve arka ayaklarından silkeleyerek yarım saat içinde hayvan yavruyu dışarı atar (K.5).
- Gebelik de mevsim olarak ağustos eylül ayında hamile kalan hayvanlar üçüncü ayında kendisini belli eder. Etlenir, karınlanır. Kuzulaması yaklaşanin sütü iniyor ve doğumu geldiği anlaşıyor (K.5).
- Yeni doğan yavrlara sabah aç karnına avuç içinde bir çay kaşığı şeker verilir (K.6).
- Buzağılayamazsa el vurup döndürülür (K.7).

- Doğum yapacak koyun sancılı olur, gezinir. Doğum esnasında yavaş yavaş kuzunun çıkmasına yardımcı olacak şekilde el ile desteklenir. Ters geliyorsa geri içine itilir anne karnında döner (K.10).
- Doğumdan sonra keçi oğlağını kabul etmiyorsa, ya keçinin ayağı bağlanır zorla alıştırılır ya da yavruyla anne dar bir alana koyulur. Yanlarına kedi, tavuk gibi farklı bir hayvan koyulur. Anne yavruyu kıskanır, koruma duygusu oluşur ve sahiplenir (K.12).
- Yeni doğmuş oğlaklar üç aylıkken, burun kısımları serçe parmağı kalınlığında bir demir ile kızdırılır ve yakılır. Bunun yapılmasının amacı ileride hastalık kapmasın, tozdan etkilenip öksürmemesi içindir (K.14).
- Hayvanın az gezmesinden dolayı doğumda zorluk yaşar. Nar kabuğu yedirilir (K.15).
- Yeni doğan oğlağı annesi almazsa yavruyla beraber kapalı, karanlık bir yere bırakılır. Bazen oğlaklar ayrı bir yere koyulur. Yavruların birbirlerine kokusu sindiği için anne kabul etmeyebilir, emdirmek istemez. Böyle durumlarda oğlağın üstüne tuz dökülür, keçi onu yalar ya da oğlağın üstüne keçinin eşi (plasentası) sürülür (K.18).

4.5.1. Plasentanın (Etene) Dışarı Atılamaması

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Yavru hayvanların döl yatağı içinde gebelik süresi boyunca ve doğum esnasında üzerini kaplayan koruyucu zarın dışarı atılamamasıdır. Halk ağzında eş düşürme veya eş atamama denilmektedir. Plasentanın atılamaması hayvanın sağlığı açısından çeşitli sorunlara yol açar.

Doğum yapan hayvanın eteneyi dışarı atması için çoğunlukla ılık su içirilmektedir. Bunun dışında beyaz şap sıcak suyun içinde eritilip hayvana içirilirse eteneyi kısa sürede atmaktadır. Yine hatmi otu su içinde kaynatılıp suyu içirilir veya sadece hatmi otu yedirilirse etene hemen atılır. Tezek dumanı koklatılırsa plasentayı erken atmanın başka bir yoludur (Kardaş, 2019, s. 83).

Doğumdan sonra ineğin eşi (ayaktaşı) bütünüyle vücuttan atılsın diye zeytinyağı, kaynatılmış yılanmış fasulye suyu, bir tabak mısır unu veya kepek ve beş tane de aspirin dövülüp ılık suyla hayvana içirilir. Aynı amaçla hayvana kendi sütünün içirildiği de olur (Aça, 2018, s. 28).

Etenenin doğum yapan hayvanlarca yenmesi durumunda çeşitli olumsuzluklarla karşılaşılacağı inancı yaygındır. Etene hayvan tarafından yenilirse huzursuzluk, rahatsızlık, sütün azalması, zapt edilememe gibi sonuçlara yol açar. Etenenin yenilmesi bruselaya da yol açmaktadır (Batmaz, 2010, s. 267). Hayvanın kendisi yememesi için gömülür ya da yabancı hayvanlara yedirilir. Etene bir akarsuya atılırsa, sütün bol olacağına inanılır (Kardaş, 2019, s. 83).

Karaisali Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Doğumdan sonra eşini düşürmek için pekmez ve zeytinyağı ağızdan içirilir. Plasentanın düşmesi için çok ağır olmayacak şekilde taş bağlanır (K.1).
- Eşi düşmesi için ateş közüyle alttan ısıtıp düşürmeye çalışılır (K.3).
- Sığır hayvanların da eşinin ucu sarkar. Nal, eşinin ucuna bağlanır ve yanan köz yapıştırılır. Eşi çabuk düşsün diye bir sacın içinde yufka ekmek ufağı ile buğday kavrulur ve hayvanın yemine katılır (K.6).
- Doğum yapan keçilerin eş düşürebilmesi için bir kovanın içine ateş yakılır, yeşil dal atılır. Köz buharı keçinin rahmine doğru tutulur (K.14).
- Hayvan doğum yapınca buğday verilir. Demir veya bir ağırlık bağlanarak eş düşmesi sağlanır (K.20, K.21, K.22).
- Ardıç dalı yakılarak buğusu eşe tutulur veya köz yapıştırılır (K.25).
- Keçilerde eşi düşmesi için ağızdan kara pekmez (üzüm pekmezi) verilir (K.27, K.32).

4.5.2. Kısırlık

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların çiftleşmeme ya da çiftleşmesine rağmen yavru sahibi olamaması durumudur. Bu durum hayvan sahiplerini ekonomik açıdan zarara uğratmaktadır. Hem hayvan sayısının azalmasına hem de hayvansal ürünlerin olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır.

Bir yıl ya da iki yıl üst üste kısır kalan hayvana çoğunlukla çeşitli şekillerde müdahale edilir. Hayvanın yuvasında bir bölge jilette çizilir. Yaşça gebe dönemine giren hayvanların aşırı kilolanmasına engel olunur. Buna rağmen şişmanlaşmışsa zayıflaması amacıyla ağır işler yaptırılır. Yaygın olan bir inanç ise ikiz getiren hayvanın

yavrularından birinin kısır olduğudur. Arkaik bir uygulama olarak değerlendirilebilecek bir yöntem ise karayılanın öldürülmesi ve yakılması ile yapılan tedavidir. Bu tedavide öldürülen karayılan baş ve kuyruk kesildikten sonra ateşin üzerinde iyice yakılıp küçükbaş hayvanların tuzlarına karıştırılarak yedirildiğinde kısır kalmalarının önüne geçileceğine inanılmaktadır (Kardaş, 2019, s. 70).

Büyükbaş hayvanlarda çiftleşme sonrasında gebe kalamama durumu görülür. Malatya’da gebe kalamayan hayvanların çiftleşme sonrası “ten”lerine (klitoris) kızgın bir cağ ile dağ atılır (dağ atma: dağlamak) veya kızgın tava basılır. Bunun dışında kış aylarına denk gelen çiftleşme sonrasında “hayvanın yuvası”na (rahmine) bir avuç kar yerleştirilir. Bir başka uygulamada “hayvanın teni” jiletle kesilir ve üzerine tuz basılır. Elazığ’da ise kısır olan hayvanın “teni” iğneyle dışarı doğru çekilip “teni”nin bir bölümü kesilerek alınır. Bunun dışında çiftleşme sonrası hayvanın yuvası jiletle çizilip tuz ya da soğuk su konulur (Yüksel, 2012, s. 106).

Karaisali Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Davarda tekeden kısır denilir. Çiftleşse bile yavru vermez. Kısırlık nedeni oğlaklık denilen üreme organının çok yağlı olmasındandır (K.3).
- Dipçik (kılac) ekin gibi bir bitki, biçilir ve kısır hayvana verilir (K.14).

4.5.3. Kısırlaştırma (Kastrasyon)

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Erkek hayvanların kısırlaştırılması işlemine halk arasında “bükme”, “eneme”, “kıрма” ya da “iğdiş etme” gibi isimler verilmektedir. Bu işlemi “bükücü” adı verilen tecrübeli kişiler yapmaktadır. Bükme, hayvanın yere yatırılarak testislerin elle kendi etrafında çevrilmesi işlemidir. Kıрма işleminde, elle testisler tutularak aşağı doğru çekilir. Yumurtaların arasına bir değnek veya demir boru konularak her iki yumurta ve damarlar çekiçle vurularak ezilir ve kırılır. Sonra yumurtalar içeri girebildiğince karına doğru itilir. Testis derisi dibinden iple bağlanır. Yumurtalar zamanla karın arasında kendi kendine erimeye başlar (Sinmez, 2011, s. 34).

Büyükbaş hayvanlarda kısırlaştırma işlemi genelde besi danalarında yapılır. Buradaki amaç, danaların birbirleri üzerine çıkmalarını engellemek ve karkas ağırlığını arttırmaktır. Mandalarda bükme işlemi olmaz, kesme işlemi vardır. Arkadan tecrübeli

bir kişi testis derisini keskin bıçakla ensize eder. Deri yarıldıktan sonra bıçak yardımıyla yumurtalıklar çevrilerek dışarı çıkarılır, koparılır ve skrotum dipten bağlanarak derinin yaralanan ucuna tuz, tereyağı veya katran sürölür. Danaların birbirlerinin üzerine çıkarak yaralanmalarını engellemek için penisleri yaylaya çıkmadan önce uzun bir bez ile sarılıp bellerinden bağlanır (Sinmez, 2011, s. 35).

Baytarnamelerde katrasyondan çok bahsedilir. İbn Ahi Hizam (9'uncu yüzyıl) kaso kullanmayı (kesmeyi) ve operasyonu ilk yazda (ilkbaharda) yapmayı salık vermiştir. Ebu Berk (14'üncü yüzyıl) kastrasyon işlemini ateşle, keserek, döverek ve kopararak olmak üzere dört şekilde tarif etmiştir (Yerlikaya, 2002, s. 137).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- İğdiş etme iki tane düz ağaç çalısı bulunur bir tarafı kertilir ip ile v şeklinde bağlanır daşak bağları keser ile kırılır elimizle yaparız. Çekme de el ile çiviyle yapılır (K.3, K.12).
- Enemede kulaklar yavruyken (oğlak iken) kesilir. Bıçakla kulağından bir harf şeklinde kesilir (K.5).
- İki tahtayı birleştirip sinirleri öldürölür (K.16).

4.6. Paraziter Hastalıklar

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Hayvanlarda bulunan parazitler iç ve dış olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Halk tarafından bir kısmı bilinmektedir. kaya, bitlenme, pire, kene, uyuz, kurtlanma, sölük, kızılkurt şeklinde yaygın olan bu hastalıkların tedavisi için genellikle bitkisel ve kimyasal uygulamalara başvurulmuştur.

Bahar mevsiminde çayıra sürölün hayvanların üzerine kene yapışabilir. Ya da uzun süre aynı ahırda kalan hayvanın üzerinde bit, kene ve pire gibi hayvanlar türeyebilir. Bunu önlemek için hayvana DDT kimyasalı ya da gaz yağı sürölür (Değirmenci, 2009, s. 85). Kuzu 3-4 aylıkken gök taş denilen yeşil bir taş tereyağıyla eritilir ve sabahları kuzuya yedirilir. Merujark denilen bir bitki toprağın altından çıkarılıp kaynatılır ve hayvana içirilir. Parazit olduğı zaman göğ taş ezilir ve suyla karıştırılır ve karışım ya hayvana sürölür ya da hayvana içirilir (Öncöl, 2011, s. 102).

Kardaş'ın çalışmasında Muş ve çevresinde bitlenme ve uyuz hastalıklarına karşı kullanılan tedaviler şu şekildedir: Bitler kışın hayvanların iç içe bulunmaları ve temaslarının fazlalığıyla kolaylıkla bulaşır. Kaşıntı veya döküntülere yol açmaktadır. Bitlere “spi” denilmekte ve daha çok küçükbaşlarda karşılaşılmaktadır. Bitlere karşı müdahale madeni ürünler veya bitkisel karışımla yapılmaktadır. Bitlenme, her hastalıkta kullanılan karasu ya da deri hastalıklarının tümünde kullanılan gaz yağı ile tedavi edilmeye çalışılmaktadır (Kardaş, 2019, s. 42).

Bit, pire ve kenelere karşı çeşitli ilaçlar kullanılır. Görülebilenler elle alınıp öldürülür, dıştan yapılan şu tedaviler tespit edilmiştir: “Tütün ya yalnız olarak ya da acı yavşan ile bir arada kaynatılır, suyu koyun, sığır ve diğer hayvanlara banyo ilacı olarak kullanılır” (Dinçer, 1967, s. 43).

Baytop'a göre tütün 16. yüzyılın ortalarında Antiller'den Avrupa'ya, 17. yüzyıl başlarında da Anadolu'ya geçmiştir. Yavşan otunun ise daha eskiden bilindiğine dair kayıtlar vardır. Kaşgarlı Mahmut (11. yy) bu otu “yawçan, yapçan” olarak tespit etmiştir. Baytop, yavşanın kurt düşürücü tesiri olduğunu ve Hipokrat (M.Ö. 5.yy) zamanında sarılığa karşı kullanıldığını bildirir (Dinçer, 1967, s. 44).

4.6.1. Bitlenme

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Bahar mevsiminde çayıra sürülen hayvanların üzerine kene yapışabilir. Ya da uzun süre aynı ahırda kalan hayvanın üzerinde bit, kene ve pire gibi hayvanlar türeyebilir. Bunu önlemek için hayvana DDT kimyasalı ya da gaz yağı sürülür (Değirmenci, 2009, s. 85).

Bitler kışın hayvanların iç içe bulunmaları ve temaslarının fazlalığıyla kolaylıkla bulaşır. Kaşıntı veya döküntülere yol açmaktadır. Bitlere “spi” denilmekte ve daha çok küçükbaşlarda karşılaşılmaktadır. Bitlere karşı müdahale madeni ürünler veya bitkisel karışımla yapılmaktadır. Bitlenme, her hastalıkta kullanılan karasu ya da deri hastalıklarının tümünde kullanılan gaz yağı ile tedavi edilmeye çalışılmaktadır (Kardaş, 2019, s. 42).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Bit ve pire için nisan-mayıs yağmurunda hayvanlar yağmurun altında tutulur (K.1).
- Bitlenme iki çeşit olur. bir gök bit düşer bir de normal bit olur. Gök bit hayvanı çökertir. Sağlıklı bir hayvanın bacaklarının arasında oluşur bu bit çoğalır gök gök büyük olur. Hayvan yürüyemez hale gelir ve yere düşer. Diğer çeşit bit zararsızdır. Tedavisi için hayvanın altına develik ağacının dalları, yaprakları serilir. Bu ağacın gövdesi insana pis kokar, acıdır (K.3).
- Bit için ebelek çalısı yavruların altına koyulur. Acı bir ottur bir çeşit zehirli ottur. Suyu biti öldürür (K.5).
- Bitlenirse DDT sürülür. Keneye sakırga denilir (K.6, K.27).
- Bitlenme için incir yaprağı yakılır. Hayvanın üzerine külü atılır (K.14).
- Bit, pire ve kene için DDT sürülür (K.17).
- Mandal kene, bit olmaması için bezir yağı (keten tohumundan yapılır) ile yağlanır Kene genellikle zayıf hayvanlarda olur, hayvanın kanını emer (K.19).
- Kurtlanma için yanıkyağı dökülür (K.21).
- Bağırsak kıl kurtları için kargı (kamuş) patozda çekilip kıyılır ve saman haline getirilir yaş halde iken yapılan bu işlemin içine tuz, şeker atılarak hayvana yedirilir (K.1).

4.6.2. Uyuz

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Halk arasında *kaşıntı*, *gecimik* ya da *gicimik* denir. Gicik, gecik gibi deyimler 16. yüzyıl ve daha sonraki baytarnamelerde de geçmektedir. Tarama sözlüğünde 14. yüzyıla ait eserlerde uyuzun bu adlarla anlatıldığına dair örnekler verilmiştir. Kaşıntı anlamına gelen *gicişti* Divan'da (Kaşgarlı Mahmut) *kiçidi* olarak gösterilir; *kiçimek* kaşınmaktır (Dinçer, 1967, s. 44).

Büyükbaş hayvanlardan özellikle manda ve küçükbaş hayvanların tamamında kaşıntı ve deri dökülmelerine yol açan bir rahatsızlıktır. Keçi ve koyunlarda dış parazitler, bit ve alerjik fonksiyonlar uyuz rahatsızlığına yol açmaktadır (Aytuğ, 1990, s. 64). Şiddetli kaşıntı, kıl dökülmesi, kızarıklık, kepeklenme gibi deri rahatsızlığı kolay bulaştığı için önemli oranlarda ekonomik kayıplara yol açmaktadır (Or-Bakirel, 2006, s.

397). Küçükbaş hayvanlarda özellikle yaz mevsiminde aşırı sıcaklarda deri rahatsızlığı ile karşılaşırken, büyükbaşlarda ise uzun süre gün ışığı görmeme ve havasız kalma deri rahatsızlıklarına yol açmaktadır. Diğer bir uyuz olma şekli de hayvanların kışın yeterince beslenememelerinden kaynaklanmaktadır (sözlü kaynaklar) (Kardaş, 2019, s. 98).

Hastalığa yönelik tedavi şekillerine bakıldığında akılcı yöntemler, sihir-büyüye dayalı ve akılcı ile büyüsel yöntemlerin bir arada uygulandığı görülmektedir. Deride oluşan kabukların kazılması ve kara suyun sürülmesi ile sabunla sürekli yıkanması en azından hijyen sağlayacağından akılcı yöntem olarak değerlendirilir. Uyuz olan hayvanın idrarına odun külü karıştırıp hastalıklı bölgelere sürülmesi büyüsel bir işlem olarak değerlendirilebilir. Artoğe [?] otunun ayran içinde bekletilip sembolik anlamı olan yedi gece yıldızların altında bekletilmesi ve bunun sonucunda “afsun”laşması sihir ve gerçekçi bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Aynı uygulamanın gerçekçi yanı sıra ise ayranın zaten iyileştirici etkisinin olduğunun bilinmesidir (Kardaş, 2019, s. 99-100).

Anadolu’da uyuz tedavilerinde kükürt hemen her yerde kullanılmaktadır. Lüle kükürdü toz halinde yemlere katılıp dâhilen verildiği gibi pomatları da yapılır. En çok kükürt suları ve kükürtlü banyolar kullanılır. Kükürtlü su kaynakları bulunan yerlerde halk hayvanlarını bu sularla yıkar. Çok yerde bu kaynaklardan insanların da yararlanabilmeleri için banyolar yapılmıştır; bunlara uyuz hamamları denir. Zeytinyağı, gaz ve katran da kullanılan ilaçlar arasındadır (Dinçer, 1967, s. 44). Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde “gotur” da denilen bu hastalık olduğu zaman hayvan ahıra kapatılır ve ahıra kirpi konulur. Birkaç gün sonra hayvandaki uyuz geçer. Diğer bir yöntem ise diyazon, yanmış yağ, tuz karıştırılır ve hayvana sürülür (Öncül, 2011, s. 104).

Genellikle yaz mevsiminde hayvanlar meralarda yayılırken sırt, kuyruk ve alt kısımlarında bit, kene ve pire türeyebilir. Hayvanı bu durumdan kurtarmak için hayvana DDT kimyasalı ve gaz yağı sürülür (Karahana, 2019, s. 109).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Uyuz için yanık yağı sürülür. Yanık yağın içine biraz tuz atılır (K.5, K.15, K.20, K.22, K.23, K.29, K.32).
- Uyuz olduğunda katran sürülür (K.3, K.11, K.13, K.24).
- Uyuza yanık yağı ve çiradan çıkartılan katran sürülür (K.12).

- Uyuz ve kene için yanık yağı, sarı katran sürülür. Ağılara dezenfekte etmek için tuz ve kireç atılır (K.1, K.2, K.12).
- Hayvanların su içtikleri teknelerde siyah sülükler olur. Sülük yapışmasını diye günlük (tespih) ağacını kırıp teknenin içine atılır sülükleri öldürür (K.3).

4.7. Dış Etkenler

Hayvanlara doğal yollardan veya inançsal olarak gelen zarar verici bazı durumlar söz konusudur. Bunlar yılan, akrep, zehirli böcek sokması, kene, sülük yapışması, kurt ısırması, güneş çarpması/yanık, göze, ayağa veya deriye yabancı cisim batması, zehirlenmeler ve nazar değmesidir.

4.7.1. Yılan veya Akrep Sokması

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Kardaş'ın aktarımıyla Muş bölgesinde yaz dönemi havaların hızlı bir şekilde ısınması yılanların aniden çıkmasına yol açmaktadır. Akrep ve böcek sokmalarıyla sık karşılaşılmaz ancak yılan sokmaları oldukça yaygındır. Hayvan sokmalarında hayvan telef olmasa bile etinin yenilebilmesi için sokmanın üzerinden uzun zaman geçmesi gerektiği görüşü yaygındır. Ayrıca sokan hayvanın mutlaka öldürülmesi gerektiği aksi takdirde hastanın hiçbir zaman iyileşemeyeceği inancı yaygındır (Kardaş, 2019, s. 101).

Hayvan sokmalarında uygulanan yöntemlerle insanlara uygulanan yöntemler benzerdir. Zehre müdahale için yaygın tedavi yöntemi, sokulan bölgenin kesilmesi ya da dağlanması daha sonra bir sopayla vurulması şeklindedir. Bunun dışında hîro (hatmi) otunu macun haline getirip ayrılarla karıştırarak, tavuk pisliği ile sarımsak dövülerek ve kırmızı buğday hamuru zehirli veya iltihaplı bölgelere bırakılır. Bu işlem iyileşene kadar sık sık tekrarlanır (Kardaş, 2019, s. 102).

Yılan ve zehirli böcek sokmalarında hayvanın hastalıklı kısmından bolca kan akıtılır, hastalıklı kısım dağlanır (Üçüncü, 2019, s. 172). Yılan sokmaları, zehirli böcek ve hayvan sokmaları gibi olaylarda o kısmı emmek, dağlamak, bolca kan akıtmak gibi çok eski çağlardan beri bilinen ve yapılagelmekte olan tedaviler uygulanır. Baytarnamelerde de benzeri zehirlenme ve tedavilere çok rastlanmıştır (Dinçer, 1967, s. 22).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Yılan sokmasında katran uygulanır, kızgın demir ile soktuğu yer yakılır (K.3, K.4, K.11, K.12, K.16, K.20, K.22, K.23).
- Okunmuş tuz yedirilir. Domuzbaşında ki işlemler uygulanır. Katran sürülür. Soktuğu yer yakılır (K.5).
- Yılan soktuğunda kara katran bir tenekenin içine kıyıtlarık. Üstüne ateş bastırılır altından katran akar. Kafasından, omzundan veya sırtından sürülür. Katran sürülen yerler ateşteki kızgın demirle yakılır (K.6).
- Yılan sokmasına katranla yakılır. Ağzına bir sopa tutturulur yani yular takılır. Sıcak demirle baş bölgesinden burnuna doğru yakılır (K.8).
- Hayvanın kulağından veya kafasından sokulmuşsa sıcak bir telle dağlanılır. Boynundan yakılarak pis zehir vücuda gitmesin diye akıtılır. Ayağından sokmuşsa ayak bağlanır o bölgeye jilette birkaç çizik atılır veya tam yerini bilindiği için kızgın demir ile yakılır (K.9, K.10).
- Sedir ağacının yağı çıkartılır. Örneğin keçinin meme tarafından soktuğunda terramycin ile karıştırılır ve sürülür yılanın panzehrini almak için (K.14).
- Yılan sokmasına hayvanın ağzına birkaç damla sarı katran akıtılır, zehir beyine geçmesin diye sokan yer ve boyundan demirle yakılır (K.15).
- Ateş yakılır, bir tel veya maşa kızdırılır. Hayvanın kafasına yular bağı çekilir. Hayvanın yuları şeklinde boynundan burnuna kadar yakılır. Bu işlem yılanın zehri beyne gitmesin diye yapılır (K.24, K.28, K.29).
- Akrep sokmasında hayvanın soktuğu yere alkol dökülür (K.25).
- Yılan ve akrep soktuğunda incir sütü sürülür. Soktuğu yer toprağın içine gömülür (K.29).

4.7.2. Kurt Isırması

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Doğada aç kalan veya tabiatı gereği küçükbaş hayvanlara tek başına veya grup halinde saldıran kurtlar, çok sayıda hayvanın yaralanmasına veya telef olmasına yol açmaktadır. Bazı zamanlar sürülerinden ayrılan hayvanlar kurtlar için kolayca yem olabilmektedir. Kurt saldırısı sonucu hayvanların kurtulması çok zordur. Kaybolan hayvanların geri dönmeleri, kontrol edilmesi güç olan sürülerin korunmaları ve kurt

saldırıları sonucu zarar gelmesi gibi durumların önüne geçebilmek için halkın dini temelli uygulamalara başvurduğu görülmektedir.

Kurtağzı bağlama hem büyüsel hem de dinsel bir uygulamadır. Kur'an-ı Kerim'den çeşitli ayetler okunarak dinsel uygulama yerine getirilirken dua esnasında bıçağın ağzının kapatılması ya da ipe üç düğüm atılmasıyla da sihir gerçekleştirilmiş olur. Sadece sihre dayalı ritüel ise kuşburnu bitkisinin bir dalına atılan düğümdür. Hayvan yetiştiricileri çoğu zaman bu düğümlenmiş ipleri ceplerinde taşırlar. Bu ritüelle kurt hayvanlara zarar vermeyeceğine inanıldığı gibi düğüm atılan dal ile diğer dallar birbirine bağlanıp içinden geçirilirse birçok hastalığa şifa olduğuna inanılmaktadır (Kardaş, 2019, s.74).

Malatya Doğanşehir'de sürüden ayrılıp kaybolan hayvan, dağda kurda yem olmasın diye ya da yaylanmaya giden mallar sapasağlam geri dönsün isteğiyle *kurtağzı bağlama* yapılır. Bunun için bir bıçağa ağzı açıkken dua okunur, dua bittikten sonra ağzı kapatılarak bir ipe sarılır ve saklanır. Bıçağı ipe sararken; "Bıçağı bağladım, kurtağzını kapattım." denir. Burada bıçak ağzı kurtağzına benzetilmektedir ve bu işlemle kurtağzı da açılmamacasına kapatılır. Sürü köye gelene kadar bıçak açılmaz, böylece kurdun hayvanlara zarar vermesi engellenir (Kurt, 2012, s. 276).

Anadolu'da kırdan kalan hayvanlara kurtlar tarafından parçalanacakları için Kurt Ağzı bağlanırken, Ballıyan Türkmenleri'nde kötü kişinin de ağzı okunarak bağlanabilir. "Ağız bağlama" işi için bilen kişi iki muska yazar, bunlardan birisi "ulu ağaç" altına gömülür, diğeri eşiğin altına konur (Kalafat, 2006, s. 175).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Hayvana kurt saldırısından sonra canlıysa ısırılan yerlere iç yağı ufak ufak koyulur ateşle çökülür iç yağ içine eritilir iltihap, havutma (şişme) olmasın diye ve sumak sarılır (K.3).
- Kurtağzı bağlanması duası okunur. Hayvanı kaybettikten sonra zarar gelmesin diye yapılır (K.3).
- Davar dağda kaybolursa, bir ipe kurtağzı bağlıyorum denilir. Okuyarak düğümlenir. Çakal ısırılmış ise hayvanı bıçak çıkartılır. Çakal bırakır gider eğer bir köpek saldırıyorsa üç kere "Ya Gaffar" denildiğinde köpek gerisin geri kaçar (K.5).
- Kurt ısırmasına iç yağ eritilir, ısırılan bölgesine katranla birlikte sürülür (K.12).
- Kurt ısırmasında kara katran sürülür (K.18).

4.7.3. Zehirlenmeler

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

Ot tutma, ot vurma, tuz dokunması ve kan tutma adlarıyla da bilinen zehirlenmelerin tümüne *çelermeye* adı verilmektedir. Çelermeye zehirli otların, hayvanları fazla tuzlamanın ve hayvandaki pis kanın sebep olduğu belirtilmektedir. Çoğunlukla mevsim ve yem değişikliklerinde, köyden yaylaya çıkışta, kuru yemden yeşil ota geçişte görülmektedir. Çelermenin, hayvanlarda “yürek dövme” şeklinde nitelendirilen çarpıntı, titreme, kasılma, şişkinlik gibi belirtilerle ani ölümlere sebep olduğu söylenmektedir (Kutlu, 1987, s. 104).

Bugüne kadar Anadolu’nun birçok yöresinde, farklı araştırmacılar tarafından zehirli bitkiler tespit edilmiştir. Bu bitkileri yiyen hayvanlarda adi zehirlenme olayları görülmektedir. Halk bölgelere göre bu otları bilmekte ve otun çıktığı mevsimlerde bu meralara hayvanları sokmamaktadır. Tedavide göz kenarı kesilerek kan alınır. Sirke, sarımsaklı yoğurt ve ayran içirilir. Ayrıca hayvanın sırtında bir yer bıçakla kesilir ve kesilen yere dövülmüş sarımsak konur. Tuz dokunmasında ise hayvanın ayakları sıcak saca bastırılmaktadır (Yerlikaya, 2002, s. 134-135).

Hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvanlarda *tuz değmesi veya tuz dokaanması* adı verilen bir hastalık görülür. Hastalık hayvanlara çok fazla tuz verilmesinden kaynaklanır. Hastalanan hayvanların tüyleri çekildiğinde tüylerin kolayca döküldüğü görülür. Tedavide hayvanlara süt içirilir ve boğazına tuzsuz tereyağı dökülür (Yüksel, 2012, s. 95).

Küçükbaş hayvanlar sersemleyip aniden yere düşer ve yerden kalkamaz. Zehirlenen hayvanlarda sancı semptomu da görülür. Bu hastalığa halk arasında *kan tutması* veya *çekirge tutması* adları verilir. Yere düşen hayvanın gözleri hemen el ile kapatılır. Yine tedavide kulağı kesilerek buradan kan salınır ve hayvan iyileşerek ayağa kalkar. Başka bir yöntemde ise birkaç tane tavuk yumurtası kırılıp kabuğuyla birlikte hayvana yedirilir (Yüksel, 2012, s. 95-96) ya da hayvan ottan zehirlenmişse koltuk altından, kuyruk ucundan veya kulağından kan akıtılır (Öncül, 2011, s. 105).

Zehirlenen hayvanlardan kan alınır, karnı şişenlere ponksiyon yapılır. Ayran, sarımsaklı yoğurt ve kuvvetli tatlılar içirilir; yumurta akı, zeytinyağı ve bol su verilir. Şekerli süt, kahve bolca içirilir (Dinçer, 1967, s.22). Çelermeye hastalığında, hayvana sirke, sarımsaklı yoğurt, ayran içirilmektedir. Ayrıca, birçok hayvan hastalığında olduğu

gibi kulak ya da göz kenarı kesilerek kan akıtılır. Böylece, hastalığa sebep olan pis kanın dışarı akıtıldığına inanılmaktadır (Kutlu, 1987, s. 104).

Hayvanlardaki zehirlenmelerde hayvanın sağ kulağı kesilir ve su ile içirilir. Hayvana sirke, sarımsaklı yoğurt ve ayran içirilir. Ayrıca hayvanın sırtında bir yer bıçak ile kesilir ve kesilen yere dövülmüş sarımsak koyulur (Üçüncü, 2019, s. 172).

Zehirlenmeler, kuru yemden yeşil ota geçiş, köyden yaylaya çıkış dönemlerinde görülen zehirli otların ve hayvanlardaki pis kanın sebep olduğu bilinen bir hastalıktır. Hayvanlarda titreme, kasılma, şişkinlik gibi belirtileri vardır. Zehirlenen hayvanı tedavi etmek için halkın başvurduğu diğer yöntemler şunlardır:

- Zehirlenen hayvana sarımsaklı yoğurt yedirilir. Hayvana ayran içirilir (Avan, 2010, s. 54).
- Zehirlenen hayvana yoğurt yedirilir ya da ayran içirilir (Değirmenci, 2009, s. 90).
- Tuz dokunmasında hayvanın ayakları sıcak saca bastırılmaktadır (Kutlu, 1987, s. 104).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Çelermeye çobanın en çaresiz kaldığı hastalıktır, hiçbir şans yoktur. Sadece mevsimsel olarak aşı yaptırıyoruz. Çelermenin çeşidi çoktur. Sindirim çelermesi, yemden yeme geçişte olur. Kışın belli bir süre kuru gıda ile beslenen (saman, yem) hayvan daha sonra meraya çıkartılıp yazın taze ot yediği zaman çelermeye olur. Hiçbir müdahale yapılamıyor. Geçmişte dedelerimiz bunu önlemek için yer değiştirmiş (K.3).
- Ot zehirlenmesinde toprağı su ile özererek ağzına dökülür. Sıvı çamur yapılır ve zorla da olsa içirilir. Süt, sarımsaklı yoğurt içirilir (K.3).
- Ot zehirlenmesinde toprak özülür. Şişeye su ve toprak katılır, çalkalanır sonra içirilir (K.5, K.7, K.12, K.20).
- Çelermeye; hayvan yediği ottan, gezdiği yerlerden mikrop alıyor. Yazın ota tutulduğunda hayvan yarım saat bir saat içinde ölür (K.9).
- Kan tutmasında kulaklarının damarından kesilip kan alınır (K.11, K.16, K.17).
- Zehirlenmelerde sarımsaklı yoğurt veya süt içirilir (K.14, K.17).

- Çelermeye hayvanın yer ve yem değiştirmesinden olur. Kulağı soğuk suya batırılır, kulaktan kan akıtılır. Hayvan zehirli ot yerse sivri bir bıçakla karın boşluğundan havası alınır (K.16).
- Zehirlenen hayvana ayran içirilir (K.21).
- Zehirlenmede şekerli su (şerbet) içirilir (K.22).
- Kış aylarında yem ile beslenen hayvanı birden yeşillığe vurulmamalı yani çayıra, ekine hemen çıkarılmamalıdır. Hayvan soğuk alırsa bağırsakları kabarıyor, ödleri büyür ve çelerir. Nisan ayından sonra sorun olmaz (K.23).

4.7.4. Nazar

Türkiye Sahası Halk Veteriner Hekimliğinde

İnsanlar kadar hayvanlara da nazar değdiği inancı her bölgede oldukça yaygındır. Nazar inancı için oldukça farklı sağaltım yöntemleri kullanılmaktadır. Tek başına bir folklor konusu olan nazar çok eski dönemlerden itibaren gelenekler içinde yer almış bir kavramdır.

Nazara gözdeğme de denir. İnsanlara, hayvanlara ve eşyalara nazar değer. Nazar değmesi için gözü keskin birisinin muhatabına dikkatle bakması veya kötü niyetli bir kimsenin karşısındaki hakkında güzel sözler söylemesi lazımdır (Acıpayamlı, 1962, s. 1).

Hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvanlarda süttten kesilme, zayıflama gibi belirtiler ile birlikte seyreden çeşitli hastalıkların ortaya çıktığı durumlara “*nazar değmesi*” adı verilir. Nazardan korunmak için “*muska*” yapılarak hayvanların boyunlarına ya da ahır girişlerine asılır. Yapılan muskalar içerisine Kuran-ı Kerim’den ayetler yazılır. Nazardan korunmak için hayvanlara üç kez İhlas Suresi okunarak hayvanın yüzüne üflenir (Yüksel, 2012, s. 106).

Nazar değen hayvanın vücudunda göz şeklinde izler oluşur. Hayvan yemeden içmeden kesilir ve günden güne kilo kaybeder. Bazı zamanlarda nazar değen hayvan anında çatlayarak ölür. Yöre halkı nazarın gitmesi için köyün imamlarına ve nazar veren kişiye tuz, su okutarak hayvana verir. Ahırın girişine ve hayvanın boynuna nazar boncuğu takılır. Üzerlik otu yakılarak hayvan dumanının önünde bekletilir (Karahan, 2019, s. 109-110).

Hastalıkların hayvanlara bulaştıktan sonra güç giderildikleri, üzüntü verdikleri söylenir. Bu sebepten önceden tedbir alarak hayvanları nazardan korumak gerekir.

Bunun için kurdeleler, nazar boncukları, nazarlıklar, özel olarak hazırlanmış muskalar hayvanların üzerlerine takılmaktadır (Dinçer, 1967, s. 29).

Nazar merkezli uygulamalar, kimi zaman tedavi kimi zaman da önlem maksadıyla gerçekleştirilmektedir. İneklerde yaşanan hazımsızlık, iştahsızlık, karın şişliği durumlarında hayvanın nazar olabileceği düşünüldüğünden evde bulunan küçük oğlan çocuğunun hayvanın arka bacaklarından birisine küçük abdestini yapması sağlanır. Ergenliğe girmemiş çocuğun günahlardan sorumlu olmaması yani henüz temiz olmasının nazarı bozacağına inanılır (Aça, 2018, s. 31).

Özellikle de iyi et tutan, yağı, sütü bol olan sığırlara nazar degeceğine inanılır. Bu durumda nazarın genellikle hayvanın memelerine vurduğu bilinir. Nazar sonucunda hayvanın memeleri şişer ve sütü kesilir. Hayvanın sütünde kötü bir koku meydana gelir. Hayvan huzursuz olur; yemeden içmeden kesilir. Bazen de nazarın bir sonucu olduğuna inanılan kan işeme görülür. Bu gibi durumlar göz önüne alınarak nazar meydana gelmeden önce yapılan bir takım uygulamalar vardır. Kur'an'dan bazı ayetler veya nazar sureleri bir kağıda yazılır ve bu kağıt üçgen şekline getirilerek bir bez içine konulup dikilerek hayvanın boynuzuna takılır (Aça, 2018, s. 32).

Nazarlık, nazarı uzaklaştırdığına ve etkisiz kıldığına inanılan mavi boncuk , sarımsak, hurma çekirdeği, yumurta kabuğu, üzerlik, renkli iplerden yapılan püsküller ve ham elma dalı gibi nesnelere verilen genel addır. Bunlar hayvanların boynuzlarına bağlanarak nazarı savuşturucu etkisi olduğuna inanılan nesnelerdir ve bunlar arasında en çok etkisi olduğuna inanılan nazar boncuğudur (Aça, 2018, s. 32).

Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliğinde

- Nazardan korumak için hayvanın üstüne işenir (insan dışkısı). Amaç pisliği pislikle temizlemektir (K.1).
- Hayvanın üstüne üzerlik tütülür. Zakkum bitkisi (ağu) ahırın içinde yakılır. Soğan kabuğu ve üzerlik közde yakılarak hayvanların arasında gezdirilir. Ağılın kapısına çakal, tilki kafası, delik taş, kaplumbağa(taskabağı) kemikleri asılır (K.1).
- Nazar değdiğinde üç Ayet-el Kürsi, üç Nas ve Felak sureleri, üç Kulhü bir Elham okuyup bir sağıma bir soluma üflerim kuzularıma bir şey olmasın diye (K.2, K.24).

- Nazara kara çalıdan muska yapılır ve hayvana takılır. Görkemli, rengi güzel, dikkat çeken bir hayvan varsa ona göz değmemesi için nazar boncuğu takılır. Boncuk çatlarsa gözü degenin tesiri olduğuna inanılır. Nazar olmasın diye Felak ve Nas okunur. Çadırına ağzına kuru beygir kafası bağlanır (K.3).
- Kuzuya göz değdiğinde, karaciğeri kaynak suya batırılmış gibi börkmüş pişmiş gibi olur diğer hayvanlara üzerlik otu okutulur (K.4).
- Ağıla hayvan kellesi, yol kenarında bulunan çalılardan, kapı saplarına göze görüken yerlere asılır. Soğan ve sarımsak kabuğu, üzerlik otunu bir kap içinde yakılır, hayvanların içinde gezdirilir. Sonra gün batımında götürülüp kapatılır (K.5).
- İyi kuzulayan koyun göze gelir. Bir kaba köz üstüne üzerlik atılır. Koyunların üstüne okuyarak dumanı hayvanların üzerinde gezdirilir (K.6).
- Nazar değmesin diye çaltı boncuğu yapılır. Bir bezin içine tavuk pisliği ve üzerlik koyulur, asılır (K.6).
- Nefes değmesi denilir. Hayvanın üzerine dua okunur (K.7).
- Nazar için insan elbisesinden bir parça kopartılır. Bezin içine üzerlik otu ve insan saçı konulur. Bez yakılarak hayvanların arasında gezdirilir. Sonra gün batımına doğru dökülür (K.8).
- Bir hayvana nazar değmişse ya yaralanır ya ölür. Üç Kulhü bir Elham okuyarak önlem almaya çalışılır (K.9).
- Ağıla kara çalı takılır. Büyük bir koça nazar değmesin diye iğde giliği(çekirdeği) delinir, nazar boncuğu ile boynuzuna takılır (K.10, K.22, K.29).
- Nazardan korumak için hocaya gidilir. Tuza okutulur, taşların üstüne atılıp, hayvanlara yalatılır (K.11).
- Nazar değdiğinde okuyup üfletilir, suya okunur içirilir (K.12).
- Nazar değmesine üç Felak üç Nas okunur. Ağılın etrafına herhangi birinin idrarı dökülür veya hayvanın üstüne serpilir (K.14).
- Nazar için üzerlik ve kara diken köze atılır, hayvanların üzerinde gezdirilir. Hocaya dua yazdırılır ve hayvanın üstüne takılır (K.16, K.17, K.22, K.28).
- Hayvanların üstüne üzerlik tütülür. İçine tuz, sarımsak ve soğan kabuğu atılır. Üzerlik tütsüsünün içine insan ismi sayılarak, gözü değmiş, nefesi keskin olduğuna inanılan herkesin adına bir çöp kırılır üzerliğin içine atılır ve yakılır (K.19).
- Kurşun dökülür, dua okunur (K.20).

- Gözü değen kişinin bir çocuk gönderip terliği veya ayakkabısı çalınır. Terlik suyla yıkanır. Onun suyu hayvana içirilir (K.21).
- Nazarı değmedik adam olmaz. Biri keskin değer öldürücüdür biri normal geçicidir. Hayvan için Ayet-el Kürsi, Felak ve Nas okunur, üflenir (K.23).

BÖLÜM V

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Kültür; bir ulusun, bölgenin ya da yörenin maddi, manevi tüm unsurlarını içerisinde barındıran ve insan yaşamı boyunca varlığını sürdürecektir olan aktarım biçimidir. Halk bilimi ise daha çok toplumsal değerleri ele alan, halka ait olan her şeydir. Dolayısıyla halk bilimi ve kültür insani değerleri barındırdıklarından ayrılmaz bir bütün olarak tanımlanabilmektedir. Sözlü kültür geleneği kapsamında veteriner halk hekimliği de tabi bir şekilde halk bilimi ve kültürün bir konusu haline gelmiştir.

Halk veteriner hekimliği, halk biliminin sözlü kültür ürünleri dahilinde yüzyıllarca Anadolu'da varlığını sürdürmüştür. Yaptığımız çalışma ile Adana ili Karaisali ilçesi merkezi ve köylerinde uygulanan halk veteriner hekimliğine bağlı tedavi, yöntem ve süreçleri bir araya getirilmiştir. Bu nedenle Karaisali halk kültürüne ait, halk veteriner hekimliği ve hayvancılık ile ilgili sözlü kültür verileri toplanarak tarihi geçmişteki yerine, tedavi yöntemlerinin ve bu uygulamaların süreç ve kişilerce yapılan iyileştiriciliğe değinilmiştir. Bu bilgilerin Karaisali sözlü kültür geleneğinde uzun yıllar boyunca geçmişten geleceğe, kuşaktan kuşağa geleneksel aktarım yöntemleriyle günümüze ulaştığı açıkça görülmektedir.

İnsanoğlu yıllarca veteriner hekimsiz kalmış ve bu çaresizlik karşısında, hayvanlarının hastalıklarını tedavi etme yoluna gitmiştir. Bu tedavi usulleri, birçok tecrübeden oluşmuş folklorik elementlerdir. Halk veterinerliği, veterinerin olmadığı dönemlerde ve durumda halkın hayvan hastalıkları için teşhis ve tedavide kullanılan yöntem ve teknikleri ifade etmektedir. Halk, veterinerlere ulaşmadan önce hastalığı kendi bilgi ve deneyimleriyle tedavi etmeye çalışır. Bu yöntemleri geleneksel bilgi aktarımı sayesinde ve deneme yanılma yoluyla elde etmişlerdir.

Kırsal kesimlerde hayat sürdürenlerin geçim kaynakları tarım ve hayvancılığa dayalı olduğundan her türlü hayvan hastalıklarında insanlar veteriner hekimlerin olmadığı dönemlerde geleneksel yöntemlere başvurumaktadırlar. Bu hastalıkların tedavi yöntem ve süreçleri her hastalığın belirlenmiş olan bir ocağa bağlı olduğu görülmektedir. Bu ocaklı aileler genellikle farklı farklı hastalıklara bakmaktadırlar. Uzun yıllar boyunca geleneksel halk veterinerliği işini meslek haline getiren ocaklı

aileler bu türden iyileştiriciliği ya anne babadan el verme ya da hayvan yetiştiriciliğinin vermiş olduğu deneyimlerden elde edilmiştir.

Anadolu da halk veteriner hekimliğinde iyileştiriciler tarafından uygulanmakta olan tedavi, yöntem ve süreçlerin bölgeden bölgeye, kişiden kişiye ya da hastalığa göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Aynı hastalığa farklı iyileştiricilerin farklı yöntemler kullandıkları, farklı süreçler takip ettikleri ve farklı emler kullanarak iyileştirdikleri çalışma içerisinde gösterilmektedir.

Halk veteriner hekimliği uygulamalarının başlangıcı olarak din ve büyü ele alınabilir. Hayvan hastalıklarında tespit edilen yöntemler değerlendirildiğinde iyileştirmenin din ve büyü yoluyla gerçekleştiği görülmektedir. Farklı emlerin de denenmesi sonucunda din ve büyü zaman içerisinde yerini madensel, bitkisel ve hayvansal kökenli emlere bırakmıştır.

Karaisalı halk veteriner hekimliğinde çeşitli malzemelerden elde edilen emler genellikle karışım halinde kullanılmaktadır. Kullanılan malzemelerden en çok bitkisel, daha azı hayvansal ve en az da madensel ve diğer malzemeler kullanılmaktadır. Bunlardan bitkisel kaynaklı olanlar günümüzde alternatif tıbbın yaygınlaşması ile kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin zeytinyağı ve katran bilimsel olarak faydaları kanıtlanmış kökeni geçmiş bulgulara dayanan bitkilerdendir.

Yörede hayvansal malzemelerden en çok süt ürünleri, yumurta ve bal kullanılmaktadır. Madensel malzemelerden ise en çok tuz, soda ve dağlama aracı olarak demir kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra yörede dini-büyüsel yolla tedavi görülmektedir. Karayel veya kayayanarsağı olarak bilinen hastalığın sağaltımında atadan miras kalmış tavanın ateşte ısıtılarak hayvanın hastalıklı bölgesine basılması işlemi, sancılanan hayvana sancı çubuğu ile vurulması büyüsel nitelik taşıyan işlemlerdir. Dinsel içerikli işlemler en çok nazar uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır. Hayvanın hastalığına tanı konulamadığında, sağlıklı iken birden zayıfladığında veya ürününün kalitesi düştüğünde yöre halkı negatif inanç doğrultusunda hayvana nazar boncuğu, muska, dua, okunmuş tuz, üzerlik vb. uygulamalarda bulunarak hayvanlarını koruyacağı veya hastalıktan kurtulacağına inanılmaktadır.

5.2. Öneriler

Veteriner halk hekimliği dünyada olduğu gibi Anadolu sahasında da geniş bir alanda yayılım göstermiştir. Bu yayılımın etkileri küçük farklarla benzer nitelikler taşımaktadır. Örneğin araştırma sahasında en yaygın karşılaşılan katran, bitkisel kökenli bir em olarak kullanılmaktadır. Katran, Anadolu sahasında canlı varlıkların tedavisinde en çok kullanılan bitkiler arasında yer almaktadır. Bunun dışında Karaisalı Halk veteriner hekimliğinde kullanılan malzemeleri bir tabloyla şöyle ifade edebiliriz:

Tablo 2.

Karaisalı Halk Veteriner Hekimliğinde Hayvan Hastalıkları ve Kullanılan Malzemeler

Hayvan Hastalıkları	Malzeme	Menşei
Kırık-Çıkık	Katran, yumurta, zeytinyağı, hamur, sabun, demir, tahta, DDT, tuz, yanık yağ, soğan, biber	Bitki,Maden ve Kimyasal
Göze Boz İnmesi	Tuzlu su, tükürük, şeker, taş, cam şişe,tuzlu yoğurt,Terramycin, limon suyu, süt	Maden, İnsan ve Kimyasal
Siğil	At kılı, yılan kabuğu, gül diken, murt çalısı	Hayvan ve Bitki
Temre	Yanık yağı	Kimyasal
Domuzbaşı	Katran	Bitki
Kayayanarsağı	İnsan idrarı, kızgın demir	İnsan ve Maden
Keçi Ciğerağrısı	Hayvan ciğeri, sarımsak	Hayvan ve Bitki
Fıtık	Çamur, kantaron, gres yağı, demir maşa	Bitki, Kimyasal ve Maden
İdrar Tutukluğu	Su kabağı, soğan, bal arısı, sarı diken, cilpirti	Bitki ve Hayvan
Meme ucu Yarası	İnsan dışkısı, sabun, gres yağ, zeytinyağı	İnsan, Bitki, Kimyasal
Göğüs ağrısı	Çamur, gres yağ, sirke, zeytinyağı, at kestanesi yağ	Bitki ve Kimyasal

Tablo 2. (devamı)

Deneleme	Maden suyu, yumurta, çamur, bamya, tavuk, zeytinyağı, bal, hamur mayası, sabun, karbonat	Hayvan, Bitki, Maden
İshal	Yoğurt, çay, yumurta, kozalak, katran, nar ekşisi	Hayvan ve Bitki
Kabızlık	Toprak, şerbet, pekmez, sabun	Bitki
Sancı	Topraklı su	Diğer
Eski-Etkima	Zeytinyağı, yanık yağ, şeker, soğan, tuz, portakal kabuğu, katran	Bitki ve Kimyasal
Şap-Tabak	Katran, mazot, yanık yağ, sumak, çamur, ekşi	Bitki, Maden ve Hayvan
Şarbon-Dalak	Sumak, tuz, ciğer	Hayvan, Bitki ve Maden
Sarılık	Peynir suyu, yoğurt, pekmez, sarımsak	Hayvan ve Bitki
Delibaş	Kızgın demir	Maden
Plasenta Atılamaması	Pekmez, zeytinyağı, nal, demir, köz, buğday	Bitki ve Maden
Bit ve pire	DDT, incir yaprağı, yanık yağ, develik ağacı, ebelek çalısı, bezir yağ	Kimyasal ve Bitki
Uyuz	Katran, tuz, yanık yağ, kireç	Bitki ve Maden
Yılan ve akrep	Yanık yağ, tuz, katran, demir, Terramycin, alkol, incir sütü	Kimyasal, Maden ve Bitki
Kurt ısırması	Katran, kızgın demir, iç yağ	Bitki ve Maden
Zehirlenmeler	Sumak, katran, çamur, sarımsaklı yoğurt, ayran, şerbet, süt	Bitki ve Hayvan

Hazırlanmış olan tablo Karaisalı bölgesinde karşılaşılan hayvan hastalıkları ve tedavi yöntemlerinde kullanılan malzemeleri kapsamaktadır. Çalışmadan elde edilen bilgiye göre en çok kullanılan bitkiler; katran, zeytinyağı, kantaron, pekmez, sumak, sarımsaktır. Karaisalı halk veteriner hekimliğinde en çok kullanılan hayvansal kaynaklı emler ise; yumurta ve süt ürünleridir. Bu malzemeler genel olarak bitkisel ve madensel emlerle birlikte kullanılmaktadır.

Yaptığımız alan araştırması toplamda 32 kaynak kişiyi ile görüşülmüştür. Bu kaynak kişilerin 26'sı erkek 6'sı ise kadındır. Saha çalışmasında erkek olan kaynak kişilerin kadın kaynak kişilere oranla sayısının fazla olmasının sebebi erkeklerin çobanlık yapması, evin maddi ihtiyaçlarını karşılamak için hayvancılıkla uğraşmalarıdır. Kadın kaynak kişiler ise daha çok hayvandan elde edilen ürünün değerlendirilmesi ve hayvanda oluşan bazı hastalıklarla ilgilenmektedir. Örneğin büyükbaş veya küçükbaş hayvanın sağılması sırasında memesinde oluşabilecek her türlü incinme, ezilme, iltihap ve yara gibi deri hastalıklarında kadın kaynak kişilerin ilgilendiği görülmektedir. Bunların tedavisinde ise katran, zeytinyağı, tereyağı ve hayvanın sütü kullanılmaktadır.

Türkler için geçim kaynağı olan hayvanlar tarihin her döneminde önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan düşünüldüğünde hayvanların sağlığı ve verimliliği birtakım pratik ve yöntemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Halk kültürünün bir parçası olarak hayvan hastalıkları için kullanılan yöntem ve tedavilerin bölgelere ve yaşam şartlarına bağlı olarak farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye sahasında farklı yörelerde tespit ettiğimiz söz konusu uygulamalarla olan farkları ve benzerlikleri göz önüne serebilmek için farklı yörelerden verilen örneklerle konu üzerinde değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Halk veteriner hekimliğinin günümüzdeki durumuna bakılırsa, Türk toplumu eski inançlarını ve geleneklerini halen devam ettirmektedir. Ülkemizde, modern veterinerliğin gelişmekte olması ve eğitim seviyesinin yükselmesi ile eski halk inanışları ve uygulamaları azalmış da olsa, gerek yaşlı kesim gerekse aile mesleğini devam ettiren hayvan yetiştiricilerinden öğrenilen bazı uygulamalar ara sıra denenmeye devam etmektedir. Günümüzde veteriner hekimliği hizmetini belediyeler, Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde devlet destekli sağlamak ve halk veteriner hekime ulaşmakta sorun yaşamamaktadır.

Yerel bir yapıya sahip olan Karaisalı'da insanlar doğal hayatı tahribata uğratmadan yaşamlarını sürdürmektedirler. Halk çoğunlukla gelenek ve göreneklerine

çok bağılı olup atasından, babasından gördüklerini sürdürme eğilimi göstermektedir. Bu sebeple folklorik bilgi ve uygulamalar Karaisalı bölgesinde hala süregelmektedir.

Karaisalı ova ve dağ yerleşimlerinde besi hayvancılığı yapılmaktadır. Merkez bölgelerde genellikle büyükbaş hayvancılık yapılırken, dağlık kesimlerde ise küçükbaş hayvancılık görülmektedir. Hayvan hastalıklarında başvurulan sağaltımlarda büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar arasında benzerliklere rastlanılmıştır. Örneğin doğum, kırık-çıkık veya iç hastalıklarda kullanılan pratikler ve malzemeler aynı olup herhangi bir ayırım gözetilmemektedir.

Literatür taraması sonucunda halk veteriner hekimliği alanında Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde çalışmaların yapıldığı fakat sayılarının az olduğunu, yazılı belgelerin çoğunun derleme metni ağırlıklı olduğu görülmüştür. Ayrıca Karaisalı yöresi ile ilgili daha önce bir takım folklorik çalışmaların yapıldığı fakat özellikle bu alanda yapılmış bir çalışmanın olmadığı sonucuna ulaştık.

Kaynak taramalarımız ve saha çalışmamız sonucunda halk veteriner hekimliği uygulamalarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ve Karaisalı'da olmak üzere kullanılan malzemelerin değişen coğrafi şartlar ve bitki örtüsüne göre farklılık gösterdiği fakat inanç merkezli yöntemlerin benzer olduğu sonucuna ulaştık.

Sonuç olarak Karaisalı folklorunda, halk veteriner hekimliği ve hayvancılık ile ilgili sözlü kültür envanterinin toplanarak tarihi geçmişe uzanan tedavi yöntemlerinin ve bu uygulamaların varlığını koruma gayreti içinde kültürel devamlılığın sağlanmasının önemine değinmek istedik. Folklorik mahsullerin ve bizi oluşturan değerlerimizin kaybolmadan korunması gerekliliği ile halkbilimi çalışmalarına katkıda bulunmak, kültürel varlık ve miraslarımızın değerinin bilinciyle bu varlıkları gelecek kuşaklara aktarma amacını taşıdık.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

- K. 1. Mehmet ÇETİNSOYU, 43 yaşında , lise mezunu, çiftçi, Karaisalı/Merkez.
- K. 2. Nurten ŞENDUR, 53 yaşında, ilkokul mezunu, ev kadını, Karaisalı/Hacılı.
- K. 3. Saadettin ÖVEÇ, 46 yaşında, , ilkokul mezunu, çoban, Karaisalı/Karakılıç.
- K. 4. Nabi GÜN, 65 yaşında, okuryazar değil, çoban, Karaisalı/ Kapıkaya.
- K. 5. Ayşe KILIÇ, 50 yaşında, okuryazar değil, ev kadını, Karaisalı/ Çorlu.
- K. 6. Fatma OĞLAKÇI, 49 yaşında, okuryazar değil, besici, Karaisalı/Çukur.
- K. 7. Salih GÜLER, 53 yaşında, okuryazar değil, ormancılık, Karaisalı/Maraşlı.
- K. 8. Mehmet KAPLAN, 71 yaşında, okuryazar değil, besici, Karaisalı/Çukur.
- K. 9. Süleyman GÖDEN, 51 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Kapıkaya.
- K. 10. Ahmet ÇAPRAZ, 46 yaşında, ilkokul mezunu, kasap, Karaisalı/Ahçıbekirli.
- K. 11. Mehmet BOLAT, 61 yaşında, okuryazar değil, besici, Karaisalı/Emirler.
- K. 12. Hamza ÖNER, 49 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/ Karakılıç.
- K. 13. Veli Hikmet ÖVEÇ, 78 yaşında, okuryazar değil, besici, Karaisalı/Karakılıç.
- K. 14. Harun ÇELİK, 45 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Karakılıç.
- K. 15. Mehmet DURUKAN, 70 yaşında, ilkokul mezunu, muhtar, Karaisalı/Sarımehmetli.
- K. 16. Cumali KURTLU, 42 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Kapıkaya.
- K. 17. Adem TUNÇDEMİR, 49 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Sarıkonak.
- K. 18. Kadir KUŞÇU,41 yaşında, ortaokul mezunu, işçi, Karaisalı/Kapıkaya.
- K. 19. Hüsamettin GÜMÜŞAY, 78 yaşında, lise mezunu, emekli, Karaisalı/Karakuyu.
- K. 20. Mustafa EKİNCİ, 60 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Pirili.
- K. 21. Ömer GÜNDOĞDU, 51 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Uzunlu.
- K. 22. Hüseyin DÖNMEZ, 80 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Kuzgun.
- K. 23. Ali USTA, 55 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Aşağı Belededik.
- K. 24. Osman KILIÇ, 72 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Gildirli.
- K. 25. Muhammet GİLDİR, 70 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Gildirli.
- K. 26. Hilmi İbrahim KILIÇ, 87 yaşında, okuryazar değil, besici, Karaisalı/Gildirli.
- K.27. Fikriye KANDIRMAZ, 70 yaşında, okuryazar değil, besici, Karaisalı/Gildirli.
- K. 28. Hayri YAĞDIRAN, 70 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Gildirli.
- K. 29. Menekşe GİLDİR, 55 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Gildirli.
- K. 30. Ahmet KAFAROĞLU, 60 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/Gildirli.
- K. 31. Müzeyyen GÜMÜŞAY, 65 yaşında, okuryazar değil, evkadını, Karaisalı/Karakuyu.
- K. 32. Yusuf ÖZGEN, 50 yaşında, ilkokul mezunu, besici, Karaisalı/ Kuzgun.

6. KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, O. (1962). Anadolu'da nazarla ilgili bazı adet ve inanmalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20(1-2).
- Acıpayamlı, O. (1969). Türkiye folklorunda halk hekimliği ve özellikleri. *DTCF Dergisi*, 26(1-2), 5.
- Aça, M. (2017). *Halk bilimi el kitabı*. İstanbul: Motif Vakfı.
- Aça, M. (2018). *Doğu Karadeniz hayvancıları ve çobanlarının geleneksel veterinerlik uygulamalarına dönük tespit ve değerlendirmeler*. 9.Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Ankara.
- Anonymus, (2002). Karaisalı tarım ilçe müdürlüğü arazi varlığı raporları. Adana.
- Artun, E. (2017). *Türk halk bilimi*. Adana: Karahan Yayınevi.
- Avan, S. (2010). *Suşehri monografisi*. Niğde Üniversitesi.
- Avcı, A. ve Özen, R. (2016). Kara Hekim: Katran'ın Antalya veteriner hekimliği folklorunda hayvan hastalıklarının tedavisinde kullanımı. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Veteriner Dergisi*, 30 (1), 39-44.
- Bakırel, U. ve Or, M.E. (2006). “*Deri Hastalıkları*”, *geviş getiren hayvanların iç hastalıkları*. Malatya: Medipres Matb. Yay., s. 380-402.
- Batmaz, H. (2010). *Sığırların iç hastalıkları semptomdan tanıya tanıdan sağaltıma*. Bursa: F. Özsan Matbaacılık.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp tarihi*. İstanbul: Üçer Matbaacılık.
- Baysal, N. (2014). *Gelenek ve değişim ekseninde Trabzon halk hekimliği üzerine bir araştırma*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Baytop, T. (1984). *Türkiye’de bitkiler ile tedavi (geçmişte ve bugün)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Boratav, P.N. (1994). *100 Soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bozdoğan, E. (2002). *Karaisalı İlçesi’nin kentsel gelişim potansiyeli içinde yeşil alan gereksinimleri*. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Çabuk, H. H. (2008). *Çukurova’da yörükler*. Adana: Ekrem Matbaası.
- Çiftçi, M. (2018). *Akdoğan Köyü monografisi (Eğirdir- Isparta)*. Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Değirmenci, F. (2009). *İmamoğlu ilçesi monografisi*. Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Dilgimen, H. (1947). *Veteriner hekimliği tarihi*. İstanbul: Bozkurt Matbaası.

- Dinçer, F. (1967). *Türk folklorunda veteriner hekimliği üzerine araştırmalar*. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Ankara.
- Doğanay, S. (1982). *Afyon folklorunda veteriner hekimlik araştırma ve incelemeleri*. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar, 131-151. G.Ü. Basın- Yayın Yüksekokulu- Basımevi, Ankara.
- Eliaçık, M. (2013). Tayyarzâde Ahmed Atâ'nın bir baytarnâme tercümesi. *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 8-20.
- Erk, N. (1966). *Veteriner tarihi*, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları: 352.
- Goldstein K.S. (1977). *Sahada folklor derleme metotları*. Çev. Ahmet E. Uysal, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 23, Kılavuzlar, El Kitapları Tarihçeler Dizisi: 3, Başbakanlık Basımevi, 77-119.
- Göçer O. (2014). *Adana ili Karaisali ilçesi halk kültüründe halk inançları, bayramlar ve törenler*. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, Y. (2006). *Geviş getiren hayvanların iç hastalıkları sığır, koyun, keçi*. Malatya: Medipres Yayınevi.
- Güneş, S. (2010). *Karaisali (Adana) ve köylerinde halkın kullandığı doğal bitkilerin etnobotanik yönden araştırılması*. Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.
- İlgen, A. (2005). *Bozkır Göçebelerinde sosyo-ekonomik yapı*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Sosyal Siyaset Konferansları 49. Kitap, Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayısı, İstanbul.
- Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk inançlarının izleri*. Ankara: AKM Yayınları.
- Kaplan, M. (2011). Halk tıbbının kökenleri: teşhisten tedaviye din ve büyü ilişkisi, *Millî Folklor*, 91(23).
- Karadeniz, A. (1973). Güneydoğu Anadolu'da majik ve empirik halk tedavi usulleri, *Türk Etnografya Dergisi*, 13, 3-32. Milli Eğitim Basımevi-İstanbul.
- Karahan, K. (2019). *Kargın beldesi monografisi (Erzincan-Tercan)*. Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Kaşgarlı Mahmut (1985). *Divanı Lügat-it-Türk*. Tercümesi. Çev. Besim Atalay, C.I, T.T.K. Basım Evi, Ankara.
- Kafesoğlu. İ. (1997). *Türk milli kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Karaisalı Belediyesi, Çukurova Kalkınma Ajansı. (2015). Karaisalı kırsalında kalkınma planlamasına esas potansiyel dinamiklerin belirlenmesi ve stratejik yol haritası çıkartılması çalışması, Zobu Danışmanlık.
- Kardaş, C. (2019). *Muş'ta halk veterinerliği ve geleneksel tedavi yöntemleri*, Ürün Yayınları, Ankara.
- Kasımoğlu, S. ve Çalış, F. (2007). Antropolog ve folklorda karşılaştırmalı metot, *Milli Folklor*, 19 (73).
- Kök, Z. (2006). *Karaisalı (Merkez) Halk Kültürü Araştırması*. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Kurt, B. (2012). *Malatya ili Doğanşehir ilçesi halk kültürü araştırması*. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Kutlu, M. M. (1987). *Şavaklı Türkmenlerde göçer hayvancılık*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Kutlu, H. R., Görgülü, M. ve Çelik, L. B. (2005). Genel hayvan beslenme –ders notu. Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümü, Yemler ve Hayvan Besleme Anabilim Dalı, Adana.
- Merriam S. B. (2015). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. Çev. Prof. Dr. Selahattin Turan, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Mollaibrahimoğlu Ç. (2008). *Anadolu halk kültüründe hayvan etrafında oluşan inanç ve pratikler*. Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Oğuz, M. Ö. (2004). *Türk Halk edebiyatı el kitabı*, Ankara, Grafiker Yayınları, 31-67.
- Ögel, B. (1984). *Türk kültür tarihine giriş I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ögel, B. (1988). *İslamiyetten önce Türk kültür tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları/VII, Ankara.
- Öncül, K. (2011). *Kuzeydoğu Anadolu bölgesi halk hekimliği (Kars-Iğdır)*. Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Özen R. ve Yüksel E. (2014). Kayseri folklorunda hayvanlar ile ilgili inanışlar üzerine bir değerlendirme, *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*; 11(1), 23-28.
- Rasony, L. (1988). *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları/82, Ankara.
- Salman, M. (1948). *Halk hekimliği ve halk veterinerliği*. Milli Kültür Araştırmaları: VII, s.72, Ulus Basımevi. Ankara.

- Sarpkaya, S. (2014). Türk Dünyası Efsanelerinde Ayı Tasavvurunun Değişim ve dönüşümü. *Milli Folklor Dergisi*, 101, 149-61.
- Sever, M. (2004). *Müzelenme açısından halk inançları ve halk hekimliği uygulamalarında animasyon*. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyumu Bildirileri, s.96.
- Sırtbaş, Y. (2016). *Ordu ili Gököy ilçesi monografisi*. Yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Sinmez, Ç.Ç. (2011). *Bozlak kültüründe folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma*. Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Şar, S. (2005). Anadolu’da rastlanan halk hekimliği uygulamalarına genel bir bakış. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği- Hukuku- Tarihi Dergisi*, 1170-1172.
- Şenesen Okuşluk , R. (2009). *Adana halk veterinerliği uygulamaları*. Prof. Dr. Erman Artun Armağanı, s.378, Adana.
- Şenesen İ. (2015). *Adana halk inançlarında Eski Türk inanışlarının izleri karşılaştırma – inceleme*. Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Tanker, M. S. (1989). *Halk ilaçları, bitki folkloru, attariye ve drog kavramları üzerinde karşılaştırmalı bir araştırma*. Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri. Kültür Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 110, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 27, s. 239. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Türkeş, M. (1996). Spatial and temporal analysis of annual rainfall variations in Turkey. *International Journal of Climatology*, 16, 1057-1076.
- Uygur S. H. (2010). *Tarihi, turistik yerleri ve kentsel dokusuyla Çukurova’nın merkezi ADANA*, Altınkoza Yayınevi.
- Üçüncü, M. (2019). *Gümüşhane Torul İlçesi Çizere köyleri monografisi*. Yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Yaltırık, M. B. (2013). Türk kültüründe hortlak-cadı inanışları. *Tarih Okulu Dergisi*, 16(187-232).
- Yerlikaya, H. (2002). Elazığ ve çevresinde hayvan hastalıklarında halk hekimliği üzerine araştırmalar. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 131-138.
- Yeşildal, U. Y. (2007). *Anadolu folklorunda geyik*. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yiğit A., Sinmez Ç. Ç. ve Yaşar A. (2015). Veteriner hekimliği uygulamalarında “kan akıtma/alma” üzerine bir araştırma. *Lokman Hekim Dergisi*, 5 (3), 90-98.

- Yurt Ansiklopedisi (1981). *Adana mad.1*. İstanbul: Fasikül, Anadolu Yayıncılık A.Ş.
- Yüksel, E. (2012). *Aşağı Fırat Havzasında veteriner hekimliği folkloru üzerine araştırmalar*. Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

7. EKLER

7.1. Etik Kurulu Onay Belgesi

T.C	
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
TEZ / ARAŞTIRMA / ANKET / ÇALIŞMA İZNİ / ETİK KURULU İZİNİ TALEP FORMU VE ONAY TUTANAK FORMU	
ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
T.C. NOSU	17698106402
ADI VE SOYADI	Büşra KÖYLÜ
ÖĞRENCİ NO	201711029
TEL. NO.	0542 547 20 95
E - MAİL ADRESLERİ	koylubusraa@gmail.com
ANA BİLİM DALI	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
HANGİ AŞAMADA OLDUĞU (DERS / TEZ)	TEZ
İSTEKDE BULUNDUĞU DÖNEME AİT DÖNEMLİK KAYDININ YAPILIP-YAPILMADIĞI	2019 / 2020 – GÜZ DÖNEMİ KAYDINI YENİLEDİM.
ARAŞTIRMA/ANKET/ÇALIŞMA TALEBİ İLE İLGİLİ BİLGİLER	
TEZİN KONUSU	Karaisali bölgesi halk veteriner hekimliği uygulamalarının incelenmesidir.
TEZİN AMACI	Halk veteriner hekimliği Anadolu sahasında varlığını sürdürmekte olup, geleneksel yöntemlerle günümüze kadar aktarımı sağlanmıştır.
TEZİN TÜRKÇE ÖZETİ	Karaisali ilçe merkezi ve köylerinde gerçekleştirilen alan çalışmalarıyla, hayvan yetiştiricilerince uygulanan geleneksel veterinerlik yöntem ve uygulamalarının tespitine yönelik olarak hazırlanmıştır.
ARAŞTIRMA YAPILACAK OLAN SEKTÖRLER/ KURUMLARIN ADLARI	
İZİN ALINACAK OLAN KURUMA AİT BİLGİLER (KURUMUN ADI- ŞUBESİ/ MÜDÜRLÜĞÜ - İLİ - İLÇESİ)	

YAPILMAK İSTENEN ÇALIŞMANIN İZİN ALINMAK İSTENEN KURUMUN HANGİ İLÇELERİNE/ HANGİ KURUMUNA/ HANGİ BÖLÜMÜNDE/ HANGİ ALANINA/ HANGİ KONULARDA/ HANGİ GRUBA/ KİMLERE/ NE UYGULANACAĞI GİBİ AYRINTILI BİLGİLER	
UYGULANACAK OLAN ÇALIŞMAYA AİT ANKETLERİN/ ÖLÇEKLERİN BAŞLIKLARI/ HANGİ ANKETLERİN - ÖLÇELERİN UYGULANACAĞI	
EKLER (ANKETLER, ÖLÇEKLER, FORMLAR, V.B. GİBİ EVRAKLARIN İSİMLERİYLE BİRLİKTE KAÇ ADET/SAYFA OLDUKLARINA AİT BİLGİLER İLE AYRINTILI YAZILACAKTIR)	1) (.....) SayfaÖlçeği. 2) (.....) SayfaAnketi. 3) (.....) SayfaFormları. 4) (.....) Sayfa

ÖĞRENCİNİN ADI - SOYADI: BÜŞRA KÖYLÜ		ÖĞRENCİNİN İMZASI: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır TARİH: 07/ 04/ 2020		
TEZ/ ARAŞTIRMA/ANKET/ÇALIŞMA TALEBİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME SONUCU				
1. Seçilen konu Bilim ve İş Dünyasına katkı sağlayabilecektir.				
2. Anılan konu Türk Dili ve Edebiyatı faaliyet alanı içerisine girmektedir.				
1.TEZ DANIŞMANININ ONAYI	2.TEZ DANIŞMANININ ONAYI (VARSA)	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜNÜN ONAYI	A.B.D. BAŞKANININ ONAYI	
Adı - Soyadı: Begüm KURT	Adı - Soyadı:	Adı - Soyadı: Murat KOÇ	Adı - Soyadı: Sevin ARSLAN	
Unvanı: Dr.Öğr.Üyesi	Unvanı:	Unvanı: Doç. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	
İmzası: Evrak onayı e- posta yoluyla alınmıştır.	İmzası:	İmzası: Evrak onayı e-posta yoluyla alınmıştır	İmzası: Evrak onayı e-posta yoluyla alınmıştır	
07.04.2020	07 /04 / 2020	07.04.2020	07.04.2020	
ETİK KURULU ASIL ÜYELERİNE AİT BİLGİLER				
Adı - Soyadı: Mustafa BAŞARAN	Adı - Soyadı: Yücel ERTEKİN	Adı - Soyadı: Deniz Aynur GÜLER	Adı - Soyadı: Ali Engin OBA	Adı - Soyadı: Mustafa Tevfik ODMAN
Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.
İmzası : Evrak onayı e-posta yoluyla alınmıştır	İmzası : Evrak onayı e-posta yoluyla alınmıştır	İmzası : Evrak onayı e-posta yoluyla alınmıştır	İmzası :	İmzası : Evrak onayı e-posta yoluyla alınmıştır
07.04.2020	07.04.2020	07.04.2020	/ /20	07.04. 2020
Etik Kurulu Jüri Başkanı - Asıl Üye	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi
OY BİRLİĞİ İLE	☐	Çalışma yapılacak olan tez için uygulayacak olduğu Anketleri/Formları/Ölçekleri Çağ Üniversitesi Etik Kurulu Asıl Jüri Üyelerince İncelenmiş olup, 07 / 04/ 2020 - 07 / 04/ 2020 tarihleri arasında uygulanmak üzere gerekli iznin verilmesi taraflarımızca uygundur.		
OY ÇOKLUĞU İLE	☒			
AÇIKLAMA: BU FORM ÖĞRENCİLER TARAFINDAN HAZIRLANDIKTAN SONRA ENSTİTÜ MÜDÜRÜNE ONAYLATILARAK ENSTİTÜ SEKRETERLİĞİNE TESLİM EDİLECEKTİR. AYRICA YAZININ PUNTOSU İSE 12 (ON İKİ) PUNTO OLACAK ŞEKİLDE YAZILARAK ÇIKTI ALINACAKTIR.				

7.2. Tez Etik Kurul Onay E-Posta

Dr. Öğr. Üyesi Begüm Kurt Tez Danışmanı E-Posta

Re: (Konu yok) Gelen Kutusu x 🖨️ 📧

 begumkurt@cag.edu.tr 5 Kasım Per 21:02 ★ 🔍 ⋮

Alıcı: ben ▾

Çalışma; tez/araştırma/anket/çalışma izni/etik bakımından uygundur.

Dr. Öğr. Üyesi Begüm KURT (Danışman)

--

Dr. Öğr. Üyesi Begüm KURT

Çağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yenice/MERSİN

begumkurt@cag.edu.tr

05.11.2020, 10:42, "Büşra Köylü" <koylubusraa@gmail.com>:

Merhaba, iyi günler. Ben Çağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Büşra KÖYLÜ. Halk Edebiyatı alanında yapmış olduğum tez çalışması sonucu mezun olma hakkı elde edip gerekli belgeleri hazırlıyorum. Etik izin belgesi Covid-19 pandemisi sebebiyle e-posta üzerinden sizlerin "uygundur" şeklinde bana mail atmanız istenmektedir. Belge ek olarak sunulmuştur.

Prof. Dr. Sevin ARSLAN Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı E-Posta

 Büşra Köylü 24 Kasım Sal 14:06 (23 saat önce) ★

Merhaba, iyi günler. Ben Çağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Büşra KÖYLÜ. Halk Edebiyatı alanında yapmış olduğum tez...

 Sevin Alil 10:35 (2 saat önce) ★ 🔍 ⋮

Alıcı: ben ▾

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı olarak öğrencimiz Büşra Köylü'nün gönderdiği Etik Beyan Formu uygundur.

Prof. Dr. Sevin Arslan
(e-imzalıdır)

From: Büşra Köylü <koylubusraa@gmail.com>
Sent: Tuesday, November 24, 2020 11:06 AM
To: alilsevin@hotmail.com <alilsevin@hotmail.com>
Subject:

Doç. Dr. Murat KOÇ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü E-Posta

Re: (Konu yok) Gelen Kutusu x 🖨️ 📧

 muratkoc@cag.edu.tr 12 Kasım Per 13:58 (13 gün önce) ★ 🔍 ⋮

Alıcı: ben, alilsevin@cag.edu.tr, yucelertekin@cag.edu.tr, adguler@cag.edu.tr, alenginoba@cag.edu.tr, senay, aycan ▾

+ aycankol@senaydemir@

Uygundur.

12.11.2020, 13:24, "Büşra Köylü" <koylubusraa@gmail.com>:

Merhaba, iyi günler. Ben Çağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Büşra KÖYLÜ. Halk Edebiyatı alanında yapmış olduğum tez çalışması sonucu mezun olma hakkı elde edip gerekli belgeleri hazırlıyorum. Etik izin belgesi Covid-19 pandemisi sebebiyle e-posta üzerinden sizlerin "uygundur" şeklinde bana mail atmanız istenmektedir. Belge ek olarak sunulmuştur.

Prof. Dr. Mustafa BAŞARAN Etik Kurulu Jüri Başkanı E-Posta

Re: (Konu yok) Gelen Kutusu x 🖨️ 📧

basaran@cag.edu.tr 5 Kasım Per 11:10 ★ 📧 ⋮

Alici: ben

Tezle ilgili etik açıdan herhangi bir sorun yoktur. Prof. Dr. Mustafa Basaran

05.11.2020, 10:50, "Büşra Köylü" <koylubusraa@gmail.com>:

Merhaba, iyi günler. Ben Çağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Büşra KÖYLÜ. Halk Edebiyatı alanında yapmış olduğum tez çalışması sonucu mezun olma hakkı elde edip gerekli belgeleri hazırlıyorum. Etik izin belgesi Covid-19 pandemisi sebebiyle e-posta üzerinden sizlerin "uygundur" şeklinde bana mail atmanız istenmektedir. Belge ek olarak sunulmuştur.

Prof. Dr. Mustafa BAŞARAN
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı
basaran@cag.edu.tr

Çağ Üniversitesi Yaşar Bayboğan Kampüsü
Adana-Mersin Karayolu üzeri 33800
Yenice/MERSİN

444 1 2 2 4 www.cag.edu.tr ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ 22. yıl

Prof. Dr. Yücel ERTEKİN Etik Kurulu Jüri-vekil Dr. Öğr. Üyesi Sami DOĞRU E-Posta

Büşra Köylü Etik Kurul Onay belgesi Gelen Kutusu x 🖨️ 📧

Büşra Köylü 15:09 (3 saat önce) ★

Merhaba, iyi günler. Ben Çağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Büşra KÖYLÜ. Halk Edebiyatı alanında yapmış olduğum tez...

Sami Doğru 16:53 (2 saat önce) ★

Prof. Dr. Yücel Ertekin adına uygun olduğunu onaylıyorum Dr. Sami Doğru Büşra Köylü <koylubusraa@gmail.com>, 25 Kas 2020 Çar, 14:09 tarihinde şunu y...

samidoğru@cag.edu.tr 18:48 (14 dakika önce) ★ 📧 ⋮

Alici: ben

Prof. Dr. Yücel Ertekin adına uygun olduğunu belirtiyorum.
Dr. Sami Doğru

25.11.2020, 15:09, "Büşra Köylü" <koylubusraa@gmail.com>:

Prof. Dr. Mustafa Tevfik ODMAN Etik Kurulu Jüri Asıl E-Posta

Büşra Köylü 5 Kasım Per 11:03 ★

Merhaba, iyi günler. Ben Çağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Büşra KÖYLÜ. Halk Edebiyatı alanında yapmış olduğum tez...

mustafa tevfik Odman 5 Kasım Per 11:07 ★ 📧 ⋮

Alici: ben

Tez'de etik açıdan herhangi bir sakınca bulunmamakta olup, uygundur.

Büşra Köylü <koylubusraa@gmail.com>, 5 Kas 2020 Per, 11:03 tarihinde şunu yazdı:

Prof. Dr. Deniz Aynur GÜLER Etik Kurulu Jüri Asıl E-Posta

Büşra Köylü

12 Kasım Per 13:23 (13 gün önce) ☆

Merhaba, iyi günler. Ben Çağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Büşra KÖYLÜ. Halk Edebiyatı alanında yapmış olduğum tez...

adguler26@gmail.com

15 Kasım Paz 21:22 (10 gün önce) ★ ↩ ⋮

Alıcı: ben ▼

Uygundur.

Prof. Dr. Deniz A. GÜLER

Windows 10 için [Posta](#) ile gönderildi

Kimden: [Büşra Köylü](#)

Gönderilme: 12 Kasım 2020 Perşembe 13:24

Kime: muratkoc@cag.edu.tr; alilsevin@cag.edu.tr; yucelertekin@cag.edu.tr; adguler@cag.edu.tr; alienginoba@cag.edu.tr

Konu:

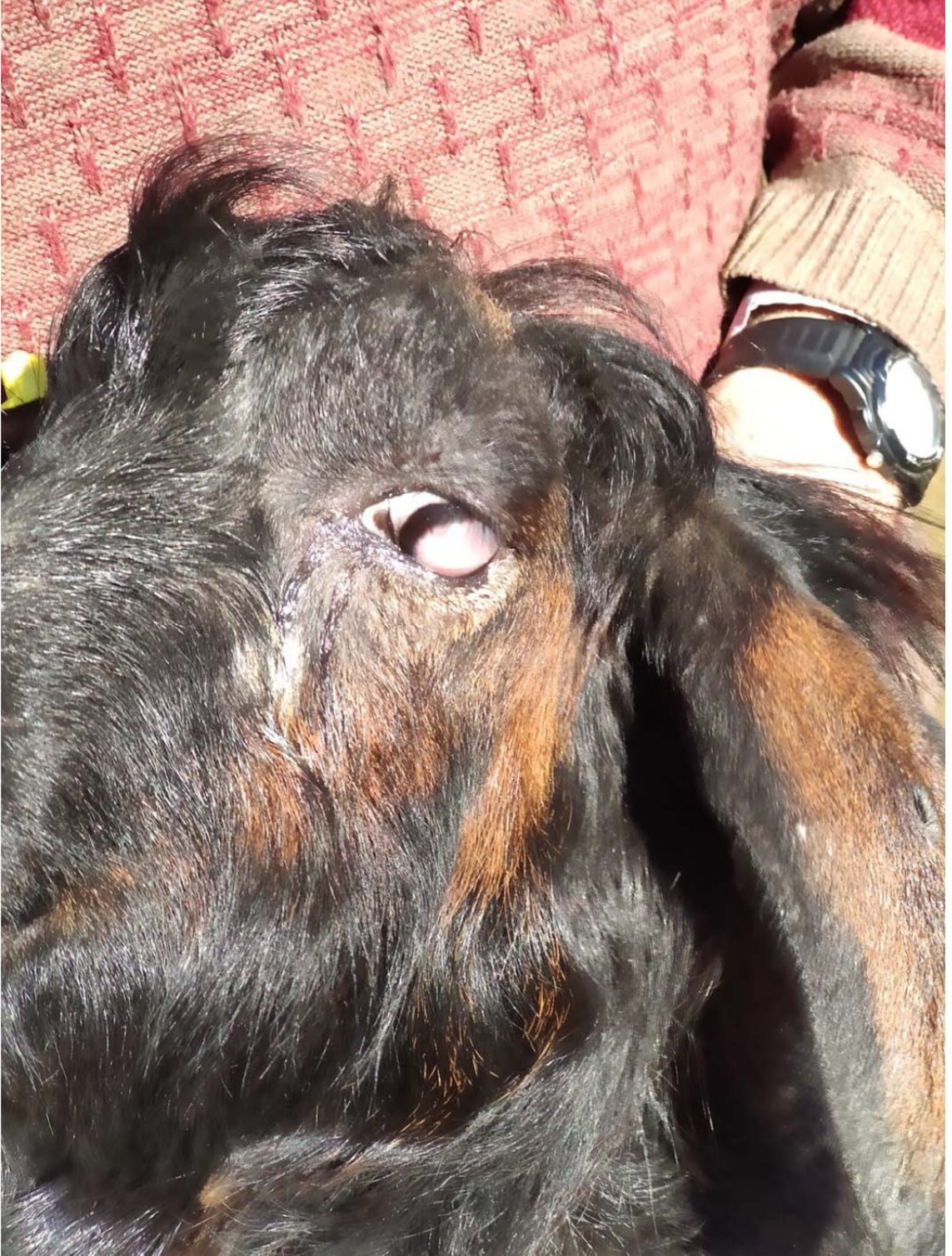
7.3. Fotoğraflar

Fotoğraf 1: K.K. 32 Fıtık olan bir koyuna uygulanan yöntemleri aktarırken.

Fotoğraf 2: Gildir Köyünden keçilerini seven bir kadın.

Fotoğraf 3: Gözüne boz inmiş bir keçi.

Fotoğraf 4: İdrar tutukluğu tedavisinde kullanılan Cilpirti bitkisi.

Fotoğraf 5: K. K. 13 ve eşi ile görüşme sonrası.

Fotoğraf 6: Hayvanlara nazar değmemesi için asılmış bir kafatası.

Fotoğraf 7: Çobanların hayvanları meraya çıkarttıkları zaman kaldıkları yer.

Fotoğraf 8: K.K. 6 ile görüşme yaparken.

Fotoğraf 9: Karaisalı’da hayvancılıkla uğraşan bir aile (K. 8).

8. ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Büşra Köylü

Doğum tarihi ve yeri: 20.02.1995 ADANA

E-posta: koylubusraa@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

2013-2017 Lisans, Çağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

2017-2020 Yüksek Lisans, Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.